

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำ
ดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการกีฬา นันทนาการและการท่องเที่ยว

สิงหาคม 2559

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำ
ดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการกีฬา นันทนาการและการท่องเที่ยว

สิงหาคม 2559

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำ
ดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการกีฬา นันทนาการและการท่องเที่ยว

สิงหาคม 2559

นพเวช บุญมี. (2559). *การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม*. ปริญญาโท ปรด. (การจัดการกีฬา นันทนาการ และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ). กรุงเทพฯ:บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
คณะกรรมการควบคุม: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เรือโท ดร.ไพบุลย์ อ่อนมั่ง, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรินทร์ งามนิยม.

การศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้คนในชุมชนที่อาศัยในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม และสร้างกระบวนการจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ตลอดจนศึกษาแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นมาใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยในลักษณะของงานวิจัยเชิงคุณภาพ ภายใต้แนวคิดวิธีการวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (Case Studies Approach) และใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยการจัดกระบวนการจัดการความรู้ร่วมกับชุมชน เพื่อไม่ให้ความรู้ภูมิปัญญาดังกล่าวสูญหายไปจากชุมชน และสามารถนำความรู้เหล่านี้ไปใช้ประโยชน์ในกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชน

ผลจากการวิจัยสามารถสรุปได้ว่า ความรู้ภูมิปัญญาที่ชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ใช้ในการดำรงชีวิตอยู่กับระบบนิเวศธรรมชาติในพื้นที่มาตั้งแต่ครั้งอดีต เป็นความรู้ที่เกิดจากการ สังเกต เรียนรู้ และเข้าใจระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ หล่อหลอมเป็นวิถีอาชีพต่างๆ เช่น ประมงพื้นบ้าน เก็บหอยในดอน เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ นาเกลือ สวนมะพร้าว เป็นต้น จากการจัดกระบวนการจัดการความรู้ร่วมกับชุมชน และถอดบทเรียนจากกระบวนการวิจัย เสนอว่า แนวทางที่จะสืบสานความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ไว้ไม่ให้สูญหาย และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชนได้อย่างมีคุณค่า จำเป็นต้องมีการจัดการความรู้ โดยการค้นหาและ รวบรวมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดทำเป็นตำราความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในรูปของเอกสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสื่อออนไลน์ ตลอดจน สร้างพิพิธภัณฑ์หรือศูนย์เรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เพื่อถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชนในพื้นที่ และ เชื่อมโยงความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มอาชีพเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางภูมิปัญญา รวมถึงกำหนดปฏิทินท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับฤดูกาล และระบบระเบียบของธรรมชาติ

KNOWLEDGE MANAGEMENT OF LOCAL WISDOM FOR COMMUNITY-BASED TOURISM
IN THE DON-HOY-LOT WETLANDS, SAMUT SONGKHRAM PROVINCE

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Doctor of Philosophy degree in Sport, Leisure and Tourism
at Srinakharinwirot University

August 2016

Noppavej Boonmee. (2016). *Knowledge Management of Local Wisdom for Community-Based Tourism in the Don Hoy Lot wetlands*. Samut Songkran Province. Ph.D. (Sports, Leisure and Eco-Tourism Management) . Bangkok: Graduate School Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assoc. Prof. Dr. Lieutenant. Dr.Paiboon Onmung, Assoc. Prof. Dr. Arin Ngamniyom.

This research is concerned with knowledge management of local wisdom for community-based tourism in the Don Hoy Lot wetlands in the Samut Songkran province. The objective is to study community activities, community involvement and the local wisdom of the community living in the Don Hoy Lot wetlands in Samut Songkran, as well as create and process of management of knowledge. The methodology of this research used a qualitative approach and employed the concepts of the Case Studies Approach and Action Research, by the knowledge management process within the community.

The findings conclude that the wisdom of the Don Hoy Lot wetlands community are based on the fact that they have lived in areas with natural ecosystems for a long time, which has given them a deeper understanding of ecology and natural resources, and has led to a knowledge management process in the community. The lessons learned from the research suggests methods for the preservation of indigenous knowledge are not lost. In fact, they can be utilized in valuable community activities. However, this requires knowledge of prepared local wisdom texts and local knowledge in the oral form. This knowledge can be stored in paper form or in the electronic format or in an internet archive, which could be stored in a learning center or a museum in the Don Hoy Lot wetlands. The preservation of such knowledge could be transferred to youth in the area, as well as the associated local knowledge of each professional group. The tour schedule should be in accordance with the seasons and the weather.

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความสามารถของอาจารย์ที่ปรึกษาทั้งสองท่าน คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เรือโท ดร.ไพบุลย์ อ่อนมั่ง อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรินทร์ งามนิยม ที่ปรึกษาร่วม รวมถึงคณะกรรมการคุมสอบทุกท่าน ที่ให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษา จนทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ซึ่งผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างสูง มา ณ ที่นี้

ขอขอบคุณ คุณศิริวัฒน์ คันธารส ผู้ประสานงานสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในพื้นที่ จังหวัดสมุทรสงคราม ที่ช่วยประสานงานในการลงพื้นที่และร่วมเป็นวิทยากรกระบวนการ นายกองดีการบริหารส่วนตำบลแหลมใหญ่ และ นายกเทศมนตรีตำบลบางจะเกร็งที่กรุณาให้ข้อมูล และ สถานที่จัดสนทนากลุ่มในกระบวนการในการวิจัย คุณบุญพลอด เจริญฤทธิ์ แห่งโรงเรียนนาเกลือ สมุทรสงครามที่ให้ข้อมูล คำแนะนำต่างๆ และที่פקพิงตลอดการลงพื้นที่เก็บข้อมูล ลุงเดชา จือเหลียง ปราชญ์ชุมชน แห่งคลองโคนที่กรุณาให้ข้อมูลและพานั่งเรือสำรวจพื้นที่ดอนหอยหลอด ตลอดจนชาวบ้านในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดทุกท่านที่ร่วมให้ข้อมูล และมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการ ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนับเป็นกำลังสำคัญที่ทำให้การดำเนินการวิจัยสำเร็จลุล่วงได้ตาม วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

สุดท้ายที่ต้องขอขอบพระคุณอย่างยิ่ง คือ พ่อ-แม่ และครอบครัวที่คอยให้กำลังใจ และให้การ สนับสนุน มาโดยตลอด

นพเวช บุญมี

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
คำถามการวิจัย	5
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	6
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
การจัดการความรู้	8
ภูมิปัญญาท้องถิ่น	18
การท่องเที่ยวโดยชุมชน	26
แนวคิดเรื่องงานวิจัยชุมชน	30
งานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง	41
3 วิธีดำเนินการวิจัย	46
การศึกษาพื้นที่ และเก็บข้อมูล	46
วิเคราะห์ข้อมูล	47
ดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน	48
สรุปบทเรียนจากการดำเนินการวิจัยและข้อเสนอแนะ	49
4 การวิเคราะห์ข้อมูล	51
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	51
การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด	116

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

- 5 สรุปบทเรียน และข้อเสนอแนะ
 สรุปบทเรียนจากการวิจัย
 ข้อเสนอแนะ

บรรณานุกรม

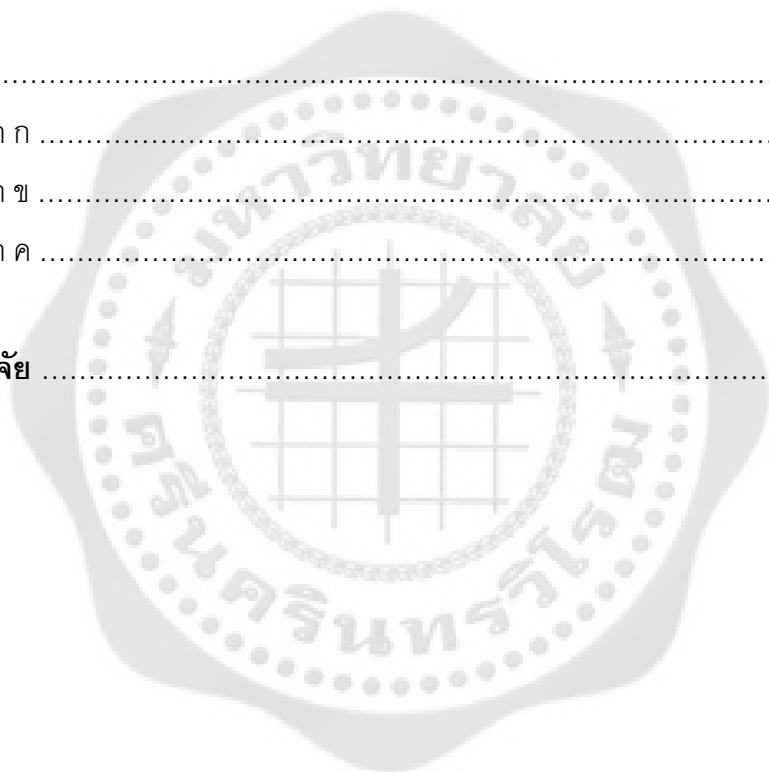
ภาคผนวก

 ภาคผนวก ก

 ภาคผนวก ข

 ภาคผนวก ค

ประวัติย่อผู้วิจัย

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 แสดงช่วงเวลาของปรากฏการณ์ของระบบน้ำในรอบปี	76
2 แสดงปรากฏการณ์และช่วงเวลาของระบบลมในรอบปี	77
3 สรุปการใช้ทรัพยากรในระบบนิเวศทะเลในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	90
4 สภาพการณ์ของภูมิปัญญาและความรู้ท้องถิ่น	112
5 แนวทางการจัดเก็บ และถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น	126
6 แสดงปฏิทินท่องเที่ยวในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดตามระบบของลม	132

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนผังการจัดการความรู้แบบโมเดลเชกิ	15
2 แผนผังการจัดการความรู้แบบกังปลา	16
3 แผนผังการจัดการความรู้แบบโมเดลปลาทุ	17
4 ภาพแสดงกระบวนการ PAOR	50
5 ภาพถ่ายดาวเทียม พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	53
6 แผนที่เขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อมบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด	55
7 พื้นที่นาเกลือใน ต.บางแก้วเริ่มน้อยลงและเปลี่ยนเป็นห้างสรรพสินค้า	61
8 ชุมชน ต.บางจะเกร็งริมคลองคู่อี่	62
9 ร้านอาหารและร้านขายของที่ระลึกเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวดอนหอยหลอด	63
10 การตัดถนนเชื่อมจากถนนพระราม2 ในพื้นที่ ต.บางจะเกร็ง	64
11 วิถีประมงและสวนมะพร้าวของชาวแหลมใหญ่	65
12 วิถีชีวิตชาวแหลมใหญ่ทำประมง / ตัดจาก/สวนมะพร้าว	66
13 สวนมะพร้าวในพื้นที่ ต.คลองโคน	67
14 แผนที่แสดงขอบเขตตำบลในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	68
15 แผนที่แสดงกายภาพและขอบเขตตำบลของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	69
16 แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินและขอบเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	69
17 กระบวนการสนทนากลุ่มเพื่อร่วมวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน	71
18 วิถีชีวิตที่อยู่กับ “น้ำ” ของคนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	73
19 ร่องบางบ่อ หนึ่งในร่องน้ำสำคัญที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำแม่กลองกับทะเล	78
20 ดอนกรมหลวงฯดอนใหญ่ที่สำคัญของกลุ่มดอนหอยหลอด	79
21 ไซดปากมาบ	80
22 ลำrabในพื้นที่ตำบลบางจะเกร็ง	80
23 อ่างในเขตตำบลบางแก้ว	81
24 กลุ่มเก็บหอยในดอน “กลุ่มเก็บมือ”	83
25 การป้องกันโดยใช้ “ละวะ”	84
26 กะปิเคียวตาตำของชาวคลองโคน	85
27 กลุ่มอาชีพประมงที่ใช้เรืออวนขนาดเล็ก	86

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
28 กลุ่มอาชีพที่ใช้เรือประมงขนาดกลาง (เรือรุน)	87
29 การเลี้ยงหอยแครงของชาวคลองโคน โดยชาวบ้านซื้อพันธุ์หอยมาปล่อยและสร้าง กะเตงกลางทะเลเพื่อใส่หอย	88
30 การใช้เรือลากอวนเพื่อจับหอยแครงขึ้นจากคอกเลี้ยงหอย	88
31 การงมหอยแครงด้วยมือและใช้กระดานถีบ	89
32 การเพาะเลี้ยงหอยแมลงภูในทะเลของชาวแหลมใหญ่	89
33 สวนมะพร้าวในเขต ต.บางแก้ว	91
34 พื้นที่สวนมะพร้าวในเขตตำบลแหลมใหญ่	92
35 การทำดิน หรือการสาดเลนขุดลอกสวนมะพร้าว	93
36 การร่อนน้ำตาล และเตาเคี่ยวตาลในสวนมะพร้าว	94
37 ป่าชายเลนริมคลองหมีนหาญ ต.บางแก้ว	97
38 ป่าปลูกใหม่ ในพื้นที่ของ อ.สุรพล ประยงค์พันธ์	97
39 พื้นที่อนุรักษ์พันธุ์ปูแสม ในพื้นที่ป่าชายเลนบางแก้ว	98
40 การปักไม้ไผ่ชะลอคลื่นจากชายทะเล	99
41 ศูนย์เรียนรู้ระบบนิเวศป่าชายเลน (โรงเรียนธรรมชาติป่าชายเลน) ต.บางแก้ว	100
42 แปลงเพาะชำกล้าไม้ป่าชายเลน ต.บางแก้ว	100
43 ป่าชายเลนในพื้นที่ ต.คลองโคนหลังการฟื้นฟู	101
44 ป่าชายเลนคลองโคนกลับมาเป็นแหล่งอาหารของคนและสัตว์ป่าอีกครั้งหลังฟื้นฟู	102
45 นักท่องเที่ยวนั่งเรือเที่ยวชมธรรมชาติป่าชายเลนคลองโคน	103
46 พื้นที่นาเกลือและการทำนาเกลือ ใน ชุมชน ต.บางแก้ว	103
47 แผนภาพแสดงนิเวศของนาเกลือ	104
48 โรงเรียนนาเกลือ ในพื้นที่บ้านของคุณบุญปลอด เจริญฤทธิ์	105
49 ขั้นตอนการทำนาเกลือ	107
50 ผลผลิตจากนาเกลือ เกลือและชี้แดดนาเกลือ	108
51 การสนทนากลุ่มเพื่อจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ ชุมชนน้ำดอนหอยหลอด	117

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
52 แบบจำลองกระบวนการ การจัดการความรู้ แบบปลาทู	118
53 แนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	130

บทที่ 1

บทนำ

1. ภูมิหลัง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนับเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้คนในแต่ละท้องถิ่นได้สั่งสมกันมาช้านาน เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นปัจจัยสี่ในการทำมาหากิน รวมถึงความรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังนั้นภูมิปัญญาจึงเป็นความรู้ที่มีคุณค่า และ ดึงมา ที่ผู้คนได้ค้นคิดขึ้นมาด้วยสมองอารมณ์ ความรู้สึก และจิตวิญญาณ (เสรี พงศ์พิศ. 2546) นอกจากนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นยังแสดงถึงความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ และความเจตนาที่กลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้เพื่อการปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น การทำเกษตรกรรมต่างๆ เช่น เพาะปลูกพืช ทำนาข้าว นาเกลือ การปศุสัตว์ ปลูกผักเลี้ยงปลา สวนผลไม้ จับและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือในวิถีเกษตรกรรมอื่นๆ เป็นต้น รวมไปถึงแนวคิด ความรู้ ความเชื่อ และวัฒนธรรมชุมชนที่ช่วยจรรโลงให้เกิดสังคมที่ดีงามอีกด้วย

เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่เกิดจากการสืบสาน สืบทอดประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่น เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานาน ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่มีความหมายและมีคุณค่าต่อการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เป็นการช่วยสร้างความสมดุล ระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม ทำให้คนสามารถดำรงตนและปรับตัวให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบอันเกิดจากสังคมภายนอก (ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์. 2537. แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันเมื่อความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เข้ามามีอิทธิพลในการดำรงชีวิตของมนุษย์มากขึ้น ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมที่เคยมีคุณค่าต่อชุมชนเริ่มหมดความสำคัญลง ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายเรื่องขาดการสืบสานเนื่องจากคนรุ่นหลังไม่เห็นความสำคัญ หรือบางเรื่องไม่มีถ่ายทอดเนื่องจากความรู้สูญหายไปพร้อมกับเจ้าของความรู้เมื่อเสียชีวิต

ด้วยนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจและสร้างรายได้ในระดับชุมชนของภาครัฐภายใต้กรอบแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community – based Tourism) ที่กำลังได้รับความนิยมในปัจจุบัน และถูกกำหนดเป็นนโยบาย “ท่องเที่ยววิถีไทย” ของประเทศ ด้วยเหตุที่เชื่อว่าเป็นแนวทางหนึ่งที่น่าไปสู่การพัฒนา และการมีรายได้ของชุมชน ซึ่งมีภาพบรรยากาศของการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมของสังคมชนบท รวมถึงภูมิปัญญา วิถีการทำมาหากินของชาวบ้าน เป็นทรัพยากรท่องเที่ยว และเป็นจุดขายในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ปัจจุบันจึงมีชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากไม่น้อยที่กลับไปค้นหา และนำภูมิปัญญาดั้งเดิมเหล่านั้น มาใช้เป็นปัจจัยในการให้บริการและเป็นกิจกรรมการ

ท่องเที่ยวซึ่งส่วนใหญ่เป็นภูมิปัญญาความรู้ของชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต และทำมาหากินในระบบนิเวศธรรมชาติที่ชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ เช่นเดียวกับชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอาศัยทำมาหากินอยู่ในระบบนิเวศธรรมชาติที่เรียกว่า“พื้นที่ชุ่มน้ำ”

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้นิยามพื้นที่ชุ่มน้ำ (wetlands) โดยอ้างอิงจากภาคีสัญญะว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำว่า หมายถึงลักษณะทางภูมิประเทศที่มีรูปแบบเป็น พื้นที่ลุ่ม พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มชื้นแฉะ พื้นที่ฉ่ำน้ำ มีน้ำท่วม มีน้ำขัง พื้นที่พรุ พื้นที่แหล่งน้ำ ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขังหรือท่วมอยู่ถาวรและชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่งและน้ำทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเล และพื้นที่ของทะเล ในบริเวณซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุดมีความลึกของระดับน้ำไม่เกิน 6 เมตร ซึ่งลักษณะของพื้นที่ชุ่มน้ำที่พบเห็นได้ทั่วไป ได้แก่ ห้วย หนอง คลอง บึง บ่อ กระพัง (ตระพัง) บาราย แม่น้ำ ลำธาร แคว ละคราน ชายคลอง ฝิ่งน้ำ สบน้ำ สระ ทะเลสาบ แอ่ง ลุ่ม กุด ทุ่ง กว๊าน ฆาบ บึง ทาม พรุ สบู่ แ่ง น้ำตก หาดหิน หาดกรวด หาดทราย หาดโคลน หาดเลน ชายทะเล ชายฝั่งทะเล พืดหินปะการัง แหล่งหญ้าทะเล แหล่งสาหร่ายทะเล คุ้ง อ่าว ดินดอนสามเหลี่ยม ช่องแคบ ชะวากทะเล ตะกาด หนองน้ำ กร่อย ป่าพรุ ป่าเลน ป่าชายเลน ป่าโกงกาง ป่าจาก ป่าแสม รวมทั้งนาข้าว นาเกลือ บ่อปลา อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น

พื้นที่ชุ่มน้ำจึงเป็นลักษณะของภูมิประเทศและระบบนิเวศที่มีความสำคัญ ซึ่งภาคีสัญญะว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือ อนุสัญญาแรมซาร์ ที่เกิดขึ้นจากการชุมนุมทางวิชาการว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ จัดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2514 ที่เมืองแรมซาร์ (Ramsar) ประเทศอิหร่าน โดยมีผู้แทนเป็นทางการของรัฐบาลประเทศต่างๆ มาชุมนุมหารือหาแนวปฏิบัติให้แต่ละชาตินำไปปฏิบัติและหาทางร่วมมือกันเพื่อช่วยอนุรักษ์ ยับยั้งการสูญเสียและเพื่อใช้ทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาดมากขึ้น โดยในอนุสัญญาแรมซาร์ได้กล่าวถึงคุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำไว้ว่า คุณค่าโดยรวมของพื้นที่ชุ่มน้ำ ได้แก่ การเป็นแหล่งน้ำ แหล่งกักเก็บน้ำฝนและน้ำท่า ป้องกันน้ำเค็มมิให้รุกเข้ามาในแผ่นดิน ป้องกันชายฝั่งพังทลาย ดักจับตะกอนและแร่ธาตุ ดักจับสารพิษ เป็นแหล่งทรัพยากรและผลผลิตธรรมชาติที่มนุษย์สามารถเข้าไปเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์ เป็นแหล่งศึกษาวิจัยทางธรรมชาติ เนื่องจากมีความสำคัญทางนิเวศวิทยาเพราะเป็นแหล่งรวบรวมพันธุ์พืชและสัตว์ ซึ่งเป็นผู้ผลิตที่สำคัญในห่วงโซ่อาหาร ตลอดจนเป็นแหล่งนันทนาการและการท่องเที่ยว เชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น

“ดอนหอยหลอด” เป็นหนึ่งในพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญของประเทศ โดยจัดเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเล มีเนื้อที่ 546,875 ไร่ ทั้งพื้นที่ที่อยู่บนบกและในทะเล ครอบคลุมพื้นที่ ตำบลบางจะเกร็ง ตำบลแหลมใหญ่ ตำบลบางแก้ว และตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเกิดจาก

การทับถมของตะกอนแม่น้ำและตะกอนน้ำทะเลบริเวณปากแม่น้ำกลอง ดอนหอยหลอดจึงเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเลที่มีลักษณะทางธรรมชาติที่หายากประเภทหนึ่ง เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของหอยหลอดและหอยอีกหลายชนิด เช่น หอยแครง และหอยสองฝาอื่นๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นสัตว์เศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงและสร้างรายได้ให้กับชุมชน และนอกจากนี้ดอนหอยหลอดยังมีความสำคัญในแง่ของการเป็นแหล่งศึกษาทางนิเวศวิทยาที่มีสภาพสมบูรณ์แห่งหนึ่ง โดยถูกจัดให้เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำลำดับที่ 3 ของประเทศไทย และลำดับที่ 1099 ในทะเบียนพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ

ระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ไม่เพียงเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญเท่านั้น หากแต่ยังมี ความรู้ ภูมิปัญญาของชุมชนในการอยู่ร่วมและพึ่งพาธรรมชาติ ที่ผ่านการสั่งสมและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น กลายเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเฉพาะถิ่น เกิดความสัมพันธ์แบบที่เรียกว่า “นิเวศวัฒนธรรม” คือวัฒนธรรม และวิถีชีวิตที่ก่อเกิดขึ้นจากระบบนิเวศเฉพาะนั่นเอง กรณีพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จะเห็นได้จากชาวชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว มีการเรียนรู้ธรรมชาติของน้ำ ลม ป่าชายเลน สัตว์น้ำ พืชพรรณต่างๆ และความรู้เหล่านี้ถูกต่อยอดและพัฒนาเป็นวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพที่หลากหลาย เช่น ประมงพื้นบ้านชายฝั่ง นาเกลือ เผาถ่านโก่งก้าง ฟาร์มเลี้ยงหอยทำกะปิ หอยดอง เป็นต้น ซึ่งคุณค่าของภูมิปัญญา และความรู้เหล่านี้สำคัญยิ่งกัยกับอนาคตของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เป็นความรู้ที่ต้องได้รับการสืบสาน และจัดการ เพื่อให้ชาวชุมชนรุ่นหลังสามารถดำรงชีวิต กับ ระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำ ได้อย่างชาญฉลาด บนวิถีที่เหมาะสมของการอนุรักษ์ และพัฒนา

ในรอบ 10 กว่าปีที่ผ่านมา พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ถูกพัฒนาเป็น “แหล่งท่องเที่ยว” ชาวชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม ต่างนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนมาใช้เป็นทรัพยากรท่องเที่ยวเพื่อรองรับการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการท่องเที่ยวในจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นผลพวงมาจากกระแสความนิยม ของตลาดน้ำอัมพวา และการส่งเสริมประชาสัมพันธ์ การท่องเที่ยวโดยชุมชนของภาครัฐ การได้ถ่ายภาพกับบรรยากาศกองเกลือสีขาวกั้นหิมในนาเกลือ ได้นั่งกินอาหาร และเลือกซื้อสินค้าจากเรือพายในตลาดน้ำ หรือในรีสอร์ทที่พัก ริมคลอง ดูการทำน้ำตาลในสวนมะพร้าว นั่งเรือดูวิถีชาวประมง เดินหอยดอนหอยหลอด นั่งเรือเที่ยว กะเตงเลี้ยงหอยและลั่นกระดานเลนเก็บหอยแครง ปลูกป่าชายเลน เป็นกิจกรรมที่พบเห็นชินตาในกิจกรรมการท่องเที่ยวในดอนหอยหลอด รวมไปถึงการได้มีโอกาสลิ้มรสชาติอันเป็นเอกลักษณ์ของปลาทุปีแม่กลอง กะปิคลองโคน อาหารทะเล และเกลือชั้นดีจากบางแก้ว ล้วนแต่เป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวที่ชุมชนนำมาบริการแก่นักท่องเที่ยว สิ่งเหล่านี้กลายเป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวจากทั่วสารทิศให้เข้ามาทดลองสัมผัสบรรยากาศ และชื่นชมกับวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากตน โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวกลุ่มคนเมืองและคนต่างถิ่น ที่อยากมีประสบการณ์ในการสัมผัสเรียนรู้วิถีชนบท

ภูมิปัญญาเหล่านี้แม้จะได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว แต่กลับเป็นภูมิปัญญาความรู้ที่ถูกอนุรักษ์และสืบทอดไว้อย่างไม่เป็นระบบมากนัก นักท่องเที่ยวเพียงได้พบเห็นแค่ภาพบรรยากาศ และสัมผัสรสชาติ แต่ยังไม่รู้ถึงกระบวนการคิด ที่มา และความสำคัญของความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้น จึงไม่สามารถสัมผัส ชื่นชม และเรียนรู้คุณค่าของภูมิปัญญาชุมชนเหล่านั้นได้อย่างเข้าใจ เช่น เหตุใดปลาทุแม่งลองจึงมีรสชาติอร่อยไม่เหมือนใคร ทำไมปลาทุที่อร่อยต้องเป็นปลาทุที่จับจากโป๊ะและทำไมถึงต้องมากินปลาทุช่วงเดือนมกราคม มาเวลาไหนถึงจะได้หยอดหอยหลอด ทำไมปลูกป่าชายเลนบริเวณปากอ่าวแล้วไม่ค่อยรอด ป่าชายเลนจะช่วยกันคลื่นกัดเซาะชายฝั่งได้อย่างไร ทำไมคนเลี้ยงหอยถึงไม่ต้องการให้ปล่อย่น้ำจืดลงทะเลเร็ว และการที่นักท่องเที่ยวให้อาหารลิงในป่าชายเลนจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าชายเลนหรือไม่อย่างไร เรื่องเหล่านี้ล้วนเป็นความรู้และภูมิปัญญาของผู้คนในพื้นที่ชุมชนน้ำดอนหอยหลอด ซึ่งเป็นข้อมูลทางการท่องเที่ยวที่สำคัญที่จะทำให้ นักท่องเที่ยว เกิดความรู้ และเรียนรู้ที่จะท่องเที่ยว เพื่อสัมผัสภูมิปัญญาความรู้เหล่านี้ในฐานะของทรัพยากรท่องเที่ยวได้อย่างเข้าใจ และไม่เป็นการท่องเที่ยวที่บุกรุกทำลายระบบนิเวศ ตลอดจนคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชนโดยไม่ตั้งใจ และรู้เท่าไม่ถึงการณ์

อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาความรู้ท้องถิ่นเหล่านี้ หลายเรื่อง เป็นความรู้ที่ยังไม่ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ กล่าวคือ ไม่มีการค้นคว้าและพัฒนาความรู้เดิม ไม่มีการจัดเก็บรวบรวม และการจัดทำฐานเป็นข้อมูล ไม่มีการถ่ายทอด และเผยแพร่ และไม่สามารถบูรณาการความรู้เหล่านี้มาใช้ในการท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพและที่สำคัญความรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้กลับสูญหายไปพร้อมกับลมหายใจของเจ้าของความรู้ ส่งผลให้กิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชนที่อาศัยความรู้ภูมิปัญญาและความเชี่ยวชาญเฉพาะทางเป็นทรัพยากรท่องเที่ยวของชุมชน จำต้องหยุดและยกเลิกกิจกรรมท่องเที่ยวดังกล่าวไปเนื่องจากเจ้าของความรู้เสียชีวิต หรือไม่ได้อยู่ในชุมชนแล้ว บางแห่งเหลือเพียงวัตถุ หรือสิ่งของทิ้งไว้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงคุณค่าของภูมิปัญญาชุมชน

ดังนั้นการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่จะอนุรักษ์ สืบสานความรู้ท้องถิ่นเหล่านี้ไว้ให้เป็นมรดกทางปัญญาของชุมชนท้องถิ่นและของชาติ โดยการรวบรวมข้อมูลเพื่อหาแนวทางจัดทำเป็นตำราภูมิปัญญาชุมชน เป็นห้องเรียน และเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตให้ลูกหลานในชุมชน ให้คนในชาติได้ภาคภูมิใจ ตลอดจนสามารถบูรณาการความรู้ท้องถิ่นดังกล่าวมาใช้ในการกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ชุมชนน้ำดอนหอยหลอดได้อย่างมีคุณค่าและยั่งยืน และสามารถเป็นต้นแบบเป็นแนวทางให้แก่ชุมชนอื่นๆ ในการที่จะใช้ความรู้ภูมิปัญญาและวิถีดำเนินชีวิตของชุมชนมาใช้เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว และใช้ในการดำเนินกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชนได้อีกด้วย

2. คำถามของการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีคำถามในการวิจัยดังนี้

1. ชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตอยู่กับระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร
2. ชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดมีกระบวนการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างไร
3. ชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดควรมีแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างไร

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

จากคำถามของการวิจัยงานวิจัยจึงมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้

1. เพื่อสร้างกระบวนการจัดการความรู้ เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด
2. เพื่อศึกษาแนวทางในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม

4. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ เน้นศึกษาเฉพาะชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ได้แก่ ชุมชน ต.บางแก้ว ชุมชน ต.แหลมใหญ่ ชุมชน ต.คลองโคน และชุมชน ต.บางจะเกร็ง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม
2. ขอบเขตด้านเนื้อหา เน้นศึกษาเรื่องของความรู้ และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวชุมชน ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้งความรู้เรื่องระบบนิเวศ การประกอบอาชีพและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อบูรณาการความรู้เหล่านั้นไปใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชน

5. ผลที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

ผลจากการวิจัยในครั้งนี้จะทำให้ได้

1. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับ ชุดความรู้ เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดทั้ง 4 ตำบล
2. เกิดกระบวนการจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดทั้ง 4 ตำบล เพื่อนำไปใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน
3. เกิดแนวทางในการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชนได้อย่างเหมาะสมและสามารถถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้เพื่อเป็นต้นแบบในการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุ่มน้ำอื่นๆ ต่อไป

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **การจัดการความรู้** หมายถึง กระบวนการในการสร้าง ประมวล และใช้สารสนเทศที่มีคุณค่า เพื่อใช้ในการดำเนินงานให้เกิดประสิทธิผล โดยมีกระบวนการจัดการความรู้ 4 ขั้นตอนหลัก ประกอบด้วย การสร้างความรู้ การจัดเก็บองค์ความรู้ การถ่ายทอดความรู้ และการนำความรู้ไปใช้
2. **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ผ่านการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือก และถ่ายทอด เป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา
3. **การท่องเที่ยว** หมายถึง การเดินทางของมนุษย์จากสถานที่ใดสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง หรือการเดินทางจากถิ่นพำนักที่อาศัยไปยังสถานที่อื่นเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจไป และเป็นการเดินทางด้วยเหตุผลของการท่องเที่ยวมิใช่เพื่อการประกอบอาชีพ หรือหารายได้ เช่น การเดินทางเพื่อการพักผ่อน การเดินทางเพื่อไปชมการแข่งขันกีฬา การเดินทางเพื่อการศึกษา การเดินทางเพื่อประชุมสัมมนา การเดินทางเพื่อเยี่ยมเยือนญาติพี่น้อง หรือเพื่อน การเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เป็นต้น
4. **การท่องเที่ยวโดยชุมชน** หมายถึง การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม กำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชนและชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน
5. **พื้นที่ชุ่มน้ำ** หมายถึง ลักษณะทางภูมิประเทศที่มีรูปแบบเป็น พื้นที่ลุ่ม พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มชื้นแฉะ พื้นที่ฉ่ำน้ำ มีน้ำท่วม มีน้ำขัง พื้นที่พรุ พื้นที่แหล่งน้ำ ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่

มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขังหรือท่วมอยู่ถาวรและชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่ง และน้ำทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม รวมไปถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเล และพื้นที่ของทะเล ในบริเวณซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุดมีความลึกของระดับน้ำไม่เกิน 6 เมตร

6. **ดอนหอยหลอด** หมายถึง พื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเลมีเนื้อที่ 546,875 ไร่ ทั้งพื้นที่ที่อยู่บนบกและในทะเล ครอบคลุมพื้นที่ ตำบลบางจะเกร็ง ตำบลแหลมใหญ่ ตำบลบางแก้ว และตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นบริเวณปากแม่น้ำแม่กลองลักษณะดินเกิดจากการทับถมของ ตะกอนแม่น้ำและตะกอนน้ำทะเลบริเวณปากแม่น้ำกลองทำให้เกิดแผ่นดินขยายออกไปในทะเล

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการหาข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่อาศัยในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม เพื่อนำเข้าสู่กระบวนการจัดการความรู้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาความรู้เหล่านั้นมาใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้า และศึกษาแนวคิด จากเอกสารทางราชการ บทความวิชาการ เพื่อค้นหาเครื่องมือ และศึกษา เรียนรู้ จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งเรื่องของวิธีคิด วิธีการกระบวนการ ได้แก่ การศึกษาความหมายและแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ นิยามและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น หลักสำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชน และแนวคิดในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนนอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้ค้นคว้าเกี่ยวกับวิธีวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเชิงคุณภาพ ในลักษณะของการวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (case study Approach) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ตลอดจนแนวคิด เทคนิค และวิธีการที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัยชุมชน เช่น การถอดบทเรียน เทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติ ตลอดจนงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถวิเคราะห์และสรุปประเด็นและอธิบายแต่ละเรื่องที่เกี่ยวข้องในเชิงวิพากษ์ ได้ดังนี้

1. การจัดการความรู้ (Knowledge Management)

1.1 ความหมายและความสำคัญของการจัดการความรู้

ความรู้ (Knowledge) หมายถึง การเรียนรู้ที่เน้นถึงการจำและการระลึกได้ถึงความคิด วัตถุ และปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นความจำที่เริ่มจากสิ่งที่ย่อยง่าย ไปจนถึงความจำในสิ่งที่ซับซ้อน และมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน (<http://en.wikipedia.org/wiki/Knowledge>) ซึ่งความรู้มีอยู่ 3 ประเภท คือ ความรู้เฉพาะบุคคล (Individual Knowledge) ความรู้ขององค์กร (Organization Knowledge) และความรู้ที่เป็นระบบ (Structural Knowledge) โดยความรู้ทั้ง 3 ประเภท สามารถเป็นได้ทั้ง ความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) หมายถึงความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ พรสวรรค์หรือสัญชาตญาณของแต่ละบุคคลในการทำความเข้าใจในสิ่งต่างๆ เป็นความรู้ที่ไม่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นคำพูดหรือลายลักษณ์อักษรได้โดยง่าย เช่น ทักษะในการทำงาน งานฝีมือ หรือการคิดเชิงวิเคราะห์ บางครั้ง จึงเรียกว่า เป็นความรู้แบบนามธรรมอีกประเภทคือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่สามารถรวบรวม ถ่ายทอดได้ โดยผ่านวิธีต่างๆ เช่น การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทฤษฎี คู่มือต่างๆ และบางครั้งเรียกว่าเป็นความรู้แบบรูปธรรม

ความรู้บางอย่างนั้นมีโอกาสสูญหายไปจากสังคมโดยเฉพาะความรู้ฝังลึกที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ของเจ้าของความรู้ เนื่องจากขาดการบันทึก และถ่ายทอดสู่สังคม หรือแม้แต่ความรู้ชัดแจ้งที่ค่อนข้างเป็นรูปธรรม มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ความรู้ชัดแจ้งเหล่านี้หากไม่มีการถ่ายทอดเผยแพร่ หรือ บุรณาการความรู้ไปใช้ประโยชน์ ความรู้ดังกล่าวก็กลายเป็นความรู้ที่ไม่มีผู้ใช้ และไร้ผู้สืบทอด รวบรวมสูญหายไปจากสังคมได้เช่นกัน ดังนั้นแนวคิดในการจัดการความรู้ (Knowledge Management) จึงเกิดขึ้น

แนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ถูกนำมาใช้ในยุคแรกๆ เพื่อใช้ในการการพัฒนาธุรกิจ โดยกลุ่มนักวิชาการในสำนักการจัดการความรู้ซึ่งได้เสนอแนวคิดไว้ว่า โลกยุคหลังโลกาภิวัตน์เป็นยุคของเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge based Economy) ดังนั้น ในการพัฒนาเศรษฐกิจให้ยั่งยืน จึงควรให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และการจัดการความรู้ (Nonaka, kujiro; & Takeuchi, Hirota, 2000) ซึ่งในช่วงแรกพบว่า แนวความคิดดังกล่าวได้เข้ามามีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในกลุ่มประเทศที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มประเทศสมาชิก Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)

นักวิชาการด้านการจัดการความรู้ ได้ให้นิยามการจัดการความรู้ว่าคือกระบวนการ ระบุ คัดเลือก จัดระบบ เผยแพร่ และถ่ายโอนสารสนเทศ ตลอดจน ความเชี่ยวชาญที่สำคัญอันเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ขององค์กร ที่ยังไม่มีโครงสร้างความรู้ที่ชัดเจน (Turban et al, 2004. ซึ่งนับเป็นเรื่องที่สำคัญและได้รับความสนใจอย่างมากในแง่มุมมองของการสร้างประโยชน์ให้กับองค์กรและสังคม ทำให้สามารถบ่งชี้ความรู้ที่มีสะสมในองค์กรได้ และนำความรู้ที่สะสมดังกล่าวมาทำประโยชน์ให้กับองค์กร (Von Krogh. 1998) ซึ่งในเรื่องดังกล่าว มีการศึกษาวิจัยพบว่า องค์กรส่วนใหญ่เชื่อว่า ความรู้ต่างๆ ที่องค์กรต้องการนั้น มีอยู่ในองค์กรอยู่แล้ว เพียงแต่ขาดการค้นหา และนำมาใช้ประโยชน์เท่านั้น

นอกจากนี้ยังพบว่า การจัดการความรู้เป็นปัจจัยหนึ่งของการเพิ่มนวัตกรรม (Innovation) และความรับผิดชอบต่อสังคม (Responsiveness) ต่อองค์กร (Hackbarth. 1998) สอดคล้องกับ องค์การสหประชาชาติที่ให้ความหมายการจัดการความรู้ ว่าเป็นกระบวนการในการสร้างและเปลี่ยนแปลงความรู้หรือสิ่งที่เราทราบเข้าไปใช้ในการทำงาน เพื่อทำให้องค์กรมีการทำงานที่ดีขึ้นหรือมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เช่น เปลี่ยนแปลงจากความรู้เป็นการกระทำ หรือสร้างจากนวัตกรรมไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การจัดการความรู้ คือ กระบวนการในการสร้าง ประมวล และใช้สารสนเทศที่มีคุณค่า เพื่อใช้ในการดำเนินงานให้เกิดประสิทธิภาพ

ในขณะที่ประเทศไทย สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) เป็นองค์กรหลักที่สนับสนุนการขับเคลื่อนประเด็นการจัดการความรู้เพื่อมาใช้ในการพัฒนาประเทศโดยรวมกับภาคีที่หลากหลาย โดย สคส. ได้ให้ความสำคัญการจัดการความรู้ว่า เป็นการยกระดับความรู้ขององค์กร และ

เพื่อสร้างผลประโยชน์ จากต้นทุนทางปัญญาโดยเป็นกิจกรรมที่ซับซ้อน และ กว้างขวาง ไม่สามารถให้ คำนิยามสั้นๆ ได้ ต้องให้คำนิยามหลายข้อ จึงจะครอบคลุม ความหมาย ได้แก่ การรวบรวม การ จัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็น ความรู้ เทคโนโลยีด้านข้อมูลและคอมพิวเตอร์ เป็นเครื่องมือช่วยเพิ่มพลังในการจัดการความรู้

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า การจัดการความรู้หมายถึง การทำให้ความรู้เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนมาก ขึ้นและจับต้องได้ (visible) ทำให้เกิดโครงสร้างของความรู้ (build a knowledge infrastructure) (Davenport; & Prasak. 1998) กล่าวคือต้องทำความรู้ฝังลึกให้กลายเป็นความรู้ชัดแจ้ง สามารถ ถ่ายทอดและนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่องานและองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยในการ จัดการความรู้นั้นสามารถสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นเช่นการกระตุ้นให้เกิดการแบ่งปันความรู้ ในองค์กร และการสรรหาความรู้ใหม่ๆ เพิ่มเติม (knowledge intensive culture) เพื่อทำให้เกิดเป็นองค์ ความรู้ที่สามารถใช้ประโยชน์ในการพัฒนาองค์กรหรือสังคมต่อไป

1.2 กระบวนการจัดการความรู้

กระบวนการจัดการความรู้มีผู้เสนอแนวคิดและแนวทางสร้างกระบวนการจัดการความรู้ไว้ ดังนี้ เริ่มจาก สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาระบบราชการ (กพร.) ที่ได้เสนอแนวกระบวนการ จัดการความรู้ ว่ามี 7 กิจกรรม ดังนี้

1. การบ่งชี้ความรู้ คือ การระบุประเด็นความรู้ รูปแบบ และผู้รู้ที่สอดคล้องกับนโยบาย ขอบเขต และเป้าหมายขององค์กร
2. การสร้างและแสวงหาความรู้ คือ การรวบรวมความรู้ใหม่ รักษาความรู้เดิม และกรอง ความรู้ที่ไม่ใช่ออกจากแหล่งรวบรวม
3. การจัดความรู้ให้เป็นระบบ คือ การวิเคราะห์และคัดแยกความรู้เป็นกลุ่มประเด็นให้ง่าย ต่อการเข้าถึงอย่างมีขั้นตอน
4. การประมวลและกลั่นกรองความรู้ คือ การปรับปรุงให้ความรู้มีรูปแบบมาตรฐาน ไม่ ซ้ำซ้อน มีความสมบูรณ์ มีความถูกต้องและน่าเชื่อถือ
5. การเข้าถึงความรู้ คือ การสร้างแหล่งเผยแพร่ที่สามารถเข้าถึงได้ทุกที่ทุกเวลา
6. การแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ คือ การนำความรู้เข้าสู่เวทีแลกเปลี่ยนที่มีฐานความรู้หรือ ฐานข้อมูลรองรับให้ง่ายต่อการเข้าถึงและสืบค้น
7. การเรียนรู้ คือ การใช้ความรู้เป็นส่วนหนึ่งของงาน เป็นวงจรความรู้ที่มีการเรียนรู้และ พัฒนาให้เกิดประสบการณ์ใหม่อยู่เสมอ

ในขณะที่ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ได้เสนอว่า กระบวนการจัดการความรู้มี 6 กิจกรรม ดังนี้

1. การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นต่องานหรือกิจกรรมขององค์กร
2. การเสาะหาความรู้ที่ต้องการ
3. การปรับปรุง ดัดแปลง หรือสร้างความรู้บางส่วน ให้เหมาะต่อการใช้งาน
4. การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน
5. การนำประสบการณ์จากการใช้ความรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้มาบันทึกไว้
6. การจัดบันทึก ชุมความรู้ แก่นความรู้ สำหรับไว้ใช้งาน

เช่นเดียวกับ ดร.ณพศิษฐ์ จักรพิทักษ์ ที่เสนอว่ากระบวนการจัดการความรู้มี 6 กิจกรรม แต่ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ (ณพศิษฐ์ จักรพิทักษ์. 2552)

1. การตรวจสอบและระบุหัวข้อความรู้
2. การสร้างกรอบแนวคิดในการบริหาร
3. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้
4. การสร้างระบบสารสนเทศในการจัดการความรู้
5. การจัดกิจกรรมในการจัดการความรู้
6. การวัดประเมินผลการจัดการความรู้

ในขณะที่นักวิชาการสำนักจัดการความรู้ในต่างประเทศ ได้กำหนดกระบวนการจัดการความรู้ว่ามี 4 ขั้นตอนหลัก อันประกอบไปด้วยการสร้างความรู้ (Knowledge Creation) การจัดเก็บองค์ความรู้ (Knowledge storage / retrieval) การถ่ายทอดความรู้ (Knowledge transfer) และ การนำความรู้ไปใช้งาน (Knowledge application) (Peutland. 1995) โดยกระบวนการดังกล่าวนี้ สามารถเกิดขึ้นได้ภายใต้กระบวนการรับรู้ของแต่ละบุคคล และการสังเคราะห์ประสบการณ์ ในการนำกระบวนการจัดการความรู้ไปใช้งานอย่างสม่ำเสมอ และสามารถถ่ายทอดเพื่อนำไปปฏิบัติในระดับของกลุ่มงาน องค์กร และขยายต่อไปยังสังคมได้

แนวคิดกระบวนการจัดการความรู้ของนักวิชาการสำนักจัดการความรู้ดังกล่าว เป็นเสมือนแนวคิดนำร่องหรือเรียกได้ว่าเป็นแนวคิดต้นแบบในการดำเนินกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งผู้วิจัยเลือกที่จะใช้เป็นกรอบแนวคิดในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ซึ่ง 4 ขั้นตอนหลักดังกล่าวสามารถอธิบายพอสังเขปได้ดังนี้

1.2.1 การสร้างความรู้ (Knowledge Creation Process)

การสร้างความรู้เกิดขึ้นได้ทั้งภายในแต่ละบุคคล (Individual) หรือเกิดขึ้นภายในสังคมหรือกลุ่มคน (Group) ที่มีความร่วมมือกันในการสร้างความรู้ แบ่งปันความรู้ และการถ่ายทอดความรู้

ภายในกลุ่ม และระหว่างกลุ่ม (Nonaka. 1994) ในขณะเดียวกัน การสร้างความรู้ เกี่ยวข้องกับการ พัฒนาความรู้ใหม่หรือทดแทนความรู้ที่มีอยู่ในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนระหว่างความรู้เฉพาะตนกับ ความรู้แบบชัดแจ้ง (Pentland. 1995) ดังนั้นกระบวนการสร้างความรู้ จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องของ การแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างความรู้เฉพาะตน กับ ความรู้ชัดแจ้งในระดับบุคคลและการแลกเปลี่ยนนี้ ได้ขยายจากระดับบุคคลเป็นระดับภายในกลุ่ม ขยายต่อถึงระหว่างกลุ่ม เป็นระดับองค์กรและสังคม ต่อไป โดยผ่านรูปแบบการสร้างความรู้ ที่ได้จากการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Socialization) คือการ ถ่ายโอนความรู้โดยตรงระหว่างกลุ่มคนหรือบุคคล เกิดการเปลี่ยนแปลงประสบการณ์จากคนหนึ่งไปอีก คนหนึ่ง โดยผ่านการพูดคุยเป็นหลัก ซึ่งเป็นการสร้างความรู้แบบเฉพาะตน ซึ่งการสร้างความรู้ดังกล่าว นี้ อาจสามารถสร้างได้โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน (Forum)

ความรู้ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะสามารถพัฒนาได้ ต้องเกิดการปรับเปลี่ยน ความรู้สู่ภายนอก (Externalization) ได้ โดยการบรรยายหรือการถ่ายโอนความรู้แบบเฉพาะตน ออกมาเป็นความรู้ที่ชัดแจ้งซึ่งการทำให้เป็นความรู้ที่ชัดแจ้งนี้ สามารถถูกจัดเก็บ มีการกระจายการใช้ ความรู้ได้อย่างกว้างขวาง และมีประสิทธิภาพมากขึ้น ควรมีการสร้างค่านิยม และส่งเสริมให้ผู้รู้ที่มี ความสามารถถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่เป็นระบบ และจริงจัง

นอกจากนั้น ความรู้อย่างดังยังได้รับการบูรณาการ (Combination) ซึ่งท่ามกลางกระแสของการ เปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบัน การเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ถือเป็นเรื่องที่สำคัญ แม้จะเป็นความรู้แบบชัดแจ้ง แล้วก็ตาม ยังต้องมีการบูรณาการองค์ความรู้หรือสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่แล้วเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ ใหม่ เช่นการนำความรู้ของวิชาคอมพิวเตอร์ มาผสมผสานกับความรู้ด้านองค์กร และจัดการ เกิดเป็น องค์ความรู้ในวิชา ระบบสารสนเทศเพื่อการจัดการ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการสร้างความรู้ ยังสามารถอยู่ในรูปของการปรับเปลี่ยนสู่ภายใน (Internalization) คือ การสร้างความรู้แบบเฉพาะตน จากความรู้แบบชัดแจ้ง) โดยเรียนรู้จากการ ปฏิบัติ ศึกษาจากความรู้ที่ได้เขียนไว้ในคู่มือ เอกสาร เพื่อเพิ่มพูนทักษะให้สูงขึ้น เช่น การซื้อตำราการ ทำอาหารแล้วนำมาฝึกฝนจนเกิดความรู้ความชำนาญ เป็นต้น

ดังนั้น ในการสร้างความรู้ใหม่นั้น มิได้เกิดจากรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวดังนั้น แต่ เกิดจากความสัมพันธ์หรือการพึ่งพาอาศัยกันของแต่ละรูปแบบดังกล่าว ซึ่งรูปแบบหนึ่งอาจส่งผลถึงอีก รูปแบบหนึ่งได้

1.2.2 การจัดเก็บองค์ความรู้ (Knowledge Storage / Retrieval)

มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่มีการสร้างรูรันั้น ความรู้ก็มีโอกาสถูกลืมได้ เช่นกัน ดังนั้น การจัดเก็บความรู้จึงเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งการ

จัดเก็บความรู้ สามารถทำได้หลายๆ รูปแบบ เช่น การจัดบันทึก การจัดเก็บสารสนเทศใน electronic database การจัดเก็บความรู้อย่างเป็นระบบใน expert system (Tan et al. 1999. การเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ ไว้ในระบบฐานข้อมูล เพื่อให้ผู้สนใจสืบค้นได้ผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ เช่น Internet, Intranet เป็นต้น สำหรับเครื่องมือที่ช่วยในการถ่ายทอดความรู้ประเภทนี้ที่สำคัญได้แก่ Audio, Video, Conferencing tools การสัมมนาวิชาการ การเผยแพร่ผ่านสิ่งตีพิมพ์ เป็นต้น

1.2.3 การถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transfer)

การถ่ายทอดความรู้ นับเป็นขั้นตอนที่สำคัญของกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ เกิดขึ้นได้ในหลายระดับ เช่น การถ่ายทอดความรู้ระหว่างบุคคล (between individuals) การถ่ายทอดความรู้ระดับบุคคลไปสู่ระดับกลุ่ม (individual to group) การถ่ายทอดความรู้ระหว่างกลุ่ม (between groups) และการถ่ายทอดความรู้จากกลุ่มคนไปสู่องค์กร (group to organization) การถ่ายทอดความรู้จะมีประสิทธิภาพ จำต้องมีการใช้กระบวนการติดต่อสื่อสาร (Communication process) และการไหลเวียนของสารสนเทศ (Information Flows) เข้ามาเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนการถ่ายทอดความรู้ (Knowledge transfer) โดยสร้างกรอบแนวคิดของการถ่ายทอดความรู้ จากส่วนประกอบที่สำคัญดังนี้ คือ ต้องยอมรับในคุณค่าของความรู้ (perceived value) มีการกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของการแบ่งปันความรู้ (motivational disposition of the source) เกิดการจัดหาช่องทางของการถ่ายทอดความรู้ (transmission channel) และสามารถกระตุ้นให้เกิดความต้องการในการรับความรู้ (motivation disposition of the receiving unit) นอกจากนั้นยังต้องคำนึงถึงความสามารถในการรับความรู้ของผู้เรียนรู้ และความสามารถในการนำความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้ไปใช้งานได้ (Gupta; & Govindarajan. 2000)

1.2.4.การนำความรู้ไปใช้งาน (Knowledge application)

เมื่อความรู้ผ่านกระบวนการจัดการแล้ว คุณค่าของความรู้ที่ได้จากการจัดการ จะอยู่ที่ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปใช้ประโยชน์ หรือสามารถนำเข้าสู่กระบวนการพัฒนาองค์กรได้มากน้อยเพียงใด และโดยช่องทางใด ดังนั้น การนำความรู้ไปใช้งานจึงนับเป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการจัดการความรู้ แต่นับเป็นขั้นตอนสำคัญที่สุด จะประเมินว่าความรู้ที่ได้มานั้น สามารถนำมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ และส่งผลต่อการใช้ความรู้เพื่อการพัฒนาได้หรือไม่ ซึ่งขั้นตอนสำคัญที่จะประเมินว่าความรู้ที่ได้มานั้นใช้ได้หรือไม่ก็คือการนำความรู้ที่เกิดขึ้น ถ่ายทอดสู่บุคคลอื่นหรือกลุ่มคนกลุ่มอื่น รวมถึงความสามารถถ่ายทอดสู่ระดับองค์กรได้อีกด้วย อาจกล่าวได้ว่าหากไม่มีการนำความรู้ไปใช้งาน

หรือกำหนดแนวทางใช้งาน ถือว่าความรู้ดังกล่าวยังไม่ผ่านกระบวนการจัดการความรู้หรือถือว่าการจัดการความรู้ดังกล่าวไม่มีประสิทธิภาพ

1.3 วิธีการจัดการความรู้

วิธีการจัดการความรู้มีผู้เสนอเป็นแนวคิด และจัดทำเป็นโมเดลในการจัดการความรู้ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการความรู้ดังนี้

โมเดลเซกิ (SECI Model) คือแนวคิดการจัดการความรู้ที่นำเสนอโดย โนนากะ กับ ทาเคอุชิ แสดงถึง แผนภาพที่แสดงความสัมพันธ์ที่เกิดจากการหลอมรวมความรู้ในองค์ระหว่างความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) กับความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) ใน 4 กระบวนการ เพื่อยกระดับความรู้ให้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นวัฏจักร เริ่มจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Socialization) การสกัดความรู้ออกจากตัวคน (Externalization) การรวบรวมความรู้ (Combination) และการผนึกฝังความรู้ (Internalization) และวนกลับมาเริ่มต้นทำซ้ำที่กระบวนการแรก เพื่อพัฒนาการจัดการความรู้ให้เป็นงานประจำที่ยั่งยืน (Nonakaและ Takeuchi, 1995.ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการดังนี้

1. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Socialization) S: Tacit to Tacit

กระบวนการที่ 1 อธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมในการส่งต่อระหว่างความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) ด้วยกัน เป็นการแบ่งปันประสบการณ์แบบเผชิญหน้าระหว่างผู้รู้ เช่น การประชุม การระดมสมอง ที่มาจากความรู้ การเรียนรู้ และประสบการณ์ของแต่ละบุคคล เฉพาะเรื่อง เฉพาะพื้นที่ แล้วนำมาแบ่งปัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน ที่มีใช่เป็นเพียงการอ่านหนังสือ คู่มือ หรือตำรา

2. การสกัดความรู้ออกจากตัวคน (Externalization) E: Tacit to Explicit

กระบวนการที่ 2 อธิบายความสัมพันธ์กับภายนอกในการส่งต่อระหว่างความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) กับความรู้ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) อาจเป็นการนำเสนอในเวทีวิชาการ หรือ บทความตีพิมพ์ เป็นการพัฒนาองค์ความรู้ที่ถูกฝังอยู่ในความรู้ฝังลึกให้สื่อสารออกไปภายนอก อาจเป็นแนวคิด แผนภาพ แผนภูมิ เอกสารที่สนับสนุนให้เกิดการสื่อสารระหว่างผู้เรียนรู้ด้วยกันที่เข้าใจได้ง่าย ซึ่งความรู้ฝังลึกจะถูกพัฒนาให้ตกผลึกและถูกกลั่นกรอง แล้วนำไปสู่การแบ่งปัน เปลี่ยนเป็นฐานความรู้ใหม่ที่ถูกนำไปใช้สร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ในกระบวนการใหม่

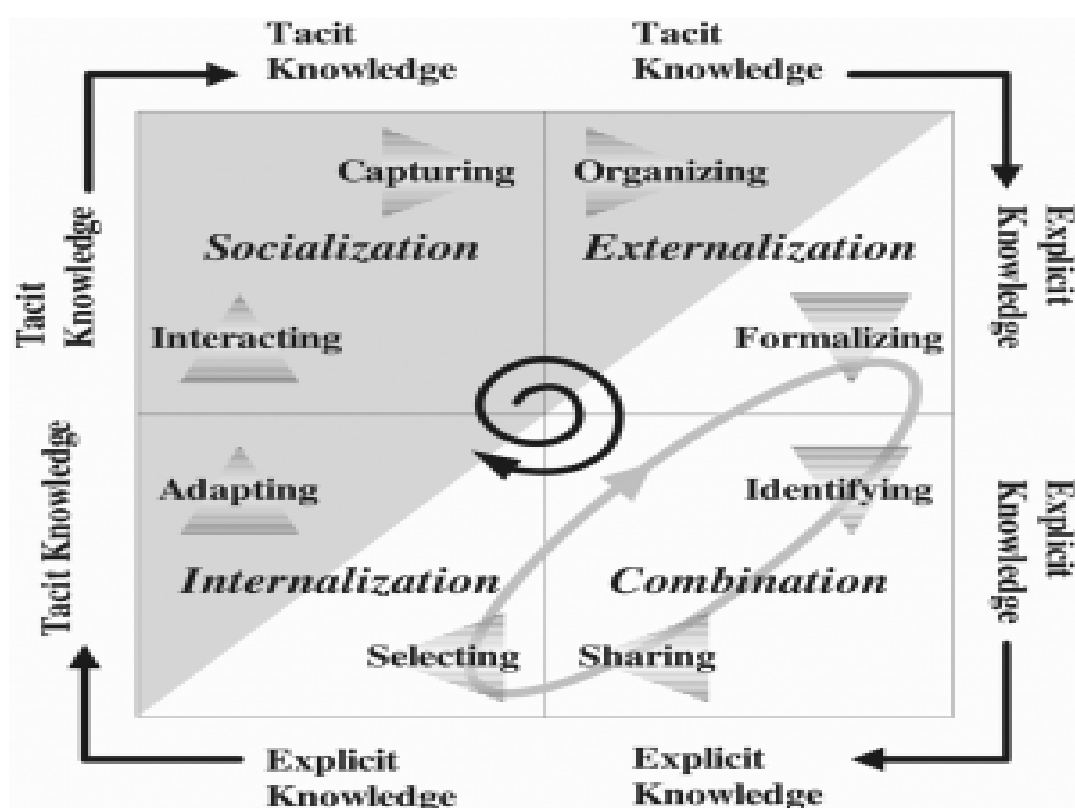
3. การรวบรวมความรู้ (Combination) C: Explicit to Explicit

กระบวนการที่ 3 อธิบายความสัมพันธ์การรวมกันของความรู้ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) ที่ผ่านการจัดระบบ และบูรณาการความรู้ที่ต่างรูปแบบเข้าด้วยกัน เช่น นำความรู้ไปสร้างต้นแบบใหม่ ไปสร้างสรรคงานใหม่ ได้ความรู้ใหม่ โดยความรู้ชัดแจ้งได้จากการรวบรวมความรู้ภายใน

หรือภายนอกองค์กร แล้วนำมารวมกัน ปรับปรุง หรือผ่านกระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ใหม่ แล้วความรู้ใหม่จะถูกเผยแพร่แก่สมาชิกในองค์กร

4. การฝึกฝังความรู้ (Internalization) I: Explicit to Tacit

กระบวนการที่ 4 อธิบายความสัมพันธ์ภายในที่มีการส่งต่อความรู้ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) สู่ความรู้ฝังลึก (Tacit knowledge) แล้วมีการนำไปใช้ในระดับบุคคล ครอบคลุมการเรียนรู้และลงมือทำ ซึ่งความรู้ชัดแจ้งถูกเปลี่ยนเป็นความรู้ฝังลึกในระดับบุคคลแล้วกลายเป็นทรัพย์สินขององค์กร

ภาพประกอบ 1 แผนผังการจัดการความรู้แบบโมเดลเซกิ

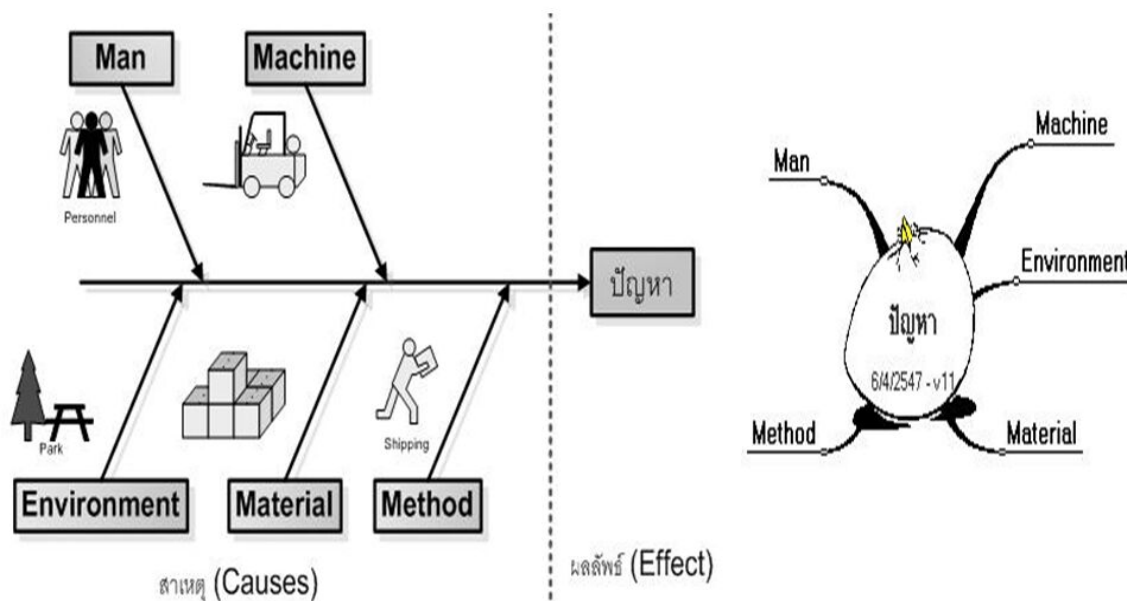
ที่มา: Nonaka, I.; & H. Takeuchi. (1995). *The Knowledge Creating Company*.

แผนผังก้างปลา (Fish Bone Diagram) เป็นอีกหนึ่งแนวคิดที่ถูกนำมาใช้เป็นวิธีการจัดการความรู้เรียกเป็นทางการว่า แผนผังสาเหตุและผล (Cause and Effect Diagram) แผนผังสาเหตุและผลเป็นแผนผังที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหา (Problem) กับสาเหตุทั้งหมดที่เป็นไปได้ที่อาจก่อให้เกิดปัญหานั้น (Possible Cause) โดยแผนผังนี้มีลักษณะเหมือนก้างปลาที่เหลือแต่ก้าง จึง

เรียกว่าผังก้างปลา หรือเรียกว่าแผนผังอิชิกาวา (Ishikawa Diagram) ตามชื่อผู้พัฒนาแผนผังก้างปลา ซึ่งได้รับการพัฒนาครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) โดย ศาสตราจารย์คาโอรุ อิชิกาวา แห่งมหาวิทยาลัยโตเกียวสำนักงานมาตรฐานอุตสาหกรรมแห่งญี่ปุ่น (JIS) ได้นิยามความหมายของผังก้างปลาไว้ว่า "เป็นแผนผังที่ใช้แสดงความสัมพันธ์อย่างเป็นระบบระหว่างสาเหตุหลายสาเหตุที่เป็นไปได้ที่ส่งผลกระทบให้เกิดปัญหาหนึ่งปัญหา" โดยกำหนดปัจจัยบนก้างปลาตามหลักการ 4M 1E เป็นกลุ่มปัจจัย (Factors) เพื่อจะนำไปสู่การแยกแยะสาเหตุต่างๆ

1. Man คนงาน หรือพนักงาน หรือบุคลากร
2. Machine เครื่องจักรหรืออุปกรณ์อำนวยความสะดวก
3. Material วัตถุดิบหรืออะไหล่ อุปกรณ์อื่นๆ ที่ใช้ในกระบวนการ
4. Method กระบวนการทำงาน
5. Environment อากาศ สถานที่ ความสว่าง และบรรยากาศการทำงาน

Fish Bone Diagram or Ishikawa Diagram

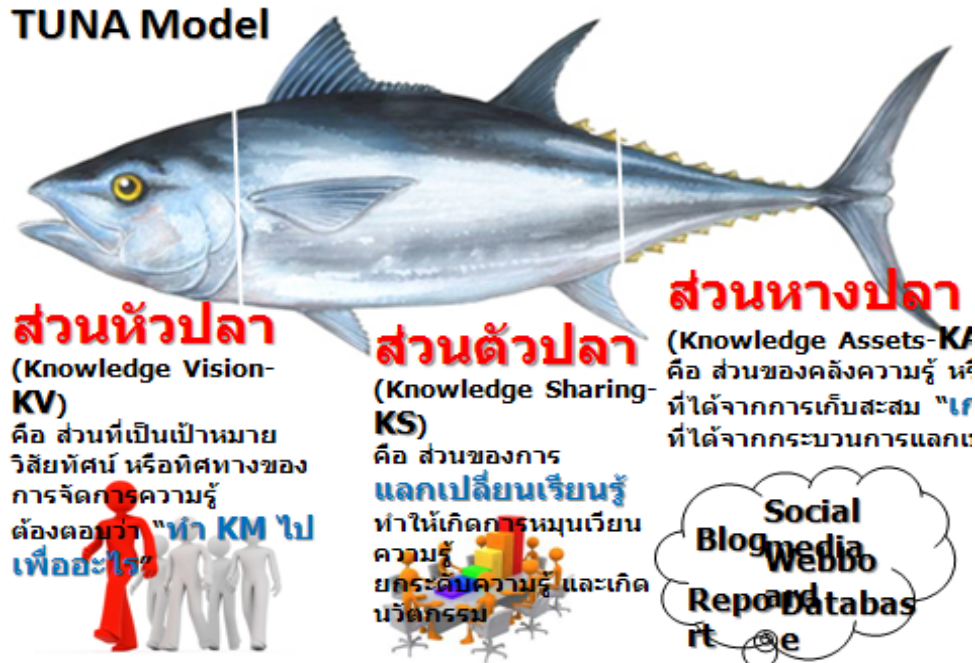

ภาพประกอบ 2 แผนผังการจัดการความรู้แบบก้างปลา

ที่มา: <http://www.prachasan.com>

“โมเดลปลาทู”เป็นแนวคิด และวิธีการจัดการความรู้ที่นำเสนอขึ้นโดย สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) เป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นภาพ การจัดการความรู้ทั้งระบบ โมเดลปลาทูถูกประยุกต์ใช้ในบริบทที่หลากหลาย เป็นหลักการที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จ ในการจัดการความรู้ที่ลึกซึ้งมากขึ้น เพื่อให้เห็นภาพของโมเดลปลาทู โดยนี้ภาพปลาทูหนึ่งตัว เราแบ่งปลาทูออกเป็น สามส่วน ได้แก่ ส่วนหัว ส่วนกลางลำตัว และส่วนหาง แต่เราไม่ได้ตัดแบ่งเป็นชิ้นๆ เพียงแต่ว่า ให้ดูเป็นขอบเขตทั้งสามส่วน เชื่อมต่อการขับเคลื่อนไปของปลาทู เมื่อแหวกว่ายน้ำจึงต้องใช้พลังของทุกส่วน โดย หัวปลา นั้นเป็นส่วนที่สำคัญ การทำ KM ให้ประสบความสำเร็จ จะต้องเริ่มต้น ที่หัวปลา หัว ปลาหรือ KV (Knowledge Vision) นี้จะต้องสอดคล้องกับ เป้าหมาย วิสัยทัศน์ และพันธกิจขององค์กร ทุกคนเรียนรู้ว่าจะสร้างความรู้ ไปทำไม เพื่ออะไร ให้ชัดเจน เมื่อเห็นเป็น ที่ชัดเจนการเดินทางมุ่งไปข้างหน้า ส่วนตัวปลาหรือ KS (Knowledge Sharing) ได้นำไปสู่ รูปแบบแหล่งรวม ความรู้ เป็นหัวใจในการจัดการความรู้ อันเป็นเทคนิควิธีเฉพาะที่นำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิธีการใดๆ ก็ตามที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต สอดคล้องกับ ธรรมชาติของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้เกิดภาพของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เป็น ธรรมชาติ และมีความสุข ส่วนหางปลา หรือ KA เราถือว่าเป็นขุมความรู้ (Knowledge Asset) เป็นคลัง ความรู้ ที่เก็บความรู้จากการแลกเปลี่ยน

TUNA Model

ภาพประกอบ 3 แผนผังการจัดการความรู้แบบโมเดลปลาทู

ที่มา: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.)

การใช้โมเดลปลา ทำให้ทราบว่าส่วน “หัวปลา” ซึ่งเป็นส่วนเชื่อมโยง กับทิศทาง เป้าหมาย วิสัยทัศน์ และยุทธศาสตร์ขององค์กรนั้นเป็นส่วนสำคัญในการจัดการความรู้เป็นส่วนหนึ่งของการบริหารองค์กร แต่สิ่งสำคัญที่จะทำให้การจัดการความรู้ นั้น ดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นกลับผูกติดกับความสามารถในระดับปัจเจกบุคคล เช่น การใฝ่รู้ ใฝ่พัฒนาวิคิดและวิคิดเชิงระบบ จาก การถอดบทเรียนของ สคส. จึงให้ความสำคัญ กับภาพร่าง โมเดลใหม่ที่มีขอบเขตกว้างขวางมากขึ้น เรียกว่าเป็น โมเดลองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) หรือ LO ครอบคลุมทั้งตัวบุคคล กลุ่มและองค์กร เริ่ม กระบวนการเรียนรู้ผ่านกลุ่ม เมื่อทำความเข้าใจรูปแบบของการจัดการความรู้เป็นเบื้องต้นแล้ว หัวใจสำคัญที่จะนำเสนอต่อไปคือ “การแลกเปลี่ยนเรียนรู้” ซึ่งเป็นส่วนของ “ตัวปลา” ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ ทำให้เกิดการสร้างความรู้ และในขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งที่นำความรู้ขึ้นไปประยุกต์ใช้ได้ผ่าน ประสบการณ์ที่หลากหลาย โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกลุ่มคนทำงานประเภทเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน รวมถึงการแลกเปลี่ยนในเครือข่ายชุมชนด้วย (จุฑพร วิเศษกิจธิดา อังกร. 2550)

อย่างไรก็ตาม จากทั้ง 3 โมเดลที่นำเสนอโมเดลเชกิ เป็นแนวคิดที่เน้นในการเปลี่ยนความรู้ฝังลึกให้เป็นความรู้ชัดแจ้งโดยเน้นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในองค์กรซึ่งเหมาะกับการจัดการความรู้ขององค์กร ส่วนโมเดลก้างปลาเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาในองค์กรในขณะที่โมเดลปลาหัวนั้นเหมาะสำหรับการนำมาใช้ในการจัดการความรู้ในองค์กรหรือชุมชนที่มีความรู้และผู้รู้หลากหลาย

โดยจัดการความรู้เหล่านั้นให้เป็นความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติใช้ในการพัฒนาและสร้างสรรค์เป็นความรู้ใหม่ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าโมเดลปลาหัวนั้นพัฒนามาจากโมเดลเชกิในเรื่องของการมุ่งเปลี่ยนความรู้ฝังลึกเป็นความรู้ชัดแจ้ง และผสมผสานโมเดลก้างปลาในเรื่องของการนำมาใช้การแก้ปัญหาขององค์กรหรือหน่วยงานตลอดจนชุมชน โดยมีการเพิ่มเติมเรื่องของวิสัยทัศน์ร่วมในการกำหนดทิศทางของการจัดการความรู้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งโมเดลปลาหัวจะเหมาะสมและสอดคล้องกับการกระบวนการวิจัยเรื่องของการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นการรวบรวมความรู้ของแต่ละชุมชนโดยมีวิสัยทัศน์ร่วมในการจัดการความรู้ท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชน และใช้วิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างชุมชน

2. มิปัญญาท้องถิ่น (LOCAL WISDOM)

เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเสมือน มรดกทางความรู้ ความศรัทธา และจิตวิญญาณท้องถิ่นที่จำเป็นจะต้องได้รับการจัดการ ถอดบทเรียนเพื่ออนุรักษ์สืบสาน และพัฒนาเป็นองค์ความรู้ตลอดจนสามารถบูรณาการความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนได้ และในกระบวนการวิจัยถือว่าข้อมูลเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นปัจจัยและองค์ประกอบ

สำคัญของกระบวนการวิจัยซึ่ง ผู้วิจัยได้ศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในเรื่องของภูมิปัญญาตามประเด็นต่อไปนี

2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" (local wisdom) หรือ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" (popular wisdom) หรือ "ภูมิปัญญาไทย" (Thai wisdom) เป็นคำที่รู้จักกันในการศึกษามานานพอสมควรแล้ว แต่ความจริงในการกล่าวถึงได้เกิดขึ้นในบางระยะๆ และไม่ได้นำมาใช้ในการพัฒนาด้านต่างๆ ของประเทศได้เต็มที่นัก สำนักคณะกรรมการการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2540) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรม การดำเนินงานด้านวัฒนธรรม จึงต้องใช้ปัญญาค้นหาสิ่งที่มีอยู่แล้ว ฟันฟู ประยุกต์ ประดิษฐ์ เสริมสร้างสิ่งใหม่ บนรากฐานสิ่งเก่าที่ค้นพบนั้น นักฟันฟู นักประยุกต์ และนักประดิษฐ์คิดค้นทางวัฒนธรรมพื้นบ้านเหล่านี้ มีชื่อเรียกในเวลาต่อมาว่า "ปราชญ์ชาวบ้าน" หรือ "ผู้รู้ชาวบ้าน" และสติปัญญาที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์นี้เรียกว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" หรือ "ภูมิปัญญาท้องถิ่น"

เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นจากการสั่งสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน ดังนั้นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ จึงมีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขาวิชาไม่แยกเป็นวิชาแบบเรียนที่เราเรียน แต่เป็นการเชื่อมโยงกันทุกรายวิชาทั้งที่เป็นเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ การศึกษาและวัฒนธรรม จะผสมกลมกลืนเข้าด้วยกัน (ประเวศ วะสี. 2536) และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดจากบุคคลและสถาบันต่างๆ มีการเชื่อมโยงถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและศาสนา ที่เกี่ยวข้องอยู่ด้วยโดยมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานของภูมิปัญญา และมีการแลกเปลี่ยนและการถ่ายทอดที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายโดยมีความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านจากชุมชนหนึ่งสู่ชุมชนหนึ่งจนทำให้สังคมชาวบ้านมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง (ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์. 2537)

ในวงการศึกษาศาสตร์ของประเทศไทยก็ได้เล็งเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทย เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ เนื่องจากมองว่าเป็นความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ที่ใช้แก้ปัญหาหรือการดำเนินชีวิต โดยผ่านการถ่ายทอดและกลั่นกรองกันยาวนาน ซึ่งทำให้เราพบว่า โดยความจริงแล้ว ภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง เป็นสิ่งที่อยู่ในวิถีการดำเนินชีวิต เป็นความรู้ที่ใช้พัฒนาชีวิตที่ควรค่าที่เยาวชนรุ่นหลังจะได้ศึกษาเรียนรู้ (สำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ. 2537)

นอกจากนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นยังหมายถึงองค์ความรู้ทั้งหลายที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยมีการคิดค้นปรับเปลี่ยนผสมผสานกับความรู้ใหม่ และพัฒนาให้เหมาะสม เพื่อพัฒนา

คุณภาพชีวิต และให้มีลักษณะเป็นความรู้ที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง (วันเพ็ญพวงพันธุ์บุตร. 2542. เช่นเดียวกับคนไทยที่มีองค์ความรู้อันแสดงถึงความสามารถและทักษะของคนไทย เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของประเทศและเหมาะสมกับยุคสมัย (รุ่ง แก้วแดง. 2543)

ดังนั้นอาจสามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัยนั่นเอง

2.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นเรื่องราวของความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่มีลักษณะของความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่นซึ่งมีความหลากหลายทางภูมิปัญญาที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องใดๆ หรือหน่วยสังคมใดสังคมหนึ่ง เป็นข้อมูล เป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิง ผู้ชาย และครอบครัวของสังคมนั้นๆ เป็นการแสดงถึงความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา หรือป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยสังคมหนึ่ง ตัวอย่าง เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว หรือภูมิปัญญาทางวัตถุเช่น การสร้างและดูแลเรือนชานบ้านช่อง เครื่องใช้ไม่สอยต่างๆ ในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความสะอาด สะดวกสบายตามสภาพเป็นต้น หรืออาจหมายถึงภูมิปัญญาด้านพฤติกรรมในครอบครัว เช่นการกระทำความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนต่างๆ ในครอบครัวจนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้ก็นับเป็นภูมิปัญญาเช่นเดียวกัน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2534. นอกจากนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นมิได้มีนัยที่เป็นแต่เพียงนามธรรมเท่านั้น หากแต่มีความหมายครอบคลุมไปถึงรูปธรรมของการดำรงชีวิต เช่น ภูมิปัญญาที่เป็นแบบแผนของการใช้ทรัพยากร หรือวิธีการใช้ทรัพยากรหรือธรรมชาติอย่างรอบคอบและยั่งยืนเหมาะสมกับเงื่อนไขทางธรรมชาติและสังคม (ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2536)

จึงอาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มี 2 ลักษณะ คือ มีทั้งลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน และมีลักษณะที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้สามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ และความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน รวมถึงความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย ซึ่งทั้ง 3 ลักษณะนี้

คือ คือ วิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่สะท้อนให้เห็นถึงทักษะและแบบแผนในการดำเนินชีวิต ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านนั่นเอง (เสรี พงศ์พิศ. 2536)

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ ทักษะ ระเบียบ แบบแผน ความเชื่อ และพฤติกรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จะแสดงออกมาในลักษณะของระเบียบแบบแผนในการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐาน เช่น ด้านปัจจัยสี่ การบริหารจัดการองค์กร ตลอดจนการประกอบอาชีพต่างๆ เป็นต้น ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคม จะแสดงออกมาในลักษณะของจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษาและวรรณกรรม ตลอดจนการสื่อสารต่างๆ เป็นต้น เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต เป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม เป็นแกนหลัก หรือกระบวนการในการมองชีวิต ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่ออกมาใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของผู้คน

2.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เนื่องจากภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระบบสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการในกระบวนการผลิตอาหารหรือการประกอบอาชีพซึ่งมีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง (รัตนะ บัวสนธิ. 2535) และอาจหมายรวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อและศาสนา ภาษาวรรณกรรม ศิลปกรรมโบราณคดี ดนตรี การละเล่น และการพักผ่อนหย่อนใจ (มาลินี สวยศำข้าว. 2538) ซึ่งในเรื่องดังกล่าวมีผู้เสนอแนวคิดในการจำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 4 กลุ่ม (อังกุล สมคะเนย์. 2535) ดังนี้

กลุ่มที่ 1 เรื่องเกี่ยวกับ คติ ความคิด ความเชื่อ ภาษาและหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ปรากฏให้เห็นได้ในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นการประกอบพิธีกรรม การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์และการใช้แรงงานของตนเอง รวมถึงการหาผลผลิตต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ประกอบกับความเชื่อทางศาสนา ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องด้วย คติ คำคม สุภาษิต คำพังเพย นิทานหรือตำนานพื้นบ้าน คติธรรมคำสอนทางศาสนา ปริศนาคำทายต่างๆ ภาษาถิ่นหรือภาษาพื้นบ้าน

กลุ่มที่ 2 เรื่องของศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณี ศิลปะ วัฒนธรรม ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญในการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านต่อการดำเนินชีวิตอาจ

หมายถึงผลงานหรือกิจกรรมที่เกิดจากความคิดของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นคุณค่าแห่งการดำเนินชีวิต วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาเฉพาะกลุ่มชน หรือท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งเป็นการแสดง ถึงความเจริญของงานและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ได้แก่ การละเล่น พื้นบ้าน เพลงพื้นบ้านประเภทต่างๆ ศิลปะการแสดง เช่น หนังตะลุง มโนราห์ ศิลปะด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุของท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมท้องถิ่น

กลุ่มที่ 3 เรื่องของการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่มีความเป็นอยู่ผูกพันกับธรรมชาติ ทำ มาหาเลี้ยงชีพด้วยการทำเกษตรกรรมเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์น้ำโดยใช้เครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นเอง จากการสังเกตเรียนรู้ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น เครื่องมือจับสัตว์น้ำ งานจักสาน เครื่องใช้ไม้สอยจากไม้ไผ่ งานจักสานจากเตยปาหนัน งานจักสานจากหวาย เป็นต้น

กลุ่มที่ 4 เรื่องของแนวความคิด หลักปฏิบัติและเทคโนโลยีชาวบ้าน ซึ่งจากสภาพเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศได้เปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ส่งผลให้การ ดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป เพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข จึงได้มีบุคคลนำแนวความรู้และ หลักการที่เคยปฏิบัติกันมา นำมาผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อเพิ่มผลผลิตหรือประกอบ กิจกรรมในการดำเนินชีวิตในครอบครัวและท้องถิ่น ซึ่งนับว่าเป็นการผสมผสานความรู้ระหว่างภูมิ ปัญญาดั้งเดิมและความรู้ใหม่ เช่น แนวคิดในการทำไร่นาสวนผสม ตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ การแปรรูปอาหาร การประดิษฐ์ดอกไม้โดยใช้วัสดุในท้องถิ่น การนำสมุนไพรเพื่อใช้รักษาโรค การถนอม อาหาร เป็นต้น

ในขณะที่มีบางแนวคิด เสนอว่าภูมิปัญญาถูกแยกออกตามเป้าหมายหรือกิจกรรมในวิถีการ ดำรงชีวิตของคนในสังคม โดยแยกประเภทภูมิปัญญาไทยไว้ 11 สาขา (รุ่ง แก้วแดง. 2543) ประกอบด้วย

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และ เทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนามาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพา ตนเองในสภาวะการณ์ต่างๆ ได้
2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการ แปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัยประหยัด และ เป็นธรรม
3. สาขาแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของ คนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานองค์กรชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนาและบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาทหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเกี่ยวกับภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีข้าว เป็นต้น

11. สาขาการศึกษา หมายถึง ความสามารถในการถ่ายทอดการอบรมเลี้ยงดูการบ่มเพาะ การสอนสั่ง การสร้างสื่อ และอุปกรณ์การวัดความสำเร็จ

กล่าวโดยสรุป เรื่อง ลักษณะและประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ มีทั้งลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันเกิดจากการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการถ่ายทอดจากบุคคลและสถาบันต่างๆ ในท้องถิ่น โดยมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน จะมีลักษณะจำกัดเฉพาะถิ่นที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กับสิ่งเหนือธรรมชาติ และกับคนด้วยกัน ซึ่งกลายมาเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจาก ความคิด ทัศนคติ ความเชื่อต่างๆ ที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติของมนุษย์ ทำให้สิ่งเหล่านี้กลายมาเป็นจารีต ประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ วัฒนธรรม และระเบียบแบบแผนในการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคม ตลอดจนการดำเนินชีวิตภายใต้วิถีแห่งธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ที่กลายมาเป็นภูมิ

ปัญญาในการประกอบอาชีพ รวมถึงการคิดค้น ผสมผสานความรู้ใหม่กับความรู้ดั้งเดิมเกิดเป็นภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหา และการปรับตัวเข้ากับสังคมที่เปลี่ยนแปลง

2.4 การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้วยเหตุที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ในการดำเนินชีวิตที่ผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นของผู้คนในสังคมเดียวกัน และถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นสืบทอดกันมาเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น ของสังคมในแต่ละสังคม ซึ่งความรู้บางส่วนนั้นอาจหายไป แต่มีความรู้ใหม่ๆ เกิดขึ้นแทน ซึ่งการถ่ายทอดสืบสานมีลักษณะทั้งทางตรงและทางอ้อม (สามารถ จันทรสุรีย์. 2534. และมีการจำแนกรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้หลากหลายความคิด ดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เนื่องจากเด็กเป็นวัยที่เรียนรู้โลกรอบๆ ตัวเอง กิจกรรมการถ่ายทอดจึงเป็นเรื่องง่ายๆ ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การทดลองทำหรือการเข้าร่วมปรากฏการณ์ ตลอดจนการเล่นปริศนาคำทาย

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ถือว่าผ่านประสบการณ์ต่างๆ มานานพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมทางธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีแต่งงานของท้องถิ่นต่างๆ จะมีขั้นตอนผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาววิธีการถ่ายทอดในรูปแบบการบันเทิง เช่น การสอดแทรกในคำร้องของบันเทิงถ้าจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีตตามรูปแบบใหญ่ๆ อาจแบ่งได้ 2 รูปแบบ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กับแบบเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งในอดีตส่วนใหญ่ได้จารึกหรือเขียนไว้ในใบลานหรือสมุดข่อย ที่ชาวบ้านภาคใต้เรียกว่า มุดดำ มุดขาว ส่วนในปัจจุบัน มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านสื่อมวลชนทุกสาขา เช่น หนังสือ สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์และอื่นๆ

ซึ่งการจำแนกข้างต้นเป็นการจำแนกโดยคำนึงถึงเรื่องของวัยและการเลือกใช้สื่อในการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับวัย นอกจากนั้นยังมีแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาในแบบอื่นที่วางรูปแบบการถ่ายทอดที่อาจไม่เน้นเรื่องสื่อในการถ่ายทอดมากนัก แต่กลับเน้นเรื่องของสังคม และบริบทต่างๆ ของสังคมในการที่จะการถ่ายทอด และสืบทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยอาจแบ่งได้ดังนี้

1. การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้านที่แทบทุกครัวเรือนทำกัน อาจเป็นอาชีพรองจากการทำไร่ทำนา เช่น เครื่องปั้นดินเผา จักสาน ทอผ้า ซึ่งสมาชิกของชุมชนได้คลุกคลี คุ่นเคยมาตั้งแต่เด็กภายใต้สภาพการดำรงชีวิตประจำวัน

2. การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัว เช่น ความสามารถในการรักษาโรค

งานช่างศิลป์ ช่างฝีมือ ความรู้ด้านพิธีกรรมต่างๆ ความรู้เหล่านี้จะถ่ายทอดภายในครอบครัวและเครือญาติ บางอย่างมีการหวงแหน และเป็นความลับในสายตระกูล

3. การฝึกจากผู้รู้ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการ ผู้รู้อาจเป็นญาติหรือไม่ใช่ญาติ หรืออาจอยู่นอกชุมชนก็ได้ เช่น ช่างโบสถ์ ช่างลายไทย หมอตำแย เป็นต้น

4. การฝึกฝนและค้นคว้าด้วยตนเอง อาชีพและความชำนาญหลายอย่างเกิดขึ้นด้วยคิดค้นดัดแปลง และพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเอง แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การแกะสลักหิน เป็นต้น

5. ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยตนเองไม่ได้สนใจหรือไม่ได้คาดคิดมาก่อน มีวิญญาณหรืออำนาจลึกลับเข้าสิงมาบอก ทำให้มีความสามารถในการรักษาโรคได้ (ปฐม นิคมานนท์. 2538)

ในแวดวงการศึกษาที่เช่นกันมีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนของเยาวชน เพื่อเป็นสร้างกระบวนการถ่ายทอด และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยกำหนดแนวคิดเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 2 ลักษณะ คือ ครูเป็นผู้ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของปราชญ์ท้องถิ่น โดยใช้หลักสูตรท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาหลักสูตรแล้วปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนเอง ปราชญ์ท้องถิ่น คือบุคคลในชุมชนท้องถิ่นหนึ่งๆ ที่เป็นผู้รู้ ผู้นำทางความคิดและการปฏิบัติในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา ซึ่งจะได้รับการเรียนชานว่า “ปราชญ์ท้องถิ่น” หรือ “ปราชญ์ชาวบ้าน” (รัตนะ บัวสนธิ์. 2535) นอกจากนั้นยังมีผู้เสนอแนวคิดในการ ถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยเสนอเข้าในระบบการศึกษาของชาติ) โดยได้เสนอแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติ (เสรี พงศ์พิศ. 2536) ดังนี้

1. รัฐบาลประกาศเป็นนโยบายให้ระบบการศึกษาทั้งหมด ศึกษา ค้นคว้า เรียนรู้และทะนุบำรุงภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ส่งเสริมให้มีการพิมพ์หนังสือและสื่อรูป

3. ส่งเสริมและสนับสนุนให้ระบบการศึกษาทุกระดับทำการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. ให้มีการสร้างตำราท้องถิ่น ควรเปิดโอกาสให้ครูที่อยู่ในท้องถิ่นสร้างตำราจากความรู้ท้องถิ่นและใช้ท้องถิ่นของตน เป็นการเปิดศักยภาพของครูในท้องถิ่น ทำให้การศึกษาสอดคล้องกับท้องถิ่นมากขึ้นและทำให้ชาติมีพลังความรู้จากของจริงขึ้นทั่วประเทศ

5. ปรับโรงเรียนประถมศึกษาที่อยู่ในชุมชนโดยทำหน้าที่ ศึกษาให้เข้าใจชุมชน เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาชุมชนและให้ศึกษาทุกรูปแบบเพื่อชุมชนและดึงทรัพยากรจากชุมชน จาก

หน่วยงานราชการอื่นๆ จากภาครัฐกิจ และจากองค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาใช้เพื่อพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ทั่วประเทศ

6. ปรับระบบการศึกษาทั่วไป รวมทั้งในมหาวิทยาลัย เพื่อให้เป็นการศึกษาที่สร้างรากฐาน และความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่าง มีบูรณาการ โดยเรียนจากประสบการณ์ความเป็นจริงในสังคมไทย

7. รัฐบาลควรจัดงบประมาณอุดหนุนทั่วไปให้หน่วยงานได้ตัดสินใจการใช้งบ และรัฐ ประเมินผลงานและตรวจสอบความถูกต้อง

8. ส่งเสริมกลไกการทำงานอย่างไม่เป็นทางการ และสนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนคือ ผู้ปฏิบัติงานต่างสังกัดรวมตัวกันในรูปกลุ่มหรือชมรม หรือรูปอื่นใดที่ไม่เป็นทางการ มีความอิสระ คล่องตัว มีความต่อเนื่อง และมีพลังมากกว่า

9. ภาครัฐควรใช้ทุนทรัพย์สนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชน หรือจัดตั้งมูลนิธิ หรือสถาบันใน รูปเอกชนเพื่อส่งเสริมการศึกษา ค้นคว้าให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษาไทย

อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังมีผู้เสนอแนวคิดเพิ่มเติมว่า แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้ในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนควรคัดเลือกกิจกรรมหรือเนื้อหาสาระของภูมิปัญญา ชาวบ้านที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นและ โดยเชิญปราชญ์ชาวบ้านหรือเจ้าของภูมิปัญญา ในด้านต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และโรงเรียนควรเข้าไปมีส่วนร่วมใน การจัดกิจกรรมของท้องถิ่น ตลอดจนช่วยเผยแพร่และยกย่องเชิดชูเกียรติเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้วย (ศิริพงษ์ นวลแก้ว. 2540)

สรุปได้ว่าการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือ การส่งทอดความรู้ ความเข้าใจจากบุคคลหนึ่งซึ่งมี ลักษณะเป็นแบบมีลายลักษณ์อักษร และไม่มีลายลักษณ์อักษร โดยมีองค์ประกอบในการถ่ายทอดคือ องค์คติ (concepts) ได้แก่ ความเชื่อ ความคิด ความเข้าใจ อุดมการณ์ต่างๆ องค์พิธีการ (usages) ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งแสดงออกมาในรูปพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีการตั้งศพ การแต่งกาย เป็นต้น องค์วัตถุ (instrumentary and symbolic objects) ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์ที่มีรูปร่าง สามารถจับต้องได้ เช่น ผลิตผลทางศิลปกรรม งานฝีมือ และองค์วัตถุที่ไม่มีรูปร่าง แต่เป็นเครื่องแสดง สัญลักษณ์ ความหมายต่างๆ เช่น ภาษา เป็นต้น

3. การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community - Based Tourism)

เนื่องจากในช่วงที่ผ่านมาการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งที่น่าสนใจนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนา ชุมชน หลายชุมชนท้องถิ่นให้ความสนใจกับเรื่องดังกล่าว และมีการกลับไปพัฒนาค้นหาอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ต่างๆ ของชุมชนในอดีต รวมถึงทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่ในท้องถิ่น ภูมิปัญญาและวิถี

ชีวิตดั้งเดิมถูกนำมาเป็นจุดขายแก่นักท่องเที่ยว แต่หากขาดการจัดการที่เหมาะสมภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้จะกลายเป็นเพียงสินค้าเพื่อการท่องเที่ยว ที่ชื่นชมได้แต่เพียงเปลือกนอก ไม่ได้สัมผัสถึงแก่นแท้ และคุณค่าแห่งภูมิปัญญาเพื่อให้เกิดแนวทางที่ชัดเจน และมีกระบวนการจัดการ และพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวในชุมชนเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ผู้วิจัยจึงได้ศึกษา แนวคิด นิยามความหมาย ตลอดจน องค์ประกอบ และหลักสำคัญของ “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” (Based Tourism - CBT) ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับงานวิจัยที่มุ่งประเด็นไปที่การ การนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้ในการท่องเที่ยวของชุมชน ได้อย่างมีคุณค่า และเกิดความยั่งยืน ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

3.1 แนวคิดและความเป็นมาของการท่องเที่ยวชุมชน

ปีพุทธศักราช 2535 ในช่วงที่โลกมีการตื่นตัวเรื่องการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและหาทางเลือกใหม่สำหรับการท่องเที่ยว ซึ่งหลังจากนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ได้เข้ามาเป็นกระแสใหม่ และกระแสใหญ่ในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทยในปัจจุบัน โดยการผลักดันของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ในขณะที่การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism - CBT) เริ่มก่อตัวขึ้น เติบโตคู่ขนานไปกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการทำงานในระดับพื้นที่ของโครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ (REST) ต่อมา REST ได้ร่วมมือกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย จัดตั้ง สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งในช่วงดังกล่าว ชื่อที่เรียกขานการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ มีหลากหลายชื่อ อาทิ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยววิถีชีวิต

หลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ.2540 รัฐบาลไทยใช้การท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยประกาศให้ปี พ.ศ.2541- 2542 เป็นปีส่งเสริมการท่องเที่ยวไทย (Amazing Thailand) ในปีพ.ศ.2544 มีโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (One Tambon One Product -OTOP) หลังปี พ.ศ.2545 การท่องเที่ยวลงไปในชนบทหลากหลายรูปแบบ ในปี พ.ศ. 2547 มีการให้มาตรฐานโฮมสเตย์ และปัจจุบันการท่องเที่ยวโดยชุมชนเริ่มเป็นที่ยอมรับว่าเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งซึ่งชุมชนเข้ามาบริหารจัดการการท่องเที่ยวด้วยตนเอง สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน ได้ให้นิยามไว้ว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม กำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชนและชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน

3.2 ความหมายของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน ได้ให้นิยาม ไว้ว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชน คือการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม กำหนดทิศทางและกิจกรรมการท่องเที่ยว

โดยชุมชน จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชนและชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวที่มีแนวคิดชัดเจน กล่าวคือ เป็นการท่องเที่ยวที่จัดการโดยชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน จุดเด่นคือ แต่ละชุมชนจะมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสกับความเป็นท้องถิ่นดั้งเดิม เป็นการท่องเที่ยวที่เห็นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักท่องเที่ยวกับชาวบ้าน นักท่องเที่ยวสามารถเห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

สิ่งที่การท่องเที่ยวโดยชุมชนแตกต่างจากการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น คือ ระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และรูปธรรมที่จับต้องได้ว่าการท่องเที่ยวส่งผลประโยชน์ต่อชุมชนโดยภาพรวมอย่างไร ทั้งเรื่องการพัฒนาชุมชนและดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นักท่องเที่ยวจะได้สัมผัสถึงการต้อนรับที่อบอุ่น มีอัธยาศัยไมตรี มีโอกาสพบปะกับคนที่หลากหลายในชุมชน โดยที่ทุกคนรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของบ้านพร้อมต้อนรับแขกผู้มาเยือน ได้สัมผัสความเป็นชุมชนในการดำเนินวิถีชีวิตที่เป็นปกติ

3.3 องค์ประกอบของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวโดยชุมชนมีองค์ประกอบหลักอยู่ 4 ด้าน กล่าวคือ

1. ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ชุมชนมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีวิถีการผลิตที่พึ่งพา และใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ชุมชนมีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น
2. องค์กรชุมชน ชุมชนมีระบบสังคมที่เข้าใจกัน มีปราชญ์ หรือผู้มีความรู้ และทักษะในเรื่องต่างๆ หลากหลาย ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา
3. การจัดการ กฎ-กติกาในการจัดการสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และการท่องเที่ยว มีองค์กรหรือกลไกในการทำงานเพื่อจัดการการท่องเที่ยว และสามารถเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับ การพัฒนาชุมชนโดยรวมได้ มีการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม มีกองทุนที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน
4. การเรียนรู้ ลักษณะของกิจกรรมการท่องเที่ยวสามารถสร้างการเรียนรู้ และความเข้าใจในวิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่แตกต่าง มีระบบจัดการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างชาวบ้านกับผู้มาเยือน สร้างจิตสำนึกเรื่องการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ทั้งในส่วนของชาวบ้าน และผู้มาเยือน

3.4 หลักการของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนมีหลักการดังนี้

1. ชุมชนเป็นเจ้าของ
2. ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและตัดสินใจ
3. ส่งเสริมความภาคภูมิใจในตนเอง
4. ยกระดับคุณภาพชีวิต
5. มีความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม
6. คงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น
7. ก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างคนต่างวัฒนธรรม
8. เคารพในวัฒนธรรมที่แตกต่างและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
9. เกิดผลตอบแทนที่เป็นธรรมแก่คนท้องถิ่น
10. มีการกระจายรายได้สู่สาธารณประโยชน์ของชุมชน

การที่จะให้ชุมชนดำเนินการท่องเที่ยวตามหลักการดังกล่าวข้างต้น มีความจำเป็นที่จะต้องเตรียมความพร้อมและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว ในขณะเดียวกันก็ต้องรณรงค์กับคนในสังคมให้เห็นความแตกต่างของการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับการท่องเที่ยวทั่วไป กระตุ้นให้คนในสังคมเห็นความสำคัญและเป็นนักท่องเที่ยวที่สนใจการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเจ้าของบ้านกับผู้มาเยือน นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มการรับรู้และความเข้าใจในบทบาทของชุมชนท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเป็นการกำลังใจหรือสนับสนุนให้เกิดความต่อเนื่องในการทำงานอนุรักษ์ทั้งด้านธรรมชาติและวัฒนธรรม

3.5 รูปแบบของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวโดยชุมชน มี 3 รูปแบบ คือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งเป็นโปรแกรมการท่องเที่ยวปกติของชุมชน การศึกษาดูงาน เป็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมีทั้งการบรรยาย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อให้ผู้มาศึกษาดูงานได้เข้าใจและนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทหรือวัตถุประสงค์ของการศึกษาดูงาน และการท่องเที่ยวแบบจิตอาสา เป็นกิจกรรมเพิ่มเติมสำหรับอาสาสมัครที่ต้องการทำกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนสิ่งที่นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้จากการท่องเที่ยวโดยชุมชนคือ การค้นหาสำรวจความงามที่เรียบง่ายของหมู่บ้านในชนบท และมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของคนในชุมชนเรียนรู้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนที่มีความหลากหลายแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นแลกเปลี่ยนด้วยความอ่อนน้อมและ เคารพในวัฒนธรรมที่แตกต่าง ได้พักอาศัยในบ้านกับ

ครอบครัวคนท้องถิ่น รับประทานอาหารพื้นบ้าน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีชีวิต วัฒนธรรม เรื่องราวภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำนานพื้นบ้าน เป็นต้น

ดังนั้น สรุปความว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชนคือการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งกำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชน และชุมชนมีบทบาทในการเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนตลอดจนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนอย่างยั่งยืน ทั้งการสร้างความรู้ความภาคภูมิใจให้กับชุมชนในการเผยแพร่ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร สร้างสรรค์กิจกรรมการท่องเที่ยวให้ผู้มาเยือนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ จัดสรรรายได้จากการท่องเที่ยวสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาชุมชน และสร้างความร่วมมือของหน่วยงานในการทำงานเป็นพันธมิตรร่วมกับชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้นการท่องเที่ยวโดยชุมชนยังมีส่วนในการสนับสนุนการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอันแสดงถึงอัตลักษณ์ความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนจะทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคม โดยที่ยังคงอนุรักษ์วัฒนธรรมและปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับยุคสมัย มีการสืบทอดสู่คนรุ่นหลังได้อย่างต่อเนื่องเป็นเครื่องมือในการสร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวบ้านในการนำเสนอ “ของดี” ชุมชนให้คนภายนอกได้รับรู้ ทำให้เกิดการสืบค้น ถิ่นทอด และฟื้นฟูวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น ชุมชนมีการบริหารจัดการและร่วมกันกำหนดว่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอะไรบ้างที่ชุมชนพร้อมในการนำเสนอและสร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน ตลอดจนมีแนวทางปฏิบัติตัวสำหรับนักท่องเที่ยวการที่มีนักท่องเที่ยวสนใจแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมคนท้องถิ่น เป็นตัวกระตุ้นอีกทางหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ และมีชีวิตชีวาในการนำเสนอข้อมูล สามารถสร้างการมีส่วนร่วมให้กับนักท่องเที่ยวในกิจกรรมทางวัฒนธรรมของตน สร้างความประทับใจให้แก่ผู้มาเยือน และทำให้เยาวชนคนรุ่นหลังเห็นคุณค่าของชุมชนตนเอง

4. แนวคิดวิธีการวิจัยชุมชน

งานวิจัยครั้งนี้ มีเป้าหมายเพื่อสร้างกระบวนการในการเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการที่จะจัดการความรู้ ซึ่งแฝงอยู่ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจัดเก็บเป็นฐานข้อมูลและบูรณาการเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องศึกษา และทำความเข้าใจเกี่ยวกับ แนวคิด และวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่สอดคล้องกับเป้าหมายของการวิจัย เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องมือในกระบวนการวิจัย ซึ่งต้องศึกษาแนวคิดและวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

4.1 การวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach)

แนวคิดการวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี เป็นแนวคิดการวิจัยที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาเพื่อใช้แนวทางในการวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากสอดคล้องกับการต้องการข้อมูล เหตุผล หรือผลลัพธ์จากโจทย์วิจัยที่ต้องการศึกษาเฉพาะพื้นที่ซึ่งสามารถอธิบายแนวคิดการวิจัยแบบกรณีศึกษาได้ดังนี้

1. นิยามและความหมายของการวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach) วิธีการวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach) ความหมาย ตามพจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2551. ให้ความหมายดังนี้

1.1 การศึกษารายกรณี ซึ่งอาจเป็นบุคคล ชุมชน หน่วยงาน เรื่อง เหตุการณ์ หรือปัญหา โดย เก็บรวบรวมข้อมูล หลักฐาน ในเรื่องนั้นอย่างละเอียดและมีการวิเคราะห์เจาะลึกถึงสาเหตุ ที่แท้จริงของปัญหาที่เกี่ยวข้อง เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งและสามารถให้การ ปรีกษาในเรื่องนั้นได้

1.2 ในทางการวิจัย หมายถึง การนำข้อมูล รายละเอียดของกรณีศึกษามาใช้เป็นหลักฐานในการสรุปหลักการต่างๆ จึงเป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษาถึงรายละเอียดถึงเรื่องราวต่างๆ ของบุคคล กลุ่มคน หน่วยงานสังคม หรือสถาบันใดสถาบัน หนึ่งเป็นรายๆ ไป เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับภูมิหลัง สถานภาพ และปฏิสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมต่างๆ เช่น พฤติกรรมความรุนแรงของเด็กชายในสถานพินิจบ้านเมตตา: กรณีศึกษาเด็กไร้ บ้าน ฯลฯ (เกียรติสุดา ศรีสุข. 2552)

เป็นการยากที่จะนิยามการศึกษาเฉพาะกรณีให้ชัดเจน เนื่องจากไม่สามารถกำหนดได้ว่าอะไรเป็นกรณี (case) สำหรับการศึกษาแบบนี้ อะไรไม่ใช่ และจุดมุ่งหมายและระดับของการวิเคราะห์ในการศึกษาแบบนี้ค่อนข้างจะหลากหลาย ดังนั้น นิยาม ของการศึกษาเฉพาะกรณี จึงมีตั้งแต่ง่ายที่สุด คือ การศึกษาเดี่ยวหนึ่งของชีวิต หรือคือการศึกษา ปราบฏการณ์อันใดอันหนึ่งอย่างเจาะลึก ไปจนถึงนิยามที่เข้าใจค่อนข้างยาก (ชาย โพธิ์สิตตา. 2550)

Stake ได้เสนอความหมายง่ายๆ ของวิธีการศึกษาเฉพาะกรณี ว่า คือวิธีการวิจัยที่เน้นการศึกษากรณีที่เฉพาะเจาะจง จุดเน้นอยู่ที่สิ่งที่ถูกศึกษา (case) ซึ่งต้องมีลักษณะ เจาะจง มีขอบเขตที่กำหนดได้ชัดเจน มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ได้เน้นวิธีการศึกษา (method) วิธีการศึกษาไม่ได้ต่างจากวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่เป็นมาตรฐานทั่วไป กล่าวคือ เทคนิคมาตรฐาน ใดๆ ที่ใช้ในการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณได้ ก็สามารถนำมาใช้กับการ วิจัยแบบกรณีศึกษาได้ทั้งสิ้น (Stake. 1995)

ดังนั้น กรณีศึกษาเป็นได้ทั้งการศึกษาเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ซึ่งขึ้นอยู่กับนักวิจัยเลือกอะไรมา เป็นกรณีศึกษา และเลือกวิธีอะไรมาเป็นแนวทางในการศึกษา ถ้าเลือกวิธีการเชิงปริมาณกรณีศึกษานั้น ก็เป็นการศึกษาเชิงปริมาณ ถ้าเลือกใช้วิธีการเชิงคุณภาพ กรณีศึกษานั้นก็เป็นเชิง

คุณภาพ ไม่ว่าจะใช้วิธีใดก็ตาม หัวใจสำคัญของการศึกษาเฉพาะกรณีอยู่ที่การศึกษาให้ได้ทั้งแนวทาง และแนวคิดของกรณีที่เราเลือกมาศึกษานั้นๆ วิธีที่จะให้ได้ทั้งแนวทางและแนวคิดของกรณีที่เฉพาะเจาะจงเช่นนี้ ในทางปฏิบัติก็คือการใช้ข้อมูลหลายชนิดจากหลายแหล่ง ด้วยวิธีการหลายแบบในงานวิจัยเรื่องเดียวกัน

ความเป็นมาและลักษณะสำคัญ ของวิธีการศึกษาเฉพาะกรณี

วิธีการศึกษาเฉพาะกรณีมีกำเนิดจากศาสตร์หลายสาขา และใช้กันทั่วไปในการวิจัยทางสังคมศาสตร์แทบทุกแขนง เมื่อย้อนเวลาไปในช่วงทศวรรษที่ 1920 และ 1930 พบว่านักมานุษยวิทยา ได้มีผลงานเกี่ยวกับการศึกษาเฉพาะกรณีอย่างหลากหลาย และในปัจจุบัน การศึกษาเฉพาะกรณีเป็นวิธีการที่ใช้ทั้งโดยนักวิจัยเชิงคุณภาพและนักวิจัยเชิงปริมาณ

การเลือกกรณีตัวอย่างในการศึกษาวิจัย การกำหนดว่าสิ่งไหนเป็นกรณีสำหรับศึกษาได้ หรือไม่ได้ ควรพิจารณาคุณสมบัติของสิ่งที่ สนใจศึกษานั้นเป็นสำคัญ โดยสิ่งที่จะเลือกมาเป็นกรณีศึกษา ต้องเป็นสิ่งที่สามารถกำหนดขอบเขต ชัดเจนได้ นั่นคือ มีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีเวลา สถานที่แน่นอน แต่คุณสมบัติที่กล่าวอาจไม่ชัดเจนพอ เพราะแทบทุกสิ่งจะมีขอบเขตที่ชัดเจนอยู่ไม่มากนักเลย ดังนั้น สิ่งที่เราอาจเป็นกรณีสำหรับศึกษา สามารถมีได้หลากหลาย ดังนั้น Stakeจึงได้จำแนกกรณีที่นักวิจัยเลือกมาศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น คือ

1. intrinsic cases เป็นกรณีที่เลือกมาศึกษาเพื่อสนองความอยากรู้ ในสิ่งนั้นเป็นหลัก เป็นกรณีที่นำรู้และสมบูรณ์ในตัวเอง นักวิจัยเลือกศึกษากรณีนี้นั้น เพราะความสนใจอยากรู้ อยากทำความเข้าใจ อยากเปิดเผยรายละเอียดของกรณีนี้นั้น ไม่มีจุดประสงค์อย่างอื่น

2. instrumental cases เป็นกรณีที่ใช้เพื่อแสดงหรือสนับสนุนข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่งของนักวิจัย นักวิจัยเลือกกรณีนี้เพราะเห็นว่ากรณีนี้นั้นเป็นตัวอย่างหรือเป็นตัวแทนของกรณีอื่นๆ และนักวิจัยต้องการใช้กรณีนี้นั้นเพื่อแสดงเป็นตัวอย่างของเรื่องที่กำลังนำเสนอ หรือเป็นตัวอย่างเพื่อสนับสนุนข้อสรุปหรือข้อโต้แย้งอย่างใดอย่างหนึ่งของตน

3. collective cases นักวิจัยเลือกศึกษาหลายๆ กรณีเพื่อใช้สนับสนุนเรื่องเดียวกัน กรณีที่ศึกษา สามารถทำได้ 2 แบบ คือ แบบที่หนึ่ง การทำกรณีศึกษาในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่องอื่น ทำเพื่อเสริมหรือแสดงเป็นตัวอย่างของสิ่งที่นักวิจัยนำเสนอในงานวิจัยนั้น แบบที่สอง การทำกรณีศึกษาในฐานะเป็นการวิจัยเอกเทศเรื่องหนึ่งโดยตัวของมันเอง ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่องอื่น ซึ่งการเลือกกรณีศึกษา จำเป็นต้องดูจุดมุ่งหมายของการศึกษา ถ้าอยากรู้แบบเจาะลึกในสิ่งใดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็เลือกหรือศึกษาเพียงสิ่งเดียว และทำการศึกษากรณีนี้นั้นอย่างรอบด้านและอย่างลงลึก เป็นเอกเทศ สมบูรณ์ในตัวเอง

รูปแบบและวิธีวิจัยแบบการศึกษาเฉพาะกรณี

รูปแบบของการวิจัยแบบกรณีศึกษา อาจทำได้ 3 รูปแบบและในแต่ละรูปแบบนักวิจัยสามารถเลือกกรณีมาศึกษาเพียงกรณีเดียวหรือหลายกรณีก็ได้ วิธีการศึกษา 3 รูปแบบ คือ

1. การศึกษาเชิงพรรณนา (descriptive) มุ่งแสดงรายละเอียดพร้อมทั้งบริบทอย่างสมบูรณ์ของปรากฏการณ์ที่เลือกมาศึกษา นักวิจัยนำเสนอเนื้อหาด้วยเทคนิคการบรรยาย สิ่งสำคัญของรูปแบบการวิจัยแบบนี้ อยู่ที่การให้รายละเอียด พร้อมด้วยบริบทของกรณีศึกษา ไม่เน้นการวิเคราะห์

2. ศึกษาแบบมุ่งการค้นหา (exploratory) เป็นกรณีศึกษาที่รู้จักและใช้กันอย่างแพร่หลาย มีลักษณะเป็นการวิจัยนำร่อง เพื่อหาคำอธิบายสำหรับมโนทัศน์ที่ยังไม่ชัดเจน เพื่อสร้างสมมติฐานสำหรับการวิจัยแบบสำรวจที่จะตามมาภายหลัง นอกจากนี้ นักวิจัยอาจทำกรณีศึกษาเพื่อค้นหาประเด็นปัญหา ที่แท้จริงของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือค้นหาประเด็นอะไรที่ควรได้รับการศึกษาให้ลึกลงไป จากนั้นจึงออกแบบการวิจัยที่มุ่งทำความเข้าใจหรือหาแนวทางแก้ไขปัญหานั้นๆ

3. ศึกษาแบบมุ่งหาคำอธิบาย (explanatory) กรณีศึกษาแบบนี้ ปรากฏการณ์หรือสิ่งที่เลือกมา ศึกษาอาจเป็นที่รู้จักคุ้นเคยบ้างแล้ว มุ่งศึกษาเพื่อหาคำอธิบายที่ยังไม่เคยมีมาก่อน หรือมีคำอธิบายอยู่บ้างแล้ว แต่ยังไม่เป็นที่พอใจ กรณีศึกษาเชิงคุณภาพแบบนี้มีประโยชน์มากสำหรับการค้นหาคำอธิบายแก่การศึกษาเชิงปริมาณ ที่ข้อมูลเชิงปริมาณไม่สามารถให้คำอธิบายที่น่าพอใจได้ รูปแบบการทำกรณีศึกษาทั้งสามนี้ ไม่จำเป็นต้องเป็นอิสระจากกันเสมอไป กรณีศึกษาเรื่อง หนึ่งอาจใช้ทั้งรูปแบบเชิงพรรณนาและเชิงวิเคราะห์เพื่อหาคำอธิบาย ส่วนวิธีการดำเนินการวิจัยของการศึกษาเฉพาะกรณีนั้น คล้ายกับการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งตามแนวคิดของ Stake มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

- 3.1 เลือกกรณีสำหรับศึกษา
- 3.2 รวบรวมข้อมูลที่หลากหลายเกี่ยวกับกรณีที่ศึกษา
- 3.3 พรรณนารายละเอียดของสิ่งที่ศึกษา
- 3.4 วิเคราะห์และตีความข้อมูล

จากการวิเคราะห์ความหมาย ความสำคัญตลอดจนรูปแบบและวิธีการวิจัยของการวิจัยแบบกรณีศึกษา พอจะสรุปได้ว่า การวิจัยแบบกรณีศึกษาสามารถนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการดำเนินโครงการวิจัยเรื่องการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชน ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ที่ผู้วิจัยสนใจศึกษา ซึ่งหากพิจารณาจากโจทย์วิจัย สามารถเป็นได้ทั้งรูปแบบการวิจัยกรณีศึกษาแบบมุ่งการค้นหา (exploratory) โดยมีเป้าหมายในการค้นหาข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้นคนในชุมชนเพื่อใช้ในกระบวนการจัดการความรู้โดยเลือกกรณีศึกษาเฉพาะชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม และเป็นได้ทั้งการศึกษาเชิงพรรณนา (descriptive) ที่ผู้วิจัยมุ่งแสดงรายละเอียดพร้อมทั้งบริบทอย่างสมบูรณ์ของปรากฏการณ์ที่เลือกมาศึกษาในที่นี้หมายถึงการ

ค้นหาข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาสู่กระบวนการจัดการความรู้เพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน และอธิบายรายละเอียดของข้อมูลเหล่านั้นในเชิงประจักษ์ถือเป็น ประเด็นกรณีศึกษาแบบ intrinsic cases ซึ่งเป็นกรณี que เลือกมาศึกษาเพื่อสนองความสนใจอยากรู้ และทำความเข้าใจเพื่อนำเสนอและ บรรยายเพื่ออธิบายรายละเอียดของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

เนื่องจากผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดการวิจัยแบบกรณีศึกษาที่เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งข้อมูล ส่วนใหญ่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์เชิงลึกและการจัดสนทนากลุ่มจึงศึกษาเทคนิคการ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพซึ่งสามารถอธิบายวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพดังนี้

1. การจำแนกและจัดระบบข้อมูล (Typology and Taxonomy) เป็นการนำข้อมูลที่ได้นำมา จำแนกและจัดหมวดหมู่ออกให้เป็นระบบ
2. การวิเคราะห์สรุปอุปนัย (Analytic Induction) เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาวิเคราะห์เพื่อหาบทสรุปร่วมกันของเรื่องนั้น
3. การเปรียบเทียบเหตุการณ์ (Constant Comparison) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาไป เทียบเคียงหรือเปรียบเทียบกับเหตุการณ์อื่นเพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกัน
4. การวิเคราะห์ส่วนประกอบ (Componential Analysis) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาทำการ วิเคราะห์ออกให้เห็นเป็นส่วนๆ
5. การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Content Analysis) เป็นการนำเอกสารหรือหลักฐานต่างๆ มาวิเคราะห์ให้เห็นว่า มุ่งพรรณนาและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น
6. การวิเคราะห์สาเหตุและผล (Cause and Effect Analysis) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มา วิเคราะห์ให้เห็นว่าจากผลมาจากเหตุ คือ วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้น ย้อนกลับมาให้เห็นว่าเกิดมาจากเหตุ ปัจจัยใดบ้าง หรือวิเคราะห์เหตุไปหาผล คือ วิเคราะห์จากเหตุไปหาผล คือ วิเคราะห์ให้เห็นว่าเมื่อเหตุนี้ เกิดขึ้น ได้นำไปสู่ผลที่เกิดขึ้นอะไรบ้าง
7. การสร้างจินตนาการเชิงสังคมวิทยา (Sociology Imaginary) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มา วิเคราะห์โดยเปลี่ยนมุมมองการวิเคราะห์ไปยังมุมมองอื่นๆ เพื่อดูผลการวิเคราะห์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นใด

4.3 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และกระบวนการ PAOR

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เป็นวิธีการวิจัยที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาเพื่อมาใช้ ในกระบวนการวิจัยในครั้งนี้ โดยศึกษาข้อมูลและความสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ตลอดจน

เครื่องมือหรือวิธีการที่ใช้ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาปรับใช้ในกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

นิยามและความสำคัญ

ในประเทศออสเตรเลีย Stephen Kemmis และ Robin Mctaggart ได้นำแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อปรับปรุงการจัดการศึกษาของออสเตรเลียจนได้รับการยอมรับและเผยแพร่ไปอย่างกว้างขวาง การวิจัยเชิงปฏิบัติการคือการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการร่วมมือกันเป็นหมู่คณะ ดังนั้น ในขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ จึงต้องกำหนดจุดสนใจร่วม (Thematic Concern) ก่อนเป็นอันดับแรก เช่นสนใจที่จะพัฒนาครูให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องหรือเนื้อหาที่จะสอน การพัฒนาระบบงานต่างๆ การพัฒนาหลักสูตรและวิธีการสอนให้มีประสิทธิภาพ และพัฒนาให้ผู้เรียนเข้าใจวิธีการวิทยาศาสตร์ให้ลึกซึ้งเป็นต้น (Kemmis; & Mctaggart. 1990) เมื่อได้จุดสนใจร่วมกันแล้วก็จะนำไปสู่การปฏิบัติที่สำคัญ 4 ประการ ที่เกี่ยวข้องกันเป็นวงจร คือ

1. การพัฒนาแผนการปฏิบัติเพื่อปรับปรุงสิ่งที่มีปัญหาซึ่งเป็นแนวการปฏิบัติงานที่มีโครงสร้างและแนวทาง การวางแผนต้องมีความยืดหยุ่น และต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่อาจส่งผลกระทบต่อแผนที่กำหนดไว้
2. การปฏิบัติตามแผนซึ่งเป็นการดำเนินการตามแนวทางที่ได้กำหนดไว้อย่างละเอียดรอบคอบ และมีการควบคุมอย่างสมบูรณ์
3. การสังเกตผลการปฏิบัติ เป็นการบันทึกข้อมูล หลักฐาน หรือร่องรอยต่างๆ อย่างมีวิจารณญาณเกี่ยวกับผลที่ได้จากการปฏิบัติโดยอาจใช้วิธีการวัดแบบต่างๆ เข้ามาช่วยซึ่งสารสนเทศจากการสังเกตนี้จะนำไปสู่การสะท้อนสะท้อนและปรับปรุงการปฏิบัติอย่างเข้าใจและถูกทิศทาง
4. การสะท้อนผลการปฏิบัติ เป็นกระบวนการทบทวนการปฏิบัติจากบันทึกที่ได้จากการสังเกตว่าได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาหรือข้อขัดแย้งอย่างไร เพื่อเป็นพื้นฐาน การวางแผนในวงจรต่อไป

องค์ประกอบสำคัญของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการประกอบด้วยจุดสำคัญทั้ง 4 จุดคือ การวางแผน (Planning) การปฏิบัติ (Action) การสังเกต (Observation) และการสะท้อนผล (Reflection) ซึ่งมีการเคลื่อนไหวลักษณะ “เกลียวสว่าน” ไปในทั้ง 4 จุด ไม่อยู่นิ่ง และไม่จบลงด้วยตัวเอง เริ่มจาก

1. การวางแผน (Planning) เริ่มต้นด้วยสำรวจปัญหาร่วมกัน เพื่อให้ได้ปัญหาที่สำคัญที่ต้องการให้แก้ไขตลอดจนการแยกแยะรายละเอียดของปัญหานั้นเกี่ยวกับลักษณะของปัญหาเกี่ยวข้องกับใคร แนวทางแก้ไขอย่างไร และจะต้องปฏิบัติอย่างไร

2. การปฏิบัติ (Action) เป็นการนำแนวคิดที่กำหนดเป็นกิจกรรมในชั้นวางแผนมาดำเนินการ โดยการวิเคราะห์วิจารณ์ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นร่วมกันของทีมงานประกอบไปด้วยเพื่อทำการแก้ไขปรับปรุงแผน ฉะนั้นแผนที่กำหนดควรจะต้องมีความยืดหยุ่นปรับได้

3. การสังเกต (Observation) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยความรอบคอบซึ่งอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งที่คาดหวังและไม่คาดหวัง โดยอาศัยเครื่องมือการเก็บข้อมูลเข้าช่วย

4. การสะท้อนผล (Reflection) เป็นขั้นสุดท้ายของวงจรการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ การประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการแก้ปัญหา หรือสิ่งที่ป็นข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติการโดยผ่านการถกอภิปรายปัญหา การประเมินโดยกลุ่มจะทำให้ได้แนวทางของการพัฒนาขึ้นตอนการดำเนินกิจกรรม และเป็นพื้นฐานข้อมูลที่น่าไปสู่การปรับปรุงและการวางแผนการปฏิบัติต่อไป

ดังนั้นหลักการสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการที่ต้องตระหนักอยู่เสมอ คือกลุ่มบุคคล ที่เกี่ยวข้องมีความสำคัญต่อกระบวนการดำเนินการวิจัย นั่นคือ การวิจัยชนิดนี้ไม่ควรจะทำตามลำพัง และควรใช้วงจรของกระบวนการวิจัยซึ่งประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผล เพื่อนำมาปรับปรุงแผนงาน แล้วดำเนินกิจกรรมที่ปรับปรุงใหม่ซึ่งวงจรของ 4 ขั้นตอนดังกล่าว จะมีลักษณะการดำเนินการเป็นบันไดเวียน (Spiral) กระทำซ้ำตามวงจนกว่า จะได้ผลการปฏิบัติการตามจุดมุ่งหมาย ซึ่งสามารถสรุปหลักการสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการ ได้ดังนี้

1. การวิจัยปฏิบัติการเป็นความพยายามที่จะปรับปรุงการศึกษาโดยการเปลี่ยนแปลง การศึกษานั้นและการเรียนรู้ลำดับขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงนั้น

2. การวิจัยปฏิบัติการเป็นการทำงานของกลุ่ม และให้การปรึกษาหารือเหมือนกันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยการฝึกปฏิบัติตามแนวทางที่กลุ่มกำหนด

3. การวิจัยปฏิบัติการเป็นการประเมินตรวจสอบในทุกๆ ขั้นตอน เพื่อปรับปรุงฝึก หรือการปฏิบัติให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย

4. การวิจัยปฏิบัติการเป็นกระบวนการเรียนอย่างมีระบบ โดยบุคคลที่เกี่ยวข้องนำความคิดเชิงนามธรรมมาสร้างเป็นข้อมูลสมมติฐานทดลองฝึกปฏิบัติและประเมินผลการปฏิบัติ ซึ่งเป็นการทดสอบ ว่าข้อสมมติฐานของแนวคิดนั้นผิดหรือถูก

5. การวิจัยปฏิบัติการเริ่มต้นจากจุดเล็กๆ อาจะเริ่มต้นจากบุคคล (นักวิจัย) คนเดียวที่พยายามดำเนินการให้มีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงบางสิ่งบางอย่าง

6. การวิจัยปฏิบัติการเป็นการสร้างความรู้ใหม่ที่ให้แนวทางปฏิบัติเป็นรูปธรรมจากการบันทึก พัฒนาการของกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลง ทำให้เห็นกระบวนการเข้าสู่ปัญหาการแก้ปัญหา การปรับปรุงและได้ผลสรุปที่สมเหตุสมผลในขณะเดียวกันสามารถนำปรากฏการณ์ที่ศึกษามาประมวลเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีได้

แนวทางการวิจัยปฏิบัติการเมื่อนำไปใช้ในการวิจัยเพื่อการแก้ปัญหาการปฏิบัติงานโดยผู้ปฏิบัติงานเป็นผู้เรียนรู้และวิเคราะห์วิจารณ์ จากผลที่ได้จากการปฏิบัติ จะทำให้รูปแบบการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาการปฏิบัติงานเหมาะสมกับสถานการณ์ของหน่วยงานได้จึงเห็นได้ว่า และวงจรการวิจัยปฏิบัติการรูปแบบ PAOR จึงเป็นการวิจัยปฏิบัติการวงจรหนึ่งที่มีขั้นตอนชัดเจน สามารถนำไปปฏิบัติได้โดยง่ายและมีการสะท้อนผลการปฏิบัติค่อนข้างชัดเจน ส่งเสริมกระบวนการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

4.4 เทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการ (กระบวนการ AIC)

จากการศึกษาเรื่องของการจัดการความรู้ พบว่าการสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นหนึ่งในขั้นตอนสำคัญที่จะต้องเกิดขึ้นในกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน เนื่องจากมีกลุ่มความรู้และผู้รู้ที่หลากหลาย และส่วนใหญ่เป็นความรู้ฝังลึกที่ยังไม่เปลี่ยนเป็นความรู้ชัดแจ้ง ด้วยเหตุดังกล่าว จำเป็นต้องใช้เทคนิคในการจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งการประชุมเชิงปฏิบัติการเป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาและทำความเข้าใจเพื่อนำมาใช้ในการจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดโดยมีเป้าหมายเพื่อนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นไปใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างมีคุณค่าและมีคุณภาพ ซึ่งสามารถอธิบายเทคนิคและวิธีการประชุมเชิงปฏิบัติการได้ดังนี้

เทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Work Shop) เป็นเทคนิคที่ใช้ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันซึ่งผ่านการพัฒนาวิจัยมากกว่า 50 ปี เริ่มต้นมาจากแนวคิดในการ การทำงานเพื่อแก้ปัญหา เป็นเทคนิคที่พัฒนามาจากแนวคิดของสถาบันเอกชนชื่อ Organization for Development : an International Institute (ODII) ตั้งขึ้นโดย ทูริด ซาโต้ และวิลเลียม อี สมิธ (Ms. Turid Sato and Dr. William E. Smith) กระบวนการนี้ได้นำมาทดลองและเผยแพร่ในประเทศไทยโดยสถาบัน (ODDI) ร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) และสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA)

จากการศึกษาได้พบว่า กระบวนการเทคนิค AIC เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพในการสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้ร่วมพัฒนาชุมชนและยังมีศักยภาพที่จะขยายผลได้ เทคนิค AIC ที่นำมาประยุกต์สำหรับการประชุมระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน คือ เทคนิคการระดมความคิดที่ให้ความสำคัญต่อความคิดและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานแห่งความเสมอภาคเป็นกระบวนการที่นำเอาคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา (อรพินท์ สฟโชคชัย. 2537) กระบวนการเทคนิค AIC เป็นเทคนิคที่ง่าย และสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสำหรับการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและการกำหนดแผนปฏิบัติ และยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการระดมความคิดเห็น

และขั้นตอนที่จะรวมความคิดและความต้องการไว้ในแผนได้ เพราะในส่วนรายละเอียดของเทคนิค AIC มีเทคนิควิธีการประชุมระดมความคิดที่เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมระดมความคิดได้มีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้อง และศักยภาพของผู้ที่ระดมความคิดทุกคน (ธนพรรณ ธาณี, 2540.เทคนิค AIC จึงเป็นวิธีการที่รวมพลังปัญญา และพลังสร้างสรรค์ของแต่ละคนเข้ามาเป็นพลังในการพัฒนา ซึ่งมีขั้นตอน 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 “A” (Appreciation) คือ การทำให้ทุกคนยอมรับ และชื่นชม (Appreciate) คนอื่นโดยไม่รู้สึกแสดงการต่อต้าน หรือวิพากษ์วิจารณ์ ในกระบวนการขั้นนี้ทุกคนจะมีโอกาสแสดงออกอย่างทัดเทียมกันด้วยภาพ ข้อเขียน และคำพูด ว่า เขาเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างไร และเขาอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไรซึ่งจะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสใช้ทั้งข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่างๆ ตามที่เป็นจริง เมื่อทุกคนได้แสดงออกโดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดีมีความสุข มีความอบอุ่น และเกิด “พลังร่วม” ขึ้นในระหว่างคนที่มาประชุมด้วยกัน ในช่วงของการแสดงออกว่าแต่ละคนอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไรเป็นการใช้จินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดด้วยปัจจัย และสถานการณ์ต่างๆ ในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้าง และการคิดสิ่งแปลกใหม่ ได้ดีกว่าการมองจากสภาพปัญหา หรืออุปสรรคข้อขัดข้องในปัจจุบัน นั่นคือ การใช้จินตนาการ (Imagination) ดังกล่าวช่วยให้เกิดวิสัยทัศน์ (Vision) ได้ง่ายขึ้นและเมื่อนำวิสัยทัศน์ของแต่ละคนมารวมกันก็จะมีพลังมากขึ้น กลายเป็นวิสัยทัศน์ร่วม (Shared vision) หรืออุดมการณ์ร่วม (Shared ideal) ซึ่งได้แก่สิ่งที่มุ่งมาดปรารถนาอย่างสูงสุด

ขั้นที่ 2 “I” (Influence) คือ การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญ หรือยุทธศาสตร์ (Strategy) ที่จะทำให้บรรลุ “วิสัยทัศน์ร่วม” หรือ “อุดมการณ์ร่วม” ของกลุ่มที่มาประชุมได้อย่างดีที่สุด ในขั้นนี้ทุกคนมีโอกาสทัดเทียมกันที่จะให้ข้อคิดเห็น ว่า วิธีการที่จะทำให้บรรลุ “วิสัยทัศน์ร่วม” หรือ “อุดมการณ์ร่วม” นั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง เมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้ว จะนำวิธีการที่เสนอแนะทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้วิธีการสำคัญที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่าจะนำไปสู่ความสำเร็จตามที่กลุ่มต้องการในการพิจารณาเลือกวิธีการสำคัญดังกล่าวสมาชิกกลุ่มจะมี “ปฏิสัมพันธ์” (Influence หรือ Interaction) ซึ่งกันและกันสูง รวมถึงการถกเถียงโต้แย้งในระดับ “วิธีการ” โดยที่ยังมีเป้าหมายหรืออุดมการณ์ร่วมกัน ฉะนั้น กลุ่มจะยังคงมีแนวโน้มที่จะรักษาความสามัคคีไว้โดยไม่ยากนัก

ขั้นที่ 3 “C” (Control) คือการนำ “วิธีการสำคัญ” มาเป็นแผนปฏิบัติการ (Action Plan) อย่างละเอียดว่าทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร ใครรับผิดชอบเป็นหลัก ใครต้อง

ให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการดำเนินการดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามี งบประมาณเท่าไร และรายละเอียดอื่นๆ ตามที่เห็นควรว่าระบุไว้ ในขั้นนี้ สมาชิกกลุ่มแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมควรใจจะเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องใด จะเป็นผู้ให้ความร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้ร่วมคิดแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนดข้อผูกพัน (Commitment) ให้ตนเองเพื่อควบคุม (Control) ให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมาย หรืออุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุดนอกจากนี้ การเข้ารับผิดชอบเพื่อให้ความร่วมมือตามแผนปฏิบัติการที่กลุ่มร่วมกันกำหนดขึ้นแล้ว สมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังอาจกำหนด “ข้อผูกพันเฉพาะตัว” (Personal Commitment) ได้อีกด้วย เพื่อเป็นการใช้พลังในส่วนของตนเองแต่ละคนให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์มากที่สุด

4.5 แนวคิดและวิธีการถอดบทเรียน

การถอดบทเรียนเป็นหนึ่งในหัวใจสำคัญของการจัดการความรู้รวมถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การประมวลและสรุปข้อมูลที่ได้จากการศึกษา รวมถึงการประเมินผลลัพธ์ที่ได้จากกระบวนการวิจัยว่าบรรลุตามวัตถุประสงค์หรือโจทย์วิจัยที่ตั้งไว้มากน้อยเพียงใด ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาความเป็นมาของแนวคิดและวิธีการถอดบทเรียนและความสำคัญของการถอดบทเรียนและสามารถอธิบายโดยสรุปได้ดังนี้

ความเป็นมาของแนวคิดเรื่องการถอดบทเรียน เริ่มจาก พอล ฟายเอราเบนด์ (Paul Feyerabend) นักปรัชญาวิทยาศาสตร์ผู้เขียนหนังสือ "Against Method" กล่าวว่า "การยึดติดในวิธีวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่งจะเป็นตัวขัดขวางความก้าวหน้าในการ พัฒนาองค์ความรู้ ดังนั้นจึงมีแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้และการถอดบทเรียนเกิดขึ้น ซึ่ง ประกอบด้วย 2 คำ คือ "ถอด" + "บทเรียน" คำว่า "ถอด" ก็แปลความหมายได้โดยตรง ส่วน "บทเรียน" (Lesson Learned) คือ "ถ้า...จะเกิดอะไรขึ้น" ซึ่งบทเรียนจะต้องระบุว่า "อะไรใหม่" (What) หรือ "อะไรคือข้อมูลใหม่" บทเรียนต้องมิใช่การเล่าเรื่องในอดีตเท่านั้นซึ่งลักษณะของบทเรียนอาจจำแนกได้ 2 แบบ

1. บทเรียนที่เกิดขึ้นทันทีเมื่อจบเหตุการณ์ (Active process)
2. บทเรียนที่เก็บสะสมข้อมูลในอดีต (Passive process)

สำหรับแนวทางการถอดบทเรียน นั้น มีมากกว่าการตั้งคำถามว่า ได้บทเรียนอะไรหากแต่ควรพิจารณาการเปลี่ยนแปลงอะไรเกิดขึ้น หากไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไม่ควรไปแสวงหาคำตอบว่าได้บทเรียนอะไร และหากมีผลสืบเนื่องที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงคล้ายๆ กันต้องพยายามตอบให้ได้ว่า "อะไรสำคัญที่สุด" และ "ทำไมจึงสำคัญ" บทเรียน มิใช่ความแตกต่างที่เกิดขึ้นระหว่างสิ่งที่คาดหวังกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง เพราะสิ่งนั้นคือสมมุติฐาน แต่หากมีสิ่งที่ไม่ได้คาดหวังเกิดขึ้นแสดงว่ามีอะไรทำให้

เกิดความแตกต่าง และ "อะไร" ที่ทำให้เกิดความต่างนั้นก่อให้เกิดผลต่อพฤติกรรมอย่างไร สิ่งนั้นคือบทเรียน (จตุพร วิศิษฐ์โชติอังกูร. 2550)

นักวิจัยส่วนใหญ่นิยมปฏิบัติกันในชุดโครงการทำทุกครั้งหลังการทำงานคือกระบวนการวิเคราะห์หลังปฏิบัติการ (After Action Review: AAR) เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการถอดบทเรียน (Lesson Learned) เป็นเครื่องมือที่ใช้พัฒนาการเรียนรู้ในทุกขั้นตอนของวงจรโครงการ ทั้งเพื่อการจัดการในขั้นตอนที่เรียกว่า ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ (up-stream, mid-stream, down-stream-management) โดยการตั้งชุดคำถามเหล่านี้เช่น เราวางแผนกันอย่างไร อะไรคือจุดหมายของการปฏิบัติการเมื่อเราดำเนินการกิจกรรมไปได้ระยะหนึ่งแล้ว สิ่งใดเกิดขึ้น สิ่งใดไม่เป็นไปตามแผนที่วางแผนไว้ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น และมีสิ่งใดเป็นไปตามที่วางแผนไว้ทำไมถึงเป็นเช่นนั้นเรามีปัญหาอะไรบ้างเราน่าจะทำได้ให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้บ้างในการดำเนินงานครั้งต่อไปสิ่งใดที่เราจะปฏิบัติแตกต่างจากครั้งที่ผ่านๆ มา รวมถึงเรื่องทั่วๆ ไป ที่เราพบเจอในระหว่างกิจกรรมครั้งนั้นๆ

วิธีการและกระบวนการที่ใช้ในการถอดบทเรียนมีหลากหลายแต่ที่นิยมใช้และได้ผลประกอบด้วยวิธีการดังนี้

1. การเรียนรู้จากเพื่อน (Peer Assist - PA) พื้นฐานการเรียนรู้จากเพื่อน ได้รับการพัฒนามาจากบริษัท BP Amaco ซึ่งเป็นบริษัทน้ำมันของประเทศอังกฤษ เป็นการเชิญทีมภายนอก (ทีมเยือน) มาแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ให้กับทีมเจ้าของบ้าน (ทีมเหย้า)

2. มีศัพท์ที่เราคุ้นๆ กันบ่อยๆ AAR มาจาก (After Action Review) ซึ่งสาระสำคัญของ AAR คือ การ"เปิดใจ" และ "ความมุ่งมั่นร่วม" ที่จะเรียนรู้มากกว่าวิพากษ์วิจารณ์

3. การถอดบทเรียนที่มีรายละเอียดลึกซึ้งมากกว่า AAR คือการเรียนรู้หลังการดำเนินงาน (Retrospect) นัย คือ ได้บทเรียนที่นำไปใช้ในโครงการต่อไป มิใช่เพื่อให้ทีมบรรลุเป้าหมายของงานเดิม

4. ที่ใช้กันบ่อยๆ ในแวดวงการจัดการความรู้ ก็คือการเรียนรู้จากบทเรียนที่ดี หรือการปฏิบัติที่ดี (Good/Better/Best Practice) บทเรียนที่ดี = การปฏิบัติที่ดี (Best Practice) หลายๆ ครั้งที่เราจัดเวทีให้องค์กร หรือ ชาวบ้านมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้ฟังบทเรียน เป็นการแบ่งปันการเรียนรู้เพื่อขยายสิ่งดีๆ ให้เกิดการต่อยอดยิ่งๆ ขึ้นไป

5. การถอดบทเรียนแบบเล่าเรื่อง (Story telling) เป็นกระบวนการถอดบทเรียนที่นำมาใช้ในการถอดบทเรียนมากในช่วงหลัง เพราะการเล่าเรื่องมีความเป็นธรรมชาติ ปลอดภัย และสอดคล้องกับวิถีปกติของผู้คน

6. การถอดบทเรียนแบบแผนที่ผลลัพธ์ (Outcome mapping) ใช้ในการติดตามและประเมินผล โดยที่ "แผนที่ผลลัพธ์" ให้ความสนใจในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เกี่ยวข้องใน

แผนงานพัฒนานั้นคือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความสัมพันธ์ กิจกรรม หรือการกระทำของคน กลุ่มคน หรือองค์กรซึ่งร่วมกันทำงาน

ดังนั้น "บทเรียน" ที่ได้รับ ก็คือ ข้อมูล (Data) และข่าวสาร (Information) ที่ผ่านการปฏิบัติด้วยตัวเอง หรือไม่ก็ผ่านการสังเกต การเก็บข้อมูลของตนเอง บันทึกไว้ในสมองส่วนความจำและเมื่อไหร่ก็ตามที่เกิดเหตุการณ์ลักษณะเดียวกันนี้ความรู้ที่ถูกเก็บไว้นั้นจึงจะถูกนำมาใช้จัดการกับเหตุการณ์ที่อยู่ตรงหน้า (ศุภวัธย์ พลายน้อย. 2549).

5. งานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้ค้นคว้าผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อค้นหารูปแบบวิธีวิจัยที่เหมาะสม และเป็นแนวทางในการออกแบบกระบวนการวิจัย ซึ่งแบ่งกลุ่มผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

5.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ เพื่อการท่องเที่ยว

1. Lisa Ruhanen and Chris Cooper ,School of Tourism and Leisure Management, (The University of Queensland Australia) ได้เสนอแนวคิดผ่านบทความวิจัยเรื่อง Applying Knowledge Management Framework to Tourism Research พอสรุปได้ว่า การแข่งขันของตลาดโลกในปัจจุบันขึ้นอยู่กับความสามารถในการลงทุนในด้านของทรัพยากรทางปัญญาและฐานความรู้ การจัดการความรู้ เป็นเครื่องมือในการแข่งขันที่สำคัญสำหรับภาคเอกชนและปัจจัยของการเติบโตทางเศรษฐกิจของรัฐบาล ไม่เว้นแม้แต่เรื่องของการท่องเที่ยว ที่ยังคงแข่งขันในยุคการเปลี่ยนแปลงนี้ วิธีการจัดการความรู้จะต้องเปลี่ยนการท่องเที่ยวให้เป็นทรัพยากรทางปัญญา ซึ่งบทความนี้นำเสนอภาพรวมของแนวคิดที่ค่อนข้างใหม่ของการจัดการความรู้และปัญหาในการประยุกต์ใช้วิธีการดังกล่าวไปยังภาคการท่องเที่ยว

2. Nina Mistilis (Senior Lecturer University of New South Wales Sydney Australia) ได้เสนอแนวคิดไว้ในบทความวิจัยเรื่อง Knowledge Management for Tourism Crises and Disasters โดยได้เสนอมุมมองเรื่องความเสี่ยงที่จะเกิดภัยพิบัติในเรื่องการท่องเที่ยว ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบบการจัดการความรู้สำหรับภัยพิบัติในสถานที่ท่องเที่ยวที่ในแง่ของกรอบความรู้สำหรับการจัดการภัยพิบัติการท่องเที่ยวในระดับภาครัฐ ความรู้เป็นทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพในการช่วยให้รัฐบาลองค์กรและชุมชนในการป้องกันบรรเทาวางแผนและการกู้ภัยพิบัติและ กรอบความรู้เพื่อการจัดการภัยพิบัติในรูปแบบต่างๆ จึงเป็นข้อมูลที่จำเป็นอย่างยิ่ง

3. A Framework for Knowledge-Based Crisis Management in the Hospitality and Tourism Industry by Pradeep Racherla and Clark hu Cornell University

ในบทความวิจัยนี้ผู้วิจัยได้พัฒนารอบการทำงานที่รวมเอาหลักการการจัดการความรู้ที่ทันสมัยเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการภาวะวิกฤตและการวางแผนสำหรับการต้อนรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

4. LOSING IT: KNOWLEDGE MANAGEMENT IN TOURISM DEVELOPMENT PROJECTS โดย Alan Clarke University of Pannonia Ágnes Raffay University of Pannonia Peter Wiltshier University of Derby

บทความดังกล่าว ได้กล่าวถึงการจัดการความรู้ และการพัฒนาทักษะ ทางปัญญา ว่าเป็นสิ่งจำเป็นในการท่องเที่ยว เป็น เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนา บทความวิจัยนี้ ผู้เขียนได้เสนอรูปแบบการทำงานร่วมกันของโครงการ การพัฒนาการท่องเที่ยว ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการพัฒนา แบบมีส่วนร่วม ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทุกระดับ เช่น รัฐบาล เอ็นจีโอ ที่อยู่ในอุตสาหกรรม และผู้เชี่ยวชาญ นักวางแผน ต้องให้ กลไก การแบ่งปันความรู้ ให้กับ ประชาชน ผู้เข้าชม อุตสาหกรรม และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย อื่นๆ เพื่อ สร้างความตระหนัก ของประชาชน

5. การจัดการความรู้ในชุมชน: กรณีศึกษาด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนมีส่วนร่วม จังหวัดสมุทรสงคราม โดย นางธัญพร วณิชฤทธา

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ พัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิง นิเวศในชุมชน จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อศึกษาและค้นหา รูปแบบการจัดการความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในชุมชน ว่ามีองค์ประกอบและขั้นตอนอย่างไร กระบวนการจัดการความรู้ในชุมชนมีความสอดคล้องกับ แบบจำลองปลาหูที่เลือกใช้หรือไม่

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการความรู้ในชุมชน มีส่วนประกอบที่สำคัญคือ ความรู้คน และ กระบวนการ ความรู้คือความรู้ที่เกี่ยวกับการจัดการ โดยมี คน เป็นกลไกสำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการหรือ กิจกรรมต่างๆ และกระบวนการจึงเป็น วิธีเชื่อมประสาน คน ความรู้และกระบวนการเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งรูปแบบการ จัดการความรู้ มีความสอดคล้องกับแบบจำลองปลาหู (TUNA Model) อย่างยิ่ง และกระบวนการจัดการความรู้ ในชุมชนที่ได้ สามารถสังเคราะห์เป็น แบบจำลองที่มีลักษณะเป็นเกลียวของความรู้ที่เชื่อมต่อกัน เมื่อการนำไปใช้ และพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่จะมีการเพิ่มพูนความรู้ ยิ่งขึ้น ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในการกระบวนการ แลกเปลี่ยนความรู้ ผ่านการพูดคุยแต่สิ่งดีๆ ให้แก่กัน

5.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ภูมิปัญญา

1. การจัดการความรู้ชุมชนของกลุ่มแม่บ้าน: กรณีศึกษา กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองระดับ 4 ดาว จังหวัดเลย Knowledge Management of Housewife group: Case study of 4-stars local weaving groups, Loei Province โดย อรุณา มุลวัตร

งานวิจัยดังกล่าวได้ทำการศึกษาปัจจัยต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการความรู้ของกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง และเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการความรู้ชุมชนด้านอื่นๆ ให้เกิดการจัดการความรู้ที่เป็นระบบ โดย ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทั้ง 10 และสรุป แนวทางในการจัดการความรู้ชุมชน ของกลุ่มทอผ้าพื้นเมือง ควรมี กระบวนการคือ การกำหนดความรู้ โดยแบ่งเป็น ความรู้เบื้องต้น และความรู้สมัยใหม่ การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ การบันทึกความรู้ การประยุกต์ใช้ความรู้ และ การแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้

5.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน

1. โครงการวิจัย แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในจังหวัดอ่างทอง Guidelines for Community-Based Tourism Development with the Stakeholders Participation in Angthong Province โดย รัชดา เครือทิวา สถาบันการพลศึกษา วิทยาเขตอ่างทอง

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพชุมชนด้านการท่องเที่ยวของชุมชน ศึกษาศักยภาพและสภาพปัญหาด้านการท่องเที่ยวของชุมชน และหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืนโดยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในจังหวัดอ่างทอง ทำการศึกษาโดยใช้แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกตเป็นเครื่องมือในการวิจัย มีกลุ่มตัวอย่างเป็นนักท่องเที่ยวประชาชนที่อาศัยในแหล่งท่องเที่ยวชุมชนและผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ ผู้ประกอบการ ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการท่องเที่ยว ในจังหวัดอ่างทอง วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ โดยใช้สถิติ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า แหล่งท่องเที่ยวชุมชนแต่ละแห่งของจังหวัดอ่างทองมีสภาพความพร้อมในแต่ละด้านสำหรับการให้บริการ นักท่องเที่ยวไม่สมบูรณ์

2. การพัฒนาชุมชนต้นแบบของการท่องเที่ยวโดยชุมชนในจังหวัดเชียงราย The configuration of community-based tourism models in Chiangrai โดย ชุกกลิน อุนวิจิตร

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาเกณฑ์ชี้วัดชุมชนต้นแบบของการท่องเที่ยวโดยชุมชน และศึกษาปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อความสำเร็จของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทำการพัฒนาเกณฑ์ชี้วัดชุมชนต้นแบบจากองค์ประกอบของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตรวจสอบ เกณฑ์ชี้วัดโดยผู้ทรงคุณวุฒิระดับชาติ การท่องเที่ยวโดยชุมชน นักวิชาการและผู้ประกอบการ ก่อนนำ ไปใช้

ประเมินชุมชนที่คัดเลือก 2 ชุมชน ทำการวิเคราะห์ผลโดยใช้ค่าสถิติ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบน พบว่าปัจจัยภายในที่ส่งผลให้ชุมชนประสบความสำเร็จคือศักยภาพ ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น อัตลักษณ์ของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการความรู้ในชุมชน และการบริหารเครือข่ายภายในชุมชน

3. The Development of Community-based Tourism: Re-thinking the Relationship Between Tour Operators and Development Agents as Intermediaries in Rural and Isolated Area Communities Stephen Wearing and Matthew McDonald School of Leisure, Sport and Tourism Studies, University of Technology, Sydney, Australia

งานวิจัยดังกล่าว ศึกษาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวชุมชน โดยมุ่งเน้นไปที่ ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ประกอบการท่องเที่ยว และ ชุมชน ในพื้นที่ ปาปัวนิวกินี โดยตั้งคำถามวิจัยถึงรูปแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวแบบตะวันตก ว่าจะมีผลกระทบต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนอย่างไร ซึ่งจากผลการวิจัย พบว่าในมุมมองของชุมชน มองว่ารูปแบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวแบบตะวันตกเป็นบ่อนทำลาย ภูมิปัญญาความรู้ท้องถิ่นเดิมของชุมชน

4. COLLABORATION THEORY AND COMMUNITY TOURISM PLANNING

Tazim B. Jamal Donald Getz University of Calgary, Canada

บทความวิจัย นี้ถูกนำไปใช้ในการสร้างทฤษฎีของความร่วมมือและความเข้าใจในการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรการท่องเที่ยวโดยเฉพาะการวางแผนและการพัฒนาของท้องถิ่นชุมชนตามสถานที่ท่องเที่ยว โดยนำเสนอแนวทางสำหรับการริเริ่มความร่วมมือในการการประยุกต์ใช้ทฤษฎีการทำงานร่วมกันกับการวางแผนและการพัฒนาของสถานที่ท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วม

5. A Community-Based Tourism Model: Its Conception and Use โดย Etsuko Okazaki Kobe University, Japan

งานวิจัยเรื่องนี้ได้ศึกษาถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการท่องเที่ยวเป็นวิธีการของการดำเนินการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ในงานวิจัยได้แสดงถึงแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนตามรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) แสดงให้เห็นว่ารูปแบบที่สร้างขึ้นจากงานวิจัยสามารถใช้ในการประเมินระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยถูกนำไปใช้ กับกรณีศึกษาในปาลาวัน, ฟิลิปปินส์ที่ชุมชนพื้นเมืองก่อนหน้านี้ได้ริเริ่มทำโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาวัตถุประสงค์และวิเคราะห์ผลที่ได้จากการการวิจัย พอสรุปได้ว่า การจัดการความรู้เป็นเรื่องที่จำเป็นอย่างยิ่งทั้งในแง่ของการพัฒนาองค์กร ชุมชน รวมถึงกิจกรรมการท่องเที่ยวต่างๆ เนื่องจากนับเป็นการสร้างฐานความรู้ หรือทุนทางปัญญาที่จะมาใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยวทั้งในแง่ของการแข่งขัน และการพัฒนาข้อมูลข่าวสารของ

กิจกรรมท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนประสบความสำเร็จ จึงจำเป็นต้องมีการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ โดยเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ อันเป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย ซึ่งงานวิจัยทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อ งานวิจัยเรื่องการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ที่มุ่งเน้นให้เกิดฐานความรู้และข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยกระบวนการจัดการความรู้ที่เน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

จากการศึกษา ค้นคว้าแนวคิดต่างๆ เพื่อค้นหาเครื่องมือ และแนวทางการวิจัย ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการวิจัยในครั้งนี้เป็นลักษณะของงานวิจัยเชิงคุณภาพภายใต้พื้นฐานแนวคิดวิธีการวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (Case Studies Approach) ซึ่งเป็นการวิจัยที่เน้นการ ค้นหา (investigation) ข้อมูลจากหน่วยศึกษาหน่วยใดหน่วยหนึ่ง (a single unit) ในที่นี้หมายถึง การศึกษาเรื่องความรู้ และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม 4 ชุมชน ประกอบด้วยชุมชนตำบลบางแก้ว ชุมชนตำบลแหลมใหญ่ ชุมชนตำบลบางจะเกร็ง และชุมชนตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม โดยใช้วิธีการ วิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกระบวนการวิจัย เพื่อให้เกิดรูปแบบ และกระบวนการทัศน์ในการดำเนินงานที่เหมาะสมต่อบริบทของชุมชน และเกิดการพัฒนายั่งยืน โดยการศึกษา และเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การเก็บข้อมูลจากภาคสนามที่ทำการศึกษาริวิจัย โดยวิธีการสำรวจเบื้องต้น (Basic Survey) การสัมภาษณ์ที่ไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth-Interview) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) รวมถึงการสนทนากลุ่ม (Focused Group) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

1. การศึกษาพื้นที่ และเก็บข้อมูล

จากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารวิชาการ และเอกสารราชการ ตลอดจนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลปฐมภูมิที่เป็นการศึกษาเพื่อได้ข้อมูลเชิงลึก ประกอบด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) จากการเข้าสืบค้นข้อมูลในพื้นที่จริง การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ซึ่งมีรูปแบบและแนวคำถามในการสัมภาษณ์ เป็นลักษณะการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างหรือแบบปลายเปิด (Unstructured or Open – ended interviews) โดยมีกรอบแนวคิดในการศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์ แบ่งเป็นหมวด ดังนี้คือ

หมวดข้อมูลพื้นฐาน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยมีแนวคำถามดังนี้คือ

1. ประวัติชุมชนที่ศึกษามีความเป็นมาอย่างไร
2. ที่มาของชื่อชุมชน
3. ผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะแรกๆ เป็นใครมาจากไหน

หมวดระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน

1. ระบบนิเวศทางธรรมชาติประกอบด้วยอะไรบ้าง
2. คนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีวิธีการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศอย่างไรบ้าง เช่นการประกอบอาชีพ

3. ปัจจุบันสภาพของระบบนิเวศเหล่านี้เป็นอย่างไร

หมวดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อดำรงชีพ ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

2. วิเคราะห์ข้อมูล / และศึกษาแนวทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

กระบวนการดังกล่าวดำเนินการ โดยการจัดสนทนากลุ่ม (Interview & Focus Group) ประกอบด้วยกลุ่มผู้รู้ (Key-Informant) ได้แก่ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการและนักวิจัยท้องถิ่น เป็นต้น กลุ่มผู้ปฏิบัติ (Casual Informant) ได้แก่กลุ่มตัวแทนชาวบ้านที่ประกอบอาชีพต่างๆ บนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด และกลุ่มผู้เกี่ยวข้องทั่วไป (General Informant) ได้แก่ตัวแทนชาวบ้าน เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ในชุมชนเพื่อร่วมสรุป และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์และบันทึกภาคสนามจากการลงพื้นที่เพื่อสำรวจ และค้นคว้าจากสถานการณ์จริง โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากกรณีศึกษา (Analysing case study data) การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสามเส้า ที่เน้นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งต่างๆ นั้นมีความเหมือนกันหรือไม่ ซึ่งถ้าทุกแหล่งข้อมูลพบว่าได้ข้อค้นพบมาเหมือนกัน แสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มามีความถูกต้อง โดยอาศัยข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ การบันทึกภาคสนามของผู้วิจัย และการถอดบทเรียนจากกิจกรรมสนทนากลุ่ม โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่

1. นำข้อมูลที่ได้นำมาจำแนกและจัดหมวดหมู่ออกให้เป็นระบบเพื่อจำแนกและจัดระบบข้อมูล (Typology and Taxonomy)
2. การวิเคราะห์สรุปอุปนัย (Analytic Induction) เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาวิเคราะห์เพื่อหาบทสรุปร่วมกันของเรื่องนั้น
3. การเปรียบเทียบเหตุการณ์ (Constant Comparison) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาไปเทียบเคียงหรือเปรียบเทียบกับเหตุการณ์อื่นเพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกัน
4. การวิเคราะห์ส่วนประกอบ (Componential Analysis) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ออกให้เห็นเป็นส่วนๆ

5. การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Content Analysis) เป็นการนำเอกสารหรือหลักฐานต่างๆ มาวิเคราะห์ให้เห็นว่า มุ่งพรรณนาและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

6. การวิเคราะห์สาเหตุและผล (Cause and Effect Analysis) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ให้เห็นว่าจากผลมาจากเหตุ คือ วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้น ย้อนกลับมาให้เห็นว่าเกิดมาจากเหตุปัจจัยใดบ้าง หรือวิเคราะห์เหตุไปหาผล คือ วิเคราะห์จากเหตุไปหาผล คือ วิเคราะห์ให้เห็นว่าเมื่อเหตุนี้เกิดขึ้น ได้นำไปสู่ผลที่เกิดขึ้นอะไรบ้าง

7. การสร้างจินตนาการเชิงสังคมวิทยา (Sociology Imaginary) เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์โดยเปลี่ยนมุมมองการวิเคราะห์ไปยังมุมมองอื่นๆ เพื่อดูผลการวิเคราะห์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นใด

ผลจากการสนทนากลุ่มเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันกับชุมชน จะทำให้สามารถกำหนดกลุ่มประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พบชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ตลอดจนร่วมศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้รูปแบบที่เหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ และบริบททางสังคมของชุมชนทั้ง 4 ชุมชน

3. ดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ดำเนินการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด โดยมีเป้าหมายเพื่อใช้ประโยชน์ กับการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งเน้นการศึกษาแบบมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้ตัวแทนชุมชนทั้ง 4 ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย เพื่อให้เกิดรูปแบบ และกระบวนการทัศนในการดำเนินงานที่เหมาะสมต่อบริบทของชุมชน และเกิดการพัฒนายั่งยืน โดยให้ชาวชุมชนได้กำหนดเป้าหมายและวิสัยทัศน์ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการท่องเที่ยวชุมชน สะท้อนสถานการณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และแสดงความคิดเห็น ในการจะค้นหา จัดเก็บ ถ่ายทอดและบูรณาการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในกิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชน โดยใช้แนวทางการจัดการความรู้ แบบปลา โดยเริ่มจากการกำหนดเป้าหมายในการจัดการความรู้ (หัวปลา) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (ตัวปลา) และ การจัดเก็บและเผยแพร่ความรู้ (หางปลา) โดยเทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Work Shop) ที่เรียกว่า AIC ซึ่งเป็นวิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันซึ่งผ่านการพัฒนายาวมา 50 ปี มาใช้ในกระบวนการจัดการความรู้ครั้งนี้

เนื่องจาก ในกระบวนการจัดการความรู้ในครั้งนี้มีการใช้เทคนิคและวิธีการของ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาใช้เป็นเครื่องมือ ดังนั้นในทุกขั้นตอนในกระบวนการ จึงกำหนดวิธีดำเนินการโดยใช้วงจร PAOR ซึ่งมีขั้นตอนในการปฏิบัติดังนี้

1. การวางแผน (Planning) กำหนดแนวทางค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกำหนดกรอบแนวคิดในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดจนศึกษารูปแบบและวิธีการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

2. การปฏิบัติ (Action) เป็นการนำแนวคิดที่กำหนดเป็นกิจกรรมในชั้นวางแผนมาดำเนินการ โดยเริ่มจาก การสนทนากลุ่มเพื่อค้นหาและวิเคราะห์ข้อมูลความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดการกำหนดแนวทางจัดเก็บความรู้ท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดและกำหนดแนวทางการบูรณาการความรู้ท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน

3. การสังเกต (Observation) โดยการสังเกตสิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการจัดการความรู้ โดยอาศัยเครื่องมือการเก็บข้อมูลเข้าช่วยในการบันทึก เช่น แบบบันทึกข้อมูล การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม เทปบันทึกเสียง เป็นต้น

4. การสะท้อนผล (Reflection) เป็นขั้นสุดท้ายของวงจรการทำงานวิจัยปฏิบัติการ คือ กระบวนการถอดบทเรียน เพื่อประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งขั้นตอนดังกล่าว จะสะท้อนผลจากการดำเนินงาน สะท้อนปัญหาให้เกิดการเรียนรู้เพื่อเป็นพื้นฐานข้อมูลที่น่าไปสู่การปรับปรุงและการวางแผนการปฏิบัติเพื่อต่อยอดงานวิจัยในโอกาสต่อไป

4. สรุปบทเรียนจากการดำเนินการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ข้อมูลที่ได้จากการถอดบทเรียน เพื่อสะท้อนผลจากการดำเนินการจัดการความรู้ และการถอดบทเรียนหลังกระบวนการวิจัย นำมาวิเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สามารถสรุปเป็นรายงานการวิจัย ดังนี้

1. สรุปข้อมูลความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด
2. สรุปกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด
3. แนวทางการบูรณาการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้กับการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด
4. ข้อเสนอแนะอื่นๆ

ภาพประกอบ 4 แสดงกระบวนการ PAOR ในวิธีการดำเนินการจัดการความรู้

บทที่ 4

การวิเคราะห์ข้อมูลและกระบวนการจัดการความรู้

จากการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถแยกกลุ่มข้อมูลที่พบจากกระบวนการวิจัย โดยเริ่มจากที่มาและความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดในฐานะที่เป็นพื้นที่วิจัยกรณีศึกษา ตลอดจนสถานการณ์ที่พบและเกิดขึ้นกับพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดในปัจจุบัน เริ่มจากศึกษาข้อมูลพื้นฐานที่ทำให้เราทราบถึงบริบทของชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ซึ่งนับเป็นเจ้าของ หรือแหล่งความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ต้องการศึกษา รวมถึงการวิเคราะห์ข้อมูลและศึกษารูปแบบกระบวนการจัดการความรู้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จนนำมาซึ่งกระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ผู้วิจัยได้ดำเนินการในทุกขั้นตอนดังกล่าว จนได้ข้อมูลเป็นชุดความรู้ทั้งเรื่องของระบบนิเวศในพื้นที่ ข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น และผลกระทบการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดเพื่อการท่องเที่ยว ที่ค้นพบจากการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงลึก ตลอดจนแนวทางในการจัดเก็บรวบรวมภูมิปัญญาและการบูรณาการความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ ต่อกิจกรรมท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งผู้วิจัยสามารถอธิบาย ตลอดจนรายงานผลในเชิงประจักษ์ได้ดังต่อไปนี้

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

1.1. ข้อมูลพื้นฐานและสถานการณ์ของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

จากการศึกษาข้อมูลทุติยภูมิทั้งข้อมูลทางราชการและ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ตลอดจนการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ ทำให้ทราบข้อมูลพื้นฐานทั้งลักษณะทางกายภาพ ระบบนิเวศทางธรรมชาติ ความสำคัญ และสถานการณ์ของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดในปัจจุบัน ซึ่งสามารถจำแนกและอธิบายได้ดังนี้

1.1.1 พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ที่มาและลักษณะทางกายภาพ

แม่น้ำสองสายในฝั่งป่าตะวันตก คือ แม่น้ำแควใหญ่ ที่มีต้นกำเนิดมาจากแถบเทือกเขาถนนธงชัย ในเขตบริเวณตำบลโมโกร อำเภอลำปาง จังหวัดตาก และแม่น้ำแควน้อยที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบริเวณตำบลไล่โว่ อำเภอสงขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ไหลมาบรรจบกันบริเวณ ตำบลปากแพрок อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี กลายเป็นแม่น้ำ “แม่กลอง” ไหลผ่านอำเภอด่านมะขามเตี้ย และอำเภอด่านมะกอก จังหวัดกาญจนบุรี อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม และอำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี ผ่าน

อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา และไหลลงสู่อ่าวไทยที่ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม มีความยาวของแม่น้ำนับจากต้นน้ำของแม่น้ำแควใหญ่สิ้นสุดที่ปากแม่น้ำแม่กลองที่จังหวัดสมุทรสงคราม ประมาณ 589 กิโลเมตร

กระแสน้ำจากแม่น้ำแม่กลองที่พัดพาดินตะกอนและแร่ธาตุต่างๆ จากป่าต้นน้ำ เกิดปะทะกับกระแสน้ำจากชายฝั่งทะเลที่บริเวณปากแม่น้ำ ทำให้ตะกอนขุดสุดท้ายที่พัดพามา โดยกระแสน้ำแม่กลอง ตก ลงสู่ท้องน้ำ ทับถมจนเกิดเป็นสันดอนปากแม่น้ำหรือสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ (Delta) ปรากฏให้เห็นชัดเจนและมีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่สันดอนดังกล่าวจำนวน 5 สันดอน ได้แก่

สันดอนที่ 1 อยู่บริเวณชายฝั่งบ้านคูฉี และหน้าศาลกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ต.บางจะเกร็ง อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม เป็นสันดอนขนาดใหญ่ที่สุด มีพื้นที่ประมาณ 5,500 ไร่ชาวบ้านเรียกดอนหน้าศาล

สันดอนที่ 2 เรียกดอนสามขา อยู่ติดกับกระโจมไฟแม่กลอง ต.แหลมใหญ่ อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม มีพื้นที่ประมาณ 2,900 ไร่

สันดอนที่ 3 อยู่ถัดจากสันดอนที่ 2 ออกไปในทะเล มีพื้นที่ประมาณ 943.75 ไร่

สันดอนที่ 4 อยู่ติดกับชายฝั่งบ้านแพรกทะเลไปจนถึงบ้านบางบ่อ ต.บางแก้ว อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม มีพื้นที่ประมาณ 5,281.25 ไร่

สันดอนที่ 5 อยู่ห่างออกไปในทะเล มีพื้นที่ประมาณ 431.25 ไร่

สันดอนปากแม่น้ำดังกล่าวมีลักษณะเป็นผืนดินปนทราย ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทรายขี้เป็ด” ซึ่งจะโผล่พ้นน้ำในช่วงเวลาน้ำลง และยื่นออกจากชายฝั่งประมาณ 8 กิโลเมตร “ทรายขี้เป็ด” เหล่านี้ กลับเป็นแหล่งสะสมแร่ธาตุที่พัดพามาโดยแม่น้ำแม่กลอง และเป็นแหล่งกำเนิดของหอยนานาชนิด เช่น หอยหลอด หอยแครง หอยกะปุก เป็นต้น โดยเฉพาะ “หอยหลอด” นับว่าเป็นแหล่งเกิดหอยที่ใหญ่ที่สุด ชาวบ้านที่ทำมาหากินบริเวณปากแม่น้ำแม่กลองจึงเรียก สันดอนเหล่านี้ว่า “ดอนหอยหลอด”

ในรอบ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ชื่อของ “ดอนหอยหลอด” เป็นที่คุ้นเคยกันในหมู่นักท่องเที่ยวว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถมาสัมผัสบรรยากาศชายทะเล เดินลุยหาดเลน หรือ ทรายขี้เป็ดเพื่อหาหอยหลอด ลิ้มรสอาหารทะเล และซื้อผลิตภัณฑ์จากทะเลเป็นของฝาก แต่ในความเป็นจริง “ดอนหอยหลอด” ไม่เพียงมีความสำคัญในแง่ของแหล่งท่องเที่ยว แต่กลับมีความสำคัญทางระบบนิเวศที่น่าสนใจ เนื่องจาก “ดอนหอยหลอด” มีลักษณะเป็นระบบนิเวศรอยต่อ (Ecotone) ระหว่าง “ระบบนิเวศบนบก (Terrestrial ecosystem) ” และ “ระบบนิเวศชายฝั่ง (Coastal ecosystem) ” ซึ่งจากการปะทะกันนี้ส่งผลให้เกิด “ระบบนิเวศน้ำกร่อย (Estuarine ecosystem) ” ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพจนได้รับการจัดให้เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ เป็นลำดับที่ 3 ของประเทศไทย และลำดับที่ 1099 ในทะเบียนพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (Ramsar Site) มีพื้นที่

นอกจากนั้นชาวบ้านยังสังเกตเห็นได้จากการสะสมตัวของตะกอนในร่องสวนในรอบหนึ่งปีที่ลดลงจากในอดีตมาก ซึ่งข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารโครงการจัดเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศและวิถีชีวิตประชาชน บริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเล (พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด) จังหวัดสมุทรสงคราม โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่พบว่าปัจจุบันพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดมีความเปลี่ยนแปลง และเสี่ยงต่อการเป็นระบบนิเวศที่เสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศอย่างรวดเร็ว ซึ่งเกิดจากการลดลงของตะกอนดิน และกระแสน้ำจากแม่น้ำแม่กลองที่เบาบางสารอาหารที่ถูกส่งจากลำน้ำน้อยลง ทำให้จำนวนสัตว์น้ำลดลงไปด้วย อีกทั้งยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปลาบางชนิดสูญหายไปจากพื้นที่ปลายน้ำ

จากการสนทนากับ ผู้นำชุมชน ชาวประมง และนักวิจัยท้องถิ่นพบว่าสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดเปลี่ยนแปลงอย่างมากคือ ความนิยมในการเพาะเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนา ซึ่งสืบเนื่องจากการสนับสนุนของรัฐผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 ปี พ.ศ.2516-2519 และฉบับที่ 4 ปี พ.ศ.2520-2524 คือการเลี้ยงโดยซื้อพันธุ์ลูกกุ้งจากพื้นที่อื่น มาเลี้ยงโดยให้อาหารสำเร็จรูป ซึ่งในระยะแรกๆ การเลี้ยงกุ้งในลักษณะนี้สร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำแก่ผู้เลี้ยง แต่เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาใช้บ่อระบบปิด เมื่อน้ำเสียก็ปล่อยลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ แล้วดึงน้ำจากคลองเข้าสู่บ่อ วนเวียนจนสภาพน้ำในธรรมชาติเน่าเสียส่งผลกระทบต่อน้ำในบ่อกุ้ง (ศิริวัฒน์ คันธารส. 2557: สัมภาษณ์) นอกจากนี้การเพาะเลี้ยงกุ้งดังกล่าวส่งผลให้พื้นที่ป่าชายเลนลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วเพราะต้องถางป่าทำบ่อกุ้ง อีกทั้งเป็นต้นเหตุสำคัญให้พื้นที่ชายฝั่งเสื่อมโทรมจากการปล่อยน้ำออกจากบ่อเพาะเลี้ยงกุ้งสู่ธรรมชาติ นำมาซึ่งโรคระบาด และของเสียมากมาย จนในที่สุดการเลี้ยงกุ้งแบบดังกล่าวก็ล่มสลายลงประมาณปี พ.ศ.2529 เนื่องจากของเสียที่ปล่อยออกมาเกิน “การรับได้ของระบบนิเวศ (carrying capacity)”

นอกจากนั้น ในปัจจุบันการใช้ประโยชน์จากที่ดินในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดเกือบทั้งหมดถูกเปลี่ยนทิศทาง และเปลี่ยนรูปแบบจากเดิมที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์จากที่ดินและทรัพยากรในพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรม เปลี่ยนเป็นมีการซื้อ-ขายเปลี่ยนมือ หรือพัฒนาเป็นที่ดินจัดสรร โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณที่ติดกับถนนพระราม 2 ในเขตตำบลบางแก้ว ตำบลแหลมใหญ่ซึ่งเกิดจากการขยายตัวของเมือง มีการสร้างห้างสรรพสินค้า อาคารพาณิชย์ โครงการบ้านเอื้ออาทร ร้านอาหาร ภัตตาคารริมทะเล และพื้นที่กองขยะของส่วนราชการ แทนที่พื้นที่นาเกลือ และสวนมะพร้าวของชาวบ้าน

การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดดังที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดชาวบ้านบางจะเกร็งที่อาศัยทำมาหากินบนดอนหอยหลอด ยืนยันว่าสัตว์น้ำในพื้นที่ดอนหอยหลอด ลดจำนวนลง โดยเฉพาะ“หอยหลอด” ซึ่งเป็นดรชนีชีวิต

1. ในสถานการณ์ปัจจุบันพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดมีความเปลี่ยนแปลง และเสี่ยงต่อการเป็นระบบนิเวศที่เสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศอย่างรวดเร็วจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ที่บริเวณต้นน้ำแม่กลอง ทำให้ตะกอนแร่ธาตุจากป่าต้นน้ำลงมาถึงปลายน้ำน้อยลงไปมาก ส่งผลให้จำนวนสันดอนทรายบริเวณปากแม่น้ำลดน้อยลง และมีแนวโน้มว่าสันดอนเหล่านี้จะจมลงในอนาคต นอกจากนั้น ด้วยเหตุที่ธาตุอาหารจากป่าต้นน้ำลดน้อยลง ส่งผลต่อการลดลงของจำนวนสัตว์น้ำ เช่น พันธุ์ปลาต่างๆ อีกด้วย

2. ผลจากการเพาะเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนา หรือเลี้ยงกุ้งในเชิงพาณิชย์ เป็นเหตุให้พื้นที่ป่าชายเลนลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วจากการถางป่าเพื่อทำนาุ้ง อีกทั้งเป็นต้นเหตุสำคัญให้พื้นที่ชายฝั่งเสื่อมโทรมจากการปล่อยน้ำออกจากบ่อเพาะเลี้ยงกุ้งสู่ธรรมชาติ จนนำมาซึ่งโรคระบาด และของเสียมากมาย เนื่องจากของเสียที่ปล่อยออกมาเกิน “การรับได้ของระบบนิเวศ (carrying capacity)” ผลเสียจากกรณีดังกล่าว นำมาซึ่งการทำให้ชาวบ้าน รู้สึกตระหนักถึงคุณค่าของป่าชายเลน และคิดค้นหาวิธีที่ฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่ป่าชายเลน ให้เป็นแหล่งอาหารของชุมชนที่ยั่งยืน มั่นคง และกลับมาดำรงชีวิตแบบพึ่งพิงธรรมชาติอีกครั้ง

3. การใช้ประโยชน์จากที่ดินในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ถูกเปลี่ยนทิศทาง และเปลี่ยนรูปแบบจากเดิมที่เคยชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์จากที่ดินและทรัพยากรในพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรม หรือประกอบอาชีพตามความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มี เปลี่ยนเป็นมีการซื้อ-ขาย เปลี่ยนมือ หรือมีการพัฒนาเป็นที่ดินจัดสรร ห้างสรรพสินค้า อาคารพาณิชย์ โครงการบ้านเอื้ออาทร ร้านอาหาร ภัตตาคารริมทะเล และพื้นที่กองขยะของส่วนราชการ เนื่องจากการขยายตัวของสังคมเมือง

4. ชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ขาดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำ เนื่องจากชาวบ้านไม่รู้สึกว่าการได้รับการลงทะเบียนประกาศเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (Ramsar Site) ของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด มีคุณค่าและส่งผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างไร จึงนำมาซึ่งความขัดแย้งของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดทั้ง 4 ตำบล ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ประชาชนทั่วไป ยังขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องในคุณค่าประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำ และเหตุผลในการประกาศพื้นที่ชุ่มน้ำ ตลอดจนบทบาทและความสำคัญของ Ramsar Site ทำให้ไม่เข้าใจในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างถูกต้อง

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดในปัจจุบัน กลับสะท้อนให้พบบทเรียนที่เกิดขึ้นหลายประการ เช่น การสร้างเขื่อนในพื้นที่ต้นน้ำแม่กลอง โดยอ้างเหตุผลในการแลกพื้นที่ป่าต้นน้ำ กับ การได้มาซึ่งพลังงานไฟฟ้า แต่กลับส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ทั้งวิถีธรรมชาติ และวิถีคนปลายน้ำปากอ่าวแม่กลอง ที่ได้อาศัยใช้ประโยชน์ จากตะกอนดิน และธาตุอาหารที่พัดพามาโดยแม่น้ำแม่

กลองซึ่งเป็นทั้งแหล่งกำเนิด และแหล่งอาหารของสัตว์น้ำนานาชนิด ที่เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนที่อาศัยในบริเวณปากอ่าวแม่กลอง โดยเฉพาะชาวบ้านในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด กรณีดังกล่าวกลับให้บทเรียนในเรื่องของกระบวนการจัดการน้ำที่จำเป็นต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตผู้คน ทั้งพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ และประการสำคัญต้องเรียนรู้ระบบและระเบียบของธรรมชาติ เคารพในภูมิปัญญาและวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในระบบนิเวศนั้นๆ ก่อนจะดำเนินการจัดการ และตั้งดวงผลประโยชน์จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้นการใช้ทรัพยากรอย่างทำลายล้างเพื่อหวังผลในเชิงพาณิชย์ตามกระแสทุนนิยมเป็นบทเรียนราคาแพงยิ่งสำหรับคนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด การบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อทำนา กุ้ง ส่งผลเสียต่อระบบนิเวศอย่างมหาศาล ปริมาณของเสียที่ปล่อยมาจากนาุ้งเกิน “การรับได้ของระบบนิเวศ (carrying capacity) ” แต่นั่นกลับ เป็นบทเรียนให้ชาวบ้านรู้สึกตระหนักถึงคุณค่าของป่าชายเลน และคิดค้นหาวิธีที่ฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่ป่าชายเลน เพื่อให้เป็นแหล่งอาหารของชุมชนที่ยั่งยืนและมั่นคง

ในขณะที่สังคมเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว ถนนหนทาง อาคารพาณิชย์ ห้างสรรพสินค้า เข้ามาแทนที่พื้นที่ทำกินเดิม รายได้ที่ค่อนข้างสูง จากการขายที่ดินทำกินเป็นสิ่งเร้าให้ชาวบ้านขายที่ดิน และเปลี่ยนมาดำเนินชีวิตแบบสังคมคนเมือง ซึ่งนั่นกลับ ทำให้เกิดความขัดแย้ง ระหว่างผู้คนทั้ง 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ต้องการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรไว้เพื่อทำมาหากิน กับกลุ่มที่ต้องการขาย และหาประโยชน์จากที่ดินในรูปแบบอื่น เช่น สร้างอาคารพาณิชย์ ทำรีสอร์ทที่พักเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ในขณะที่การประกาศขึ้นทะเบียนเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ (Ramsar Site) ไม่ได้ทำความเข้าใจ และให้ความรู้กับชาวบ้านเรื่องประโยชน์ และคุณค่าของการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ เรื่องดังกล่าวเป็นบทเรียนให้ผู้ที่เกี่ยวข้อง ย้อนกลับไปมองถึงแนวทางการอนุรักษ์ และการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ที่จำเป็นต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม นั่นหมายถึง การมีส่วนร่วมในการรับรู้ เข้าใจ ร่วมกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ และพัฒนาโดยอาศัยฐานคิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น มากกว่าเพียงแค่รอรับผลจากการดำเนินการของหน่วยงานรัฐ และรอเผชิญกับผลกระทบทางลบที่จะเกิดขึ้นเท่านั้น

1.2 ชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ ที่เป็นแหล่งสะสมของแร่ธาตุอาหารที่สำคัญที่พัดพามาโดยแม่น้ำแม่กลอง ทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหาร และแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิด ส่งผลให้มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่ออาศัย และพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักการดำรงชีวิต แต่การจะได้มาซึ่งประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

เหล่านั้้นผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคแรกๆ เรียนรู้จากการสังเกตปรากฏการณ์ของธรรมชาติ พัฒนาเป็นความรู้ เป็นภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต ทั้งเรื่องน้ำลม ป่าชายเลน สัตว์น้ำ และพืชพรรณ เป็นต้น และด้วยองค์ความรู้เดียวกันนี้ได้รับการพัฒนา ต่อยอด หล่อหลอมเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมนำไปสู่การสร้างอาชีพที่หลากหลายตามลักษณะของระบบนิเวศ เช่น ชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ติดทะเล มีพื้นที่ดินทำกินน้อยก็จะประกอบอาชีพทำประมงพื้นบ้าน ซึ่งหากินตามชายฝั่งอ่าวแม่กลองรวมถึงเรียนรู้ที่จะเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเช่น คนเลี้ยงหอยแครง หอยแมลงภู่ บางชุมชนที่ถือครองที่ดิน แต่เนื่องจากที่ดินเป็นดินเค็มไม่สามารถปลูกต้นไม้และปลูกพืชเกษตรกรรมได้ก็เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากทะเลโดยการทำนาเกลือ บางชุมชนที่มีที่ดินพอจะปลูกพืชพรรณได้บ้างก็เลือกที่จะทำสวนมะพร้าวซึ่งเป็นพืชที่เจริญเติบโตได้ดีในพื้นที่ชายฝั่งทะเล เช่นเดียวกับชาวชุมชนที่อาศัยใกล้พื้นที่ป่าชายเลนหรือใกล้สันดอนปากแม่น้ำก็เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนและสันดอนปากแม่น้ำเช่นคนเผาถ่านโกงกาง คนเก็บหอยในดอนเป็นต้นซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับระบบนิเวศดอนหอยหลอด อาจเรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์แบบ “นิเวศวัฒนธรรม” กล่าวคือวัฒนธรรม และวิถีชีวิต ที่เกิดขึ้นจากการดำรงชีพในระบบนิเวศเฉพาะนั่นเอง (เกรียงไกร เกิดศิริ. 2551)

นอกจากนั้นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับระบบนิเวศดังกล่าวได้เกิดการสร้างระเบียบแบบแผนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันจากผู้ใช้ประโยชน์โดยตรงนั่นคือชาวบ้านในแต่ละชุมชนซึ่งระบบดังกล่าวจะอยู่ในรูปแบบของ “สิทธิเชิงซ้อน” กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์ . 2548) โดยอยู่ภายใต้ข้อตกลงและเงื่อนไขของแต่ละชุมชนท้องถิ่น เช่น ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิ เข้าไปหาสัตว์น้ำในป่าจาก ป่าโกงกาง ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของผู้อื่นได้ แต่ไม่สามารถใช้ทรัพยากรหลักซึ่งก็คือ ดินจาก หรือไม้โกงกางได้ เป็นต้น ซึ่งระเบียบเหล่านั้้นเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรที่คนรุ่นเก่าที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคแรกๆ กำหนดและถ่ายทอดสู่ลูกหลานมาจนถึงปัจจุบัน

จากการลงพื้นที่สำรวจ และศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางราชการขององค์การบริหารส่วนตำบล ในแต่ละตำบล ตลอดจนการสัมภาษณ์ พูดคุยกับ ผู้นำท้องถิ่นในทั้ง 4 ตำบลที่อยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทำให้เราได้รู้จักที่มาที่ไปของแต่ละชุมชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยและทำมาหากินในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดตั้งแต่ในครั้งอดีต จนถึงสภาพความจริงที่พบเห็นในปัจจุบัน ซึ่งสามารถจำแนกตามข้อมูลพื้นฐานในการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ลักษณะทางกายภาพ และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดของแต่ละตำบลได้ ดังนี้

1.2.1 ชุมชน ตำบลบางแก้ว

ตำบลบางแก้ว อ.เมือง จ.สมุทรสงครามเป็นเสมือนประตูสู่พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เนื่องจากเป็นชุมชนแรกที่จะได้พบเจอ หากเดินทางมาจากกรุงเทพตามถนนพระราม 2 ก่อนเข้าเมืองสมุทรสงคราม กองเกลือสีขาวจากนาเกลือสองข้างทาง เพิงขายปลาทุ และร้านขายสินค้าจำพวกอาหารทะเลแห้งและอาหารทะเลแปรรูป ซึ่งมีตั้งแต่ร้านที่เป็นเพิงข้างทาง ไปจนถึงเป็นอาคารศูนย์จำหน่ายอาหารทะเลแปรรูป ที่เป็นของฝาก และสินค้าที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยวและผู้สัญจรผ่านภาพเหล่านี้ ค้นหาไปเยือน เป็นการสะท้อนถึงวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชุมชนในย่านนี้ได้เป็นอย่างดี

ข้อมูลทางราชการจากองค์การบริหารส่วนตำบลบางแก้ว ระบุว่า ตำบลบางแก้ว มีเนื้อที่ 28,448 ตารางกิโลเมตร หรือ 17,780 ไร่ มีอาณาเขต ดังนี้คือ ทิศเหนือ ติดกับ ต.ลาดใหญ่ , เทศบาลเมืองสมุทรสงคราม อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม ทิศใต้ ติดกับ อ่าวไทย ทิศตะวันออก ติดกับ อ.เมือง จ.สมุทรสาคร และ ทิศตะวันตก ติดกับ ต.บางจะเกร็ง อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม มีจำนวนประชากร 8,466 คน เป็นชาย 4,130 คน เป็นหญิง 4,363 คน 2,239 หลังคาเรือน ชาวบ้านในตำบลบางแก้วส่วนใหญ่มิอาชีพหลัก คือ ทำนาเกลือ สวนมะพร้าว ประมงชายฝั่ง เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ซึ่งเป็นอาชีพที่สืบทอดมาจากปู่ย่าตายายรวมถึงอาชีพเสริมอื่นๆ เช่น รับจ้าง

ตำบลบางแก้ว มีลักษณะทางกายภาพ เป็นพื้นที่ราบชายฝั่งน้ำขึ้นถึง (Intertidal flat) มีความยาวชายฝั่งประมาณ 8.90 กิโลเมตร โดยแบ่งเป็นหาดเลน 8.76 กิโลเมตร และพื้นที่ปากแม่น้ำ 0.14 กิโลเมตร ลักษณะพื้นแผ่นดิน และชายฝั่งเกิดจากตะกอนโคลนทะเลปนทราย (Marine sandy mud) ส่วนก้นทะเลห่างจากชายฝั่งประมาณ 1-2 กิโลเมตร เรื่อยไป เป็นตะกอนโคลนทะเล (Marine mud) (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2556). ชาวบ้านเรียกบริเวณที่เป็นตะกอนโคลนทะเลปนทรายว่า “ทรายขี้เป็ด” มีลักษณะเป็นดินปนทราย หยาบกว่าดินโคลน สภาพดินลักษณะนี้พบตั้งแต่ฝั่งตะวันออก ของปากแม่น้ำแม่กลองไปจนถึงปากคลองหมีนาญ ส่วนพื้นที่ชายฝั่งและในทะเลมีสภาพพื้นที่เป็นดอนได้ตั้งแต่เขตทางด้านตะวันตกของตำบล ไปจนถึงปากคลองปากมาบ ถัดจากคลองปากมาบไปทางตะวันออกจะเป็นหาดเลนราบ จากชายฝั่งลงมา มีดอนขนาดเล็กที่ชาวบ้านเรียกว่า “โขด” อยู่บริเวณปากคลองบางบ่อ และปากคลองหมีนาญ โดยดอน และโขดทางตะวันตกจะโผล่พ้นน้ำ เวล่าน้ำลงก่อนดอนและโขดทางตะวันออกซึ่งชาวบ้านอาศัยความรู้เรื่องระบบนิเวศเหล่านี้ประกอบอาชีพ ทำมาหากินตามลักษณะพื้นที่ของแต่ละชุมชน

ชาวชุมชนตำบลบางแก้ว ประกอบด้วยหมู่บ้าน 10 หมู่บ้านคือ หมู่ 1 บ้านบางระจัน หมู่ 2 บ้านบางแก้ว หมู่ 3 บ้านคลองกลาง หมู่ 4 บ้านลัดตะปี่ หมู่ 5 บ้านบางบ่อ หมู่ 6 บ้านโรงกุ้ง หมู่ 7 บ้านโรงพิน หมู่ 8 บ้านปากมาบ หมู่ 9 บ้านชายทะเล หมู่ 10 บ้านบางบ่อล่าง

บุญปลอด เจริญฤทธิ์ชาวบ้านหมู่ 7 บ้านโรงพิน ซึ่งประกอบอาชีพทำนาเกลือมา 3 ชั่วอายุคน ให้ข้อมูลว่า คนเฒ่าคนแก่เล่าสืบทอดกันมาว่า ในอดีตชาวตำบลบางแก้ว ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มคนไทยสยามที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งเสียกรุง ครั้งที่ 2 รวมกับกลุ่มชาวจีนแผ่นดินใหญ่ที่อพยพมากับเรือสำเภาเข้ามาจับจองที่ทำมาหากินเนื่องจากมีทำเลที่เหมาะสม อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ บางกลุ่มก็ทำอาชีพเป็นชาวประมง บางกลุ่มทำสวนมะพร้าว และ บางกลุ่มทำนาเกลือ ซึ่งคุณบุญปลอดเล่าว่า ชาวนาเกลือรุ่นเก่าๆ บอกว่า วิชาทำนาเกลือเป็นทักษะความรู้ที่ชาวจีนนำมาถ่ายทอดเผยแพร่ รวมถึงอาชีพประมง และอื่นๆ สอดคล้องกับคำบอกเล่าของสุริยา หรือประเสริฐ ชาวบ้านโรงกุ่ม หมู่ 6 ซึ่งเล่าว่าทวดของเขาเป็นชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่บ้านโรงกุ่ม ประกอบอาชีพ ทำนาเกลือและทำประมงมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งข้อมูลจากคำบอกเล่าเหล่านี้ สะท้อนเห็นถึงการก่อตั้งถิ่นฐานชุมชน โดยกลุ่มคนกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินในพื้นที่ตำบลบางแก้ว ทั้งชาวไทยสยาม และชาวจีนต่างถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความรู้เพื่ออยู่อาศัยและทำมาหากินชาวจีนถ่ายทอดความรู้ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่นการสร้างเครื่องมือประมง เช่น อวน เบ็ด เป็นต้น ในขณะที่ชาวไทยถ่ายทอดความรู้เรื่องการตั้งบ้านเรือน การประกอบอาหาร รวมถึงภาษาและวัฒนธรรมที่ชาวจีนต้องเรียนรู้ที่จะอยู่อาศัยในแผ่นดินไทย นับเป็นการสร้างความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการผานทางวัฒนธรรมที่มีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนเพื่อจะอยู่อาศัยร่วมกัน

ปัจจุบันชุมชนบางแก้ว มีสภาพเป็นชุมชนเมืองมากกว่าชนบทเนื่องจากอยู่ติดกับถนนพระราม 2 การขยายตัวของเมืองสมุทรสงครามและกระแสการท่องเที่ยวในจังหวัดสมุทรสงคราม ทำให้ชาวชุมชนบางกลุ่ม ขายที่ดินที่เคยเป็น นาเกลือ สวนมะพร้าว ให้กับนายทุนเพื่อสร้างโรงงานแปรรูปอาหารทะเล ห้างสรรพสินค้า และอาคารพาณิชย์ต่างๆ รวมถึงป่าชายเลนที่ถูกทำลายไปกับการเลี้ยงกุ้งเชิงพัฒนา แม้ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาจากชาวบ้านเล็กเลี้ยงกุ้ง แต่ก็ไม่เท่ากับพื้นที่ป่าชายเลนเดิมที่เคยมีมาก่อน

ภาพประกอบ 7 พื้นที่นาเกลือใน ต.บางแก้วเริ่มน้อยลงและเปลี่ยนเป็นห้างสรรพสินค้า

1.2.2 ชุมชนตำบลบางจะเกร็ง

ชุมชนตำบลบางจะเกร็ง เป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ท่องเที่ยว “ดอนหอยหลอด” หรือบริเวณดอนหน้าศาลกรมหลวงชุมพรฯ ข้อมูลทางราชการจากเทศบาลตำบลบางจะเกร็งระบุว่า ตำบลบางจะเกร็งมีเนื้อที่ประมาณ 6.65 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 4,156 ไร่ ประกอบด้วยหมู่บ้านทั้งหมด 5 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านรามัญตะวันตก หมู่ที่ 2 บ้านบางจะเกร็ง หมู่ที่ 3 บ้านคลองกลาง หมู่ที่ 4 บ้านคู่อี่ หมู่ที่ 5 บ้านรามัญตะวันออก อาณาเขตของตำบลบางจะเกร็ง มีอาณาเขต ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลบางแก้ว ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลแหลมใหญ่ ทิศตะวันออกติดต่อกับอ่าวไทยและทิศตะวันตกติดต่อกับเทศบาลเมืองสมุทรสงครามมีประชากรทั้งสิ้น 4,588 คน เป็นชาย 2,267 คน หญิง 2,321 คน ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมง และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำกร่อยเช่นกุ้งทะเล ปูทะเล และจับสัตว์น้ำชายฝั่ง เช่นหอยหลอด และสัตว์ขนาดเล็กอื่นๆ นอกจากนั้นยังมีการประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวจำหน่ายอาหารทะเลแปรรูป และประกอบธุรกิจร้านอาหารตลอดจนรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็ก

ลักษณะทางกายภาพของตำบลบางจะเกร็งโดยทั่วไปเป็นที่ลุ่มชายฝั่งทะเลดินมีความเค็มปานกลางถึงเค็มจัด ดินบริเวณชายฝั่งทะเลเป็นดินโคลนปนทราย หรือ “ทรายขี้เป็ด” มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญได้แก่ หอยแมลงภู่ หอยหลอด หอยแครง หอยกระปุก หอยกะพงปูทะเลและปูม้า เป็นต้น

ภาพประกอบ 8 ชุมชน ต.บางจะเกร็งริมคลองคู

จากการพูดคุยกับผู้เฒ่าผู้แก่ชาวบางจะเกร็ง ทำให้ทราบถึงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชาวบ้านบางจะเกร็ง ซึ่งส่วนหนึ่งใกล้เคียงกับชาวบ้านบางแก้วคือ คนบางจะเกร็งรุ่นแรกๆ นั้นเป็นชาวไทยสยามอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อสมัยเสียกรุงครั้งที่ 2 มาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินเพราะเห็นว่าเป็นภูมิประเทศที่เหมาะสมและเนื่องจากบริเวณดังกล่าวมีต้นจะเกร็ง (เหือกปลาหมอ) ขึ้นอยู่ในพื้นที่มากมาย ชาวบ้านและผู้สัญจรผ่านจึงเรียกบริเวณดังกล่าวว่า “บางจะเกร็ง” นอกจากชาวไทยสยามจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ยังมีกลุ่มคนมอญจากเมืองหงสาวดี ที่ล่องมาตามลำน้ำแม่กลองมาจนถึงปากแม่น้ำบริเวณเมืองแม่กลอง และ อาศัยพื้นที่ว่างเปล่าในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำด้านตะวันตก สร้างถิ่นฐานบ้านเรือน ต่อมาทางราชการต้องการพื้นที่บริเวณดังกล่าวสร้างเป็นสถานที่ราชการ จึงได้อพยพกลุ่มชาวมอญเหล่านั้น ถอยร่นมาจนถึง บริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด และมอบพื้นที่ดังกล่าวให้ชาวมอญตั้งถิ่นฐาน ซึ่งปัจจุบันกลุ่มชาวมอญเหล่านั้นอาศัยอยู่ บริเวณ ม.1 บ้านรามัญตะวันตก และเมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงแยกเป็น ม.5 บ้านรามัญตะวันออก ซึ่งกลุ่มชาวมอญเหล่านี้ยังเกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น ไม่กระจ่ายไปตามหมู่บ้านอื่นๆ ของตำบลเพราะความเชื่อของคนมอญที่ไม่นิยมแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ จึงทำให้มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น และมี ลักษณะความสัมพันธ์เชิงเครือญาติสูง จนถึงปัจจุบัน (ศิริวัฒน์ คันธาส. 2556: สัมภาษณ์)

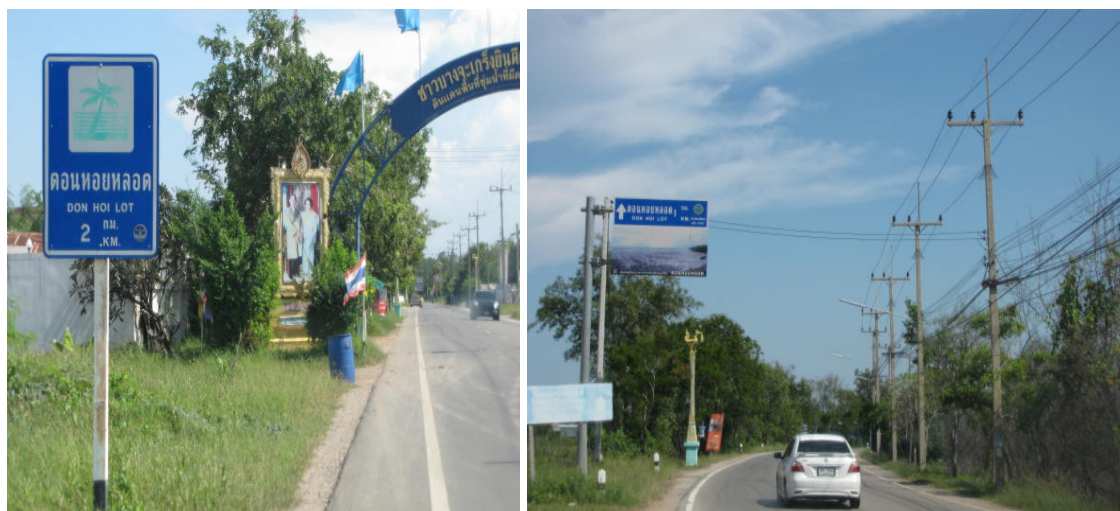
ชุมชนบางจะเกร็งในปัจจุบัน มีสภาพเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น เนื่องจากการมีการพัฒนาพื้นที่ดอนหอยหลอดเป็นแหล่งท่องเที่ยวจึงทำให้มีการตัดถนนหนทางเข้าสู่พื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ร้านอาหารริมทะเล และร้านจำหน่ายของที่ระลึกจำพวกอาหารทะเลแปรรูปต่างๆ ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวต่างถิ่น ทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติที่เดินทางมาท่องเที่ยวดอนหอยหลอด ซึ่งจะหนาแน่นมากในช่วงวันหยุด ร้านอาหารเหล่านี้สร้างขึ้นจากการแผ้วถางพื้นที่ป่าชายเลนเดิมปัจจุบันบางแห่งพัง

และต้องเลิกกิจการเนื่องจากปัญหาคลื่นกัดเซาะชายฝั่ง เพราะไม่มีมีแนวป่าชายเลนเป็นแนวป้องกันทางธรรมชาติ

ภาพประกอบ 9 ร้านอาหารและร้านขายของที่ระลึกเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวดอนหอยหลอด

นอกจากนั้นชุมชนและผู้คนในพื้นที่บางจะเกร็ง มีความหลากหลายมากขึ้น เนื่องจากมีคนต่างถิ่นอพยพเข้ามาทำมาหากินในพื้นที่ ต.บางจะเกร็งมากขึ้น มีทั้งอพยพเข้ามาเป็น พ่อค้า แม่ค้า ขายอาหาร ขายของที่ระลึก มาขับเรือรับจ้าง มาเป็นลูกจ้างเรือประมง รวมถึงพนักงานในร้านอาหารเป็นต้น ยังมีคนบางจะเกร็งบางส่วนทิ้งอาชีพเดิมเช่นทำประมงพื้นบ้าน เก็บหอยในดอน เปลี่ยนวิถีมาทำอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวมากขึ้น เช่น เปิดร้านอาหาร ทำรีสอร์ท ขับเรือรับนักท่องเที่ยวชมธรรมชาติ ดอนหอยหลอด หรือแม้แต่ การขายอุปกรณ์สำหรับหยอดหอยหลอดแก่นักท่องเที่ยวที่ต้องการสัมผัสกับประสบการณ์แปลกใหม่จากกิจกรรมท่องเที่ยว ด้วยการเดินหยอดหอยหลอด

ภาพประกอบ 10 การตัดถนนเชื่อมจากถนนพระราม 2 ผ่านป่าชายเลนเพื่อเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวดอนหอยหลอด ในพื้นที่ ต.บางจะเกร็ง

1.2.3 ชุมชนตำบลแหลมใหญ่

ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวชุมชนแหลมใหญ่เล่าว่า พื้นที่ ตำบลแหลมใหญ่ในปัจจุบันนั้นแต่เดิมชื่อ "ตำบลขุนชัย" ชาวบ้านเชื่อกันว่าในสมัยก่อนบริเวณตำบลแหลมใหญ่เคยเป็นทะเลมาก่อน เนื่องจากมีการพบเปลือกหอยและปะการังอยู่ในดินมากมายเต็มทั่วพื้นที่ แต่ต่อมาบริเวณดังกล่าวยกตัวขึ้น และยื่นออกไปเป็นแหลมขนาดใหญ่ในทะเล จึงเรียกกันต่อมาว่า "ตำบลแหลมใหญ่"

ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลแหลมใหญ่ระบุว่า ตำบลแหลมใหญ่มีเนื้อที่รวม 19.78 ตารางกิโลเมตร หรือเนื้อที่ทั้งหมด 12,361 ไร่ ประกอบไปด้วย 8 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านทรัพย์เจริญ หมู่ 2 บ้านปากสมุทร หมู่ 3 บ้านมอปลัด หมู่ 4 บ้านเตาปูน หมู่ 5 บ้านแหลมใหญ่ หมู่ 6 บ้านบางเรือหัก หมู่ 7 บ้านคลองสองร่อง หมู่ 8 บ้านคลองด่านมีอาณาเขตดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับ เทศบาลเมืองสมุทรสงคราม ทิศใต้ ติดกับ ต.คลองโคน ทิศตะวันออก ติดกับ แม่น้ำแม่กลองทิศตะวันตก ติดกับ ต.บางขันแตก มีประชากรทั้งสิ้น 8,021 คน แยกเป็นชาย 3,988 คน เป็นหญิง 4,033 คน มีจำนวนครัวเรือน 2,708 ครัวเรือน

ภาพประกอบ 11 วิธีประมงและสวนมะพร้าวของชาวแหลมใหญ่

ชุมชนตำบลแหลมใหญ่ มีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบชายฝั่ง ซึ่งมีทั้งที่เป็นสวนมะพร้าว และพื้นที่ป่าชายเลน โดยอาศัยแม่น้ำแม่กลอง และคลองสาธารณะ จำนวน 7 แห่งในการอยู่อาศัยและทำมาหากิน ได้แก่คลองน้อยคลองเตาปูนใหญ่คลองเตาปูนเล็กคลองยายหลงคลองกุฎีหลวงตา คลองยายต้มและ คลองด่าน

ด้วยพื้นที่ตำบลแหลมใหญ่อยู่บริเวณปากอ่าวแม่กลอง พื้นที่บริเวณที่ติดชายทะเลจะมีพื้นที่น้ำเค็มและบางพื้นที่จะมีน้ำกร่อยส่งผลให้พื้นที่ที่อยู่บริเวณปากอ่าวดังกล่าว ไม่สามารถทำการเกษตรหรือทำสวนได้ ตลอดจนไม่สามารถนำน้ำมาบริโภคได้ ชาวชุมชนในละแวกนี้จึงเรียนรู้ที่จะอยู่อาศัยในข้อจำกัดดังกล่าว ด้วยการเรียนรู้วิถีของชาวประมง และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ส่วนชาวชุมชนที่ถือครองที่ดินที่สามารถทำการเกษตรได้บ้าง ก็นิยมทำสวนมะพร้าวเนื่องจากเป็นพืชที่เจริญเติบโตและให้ผลผลิตดีในระบบนิเวศดังกล่าว ดังนั้นชาวแหลมใหญ่ จึงมีทั้งชาวประมง คนเลี้ยงหอย และชาวสวนมะพร้าว โดยเฉพาะวิถีชาวประมงซึ่งนับเป็นอัตลักษณ์สำคัญของคนแหลมใหญ่ ที่นี่จึงเป็นศูนย์รวมของอาหารทะเลทั้งสด และอาหารทะเลแปรรูปที่นักท่องเที่ยวผู้มาเยือนต้องไม่พลาดที่จะแวะมาลิ้มลองรสชาติ และเลือกซื้อกลับไป ส่วนสวนมะพร้าวซึ่งส่วนใหญ่อยู่ติดถนนพระราม 2 เริ่มลดจำนวนลงเนื่องจากการซื้อขายที่เพื่อการพัฒนาเมือง แต่ก็ยังมีบ้างที่ยังคงอนุรักษ์ และสืบทอดมรดกภูมิปัญญาของปู่-ย่าเอาไว้ แต่ก็น้อยลงทุกที

ภาพประกอบ 12 วิถีชีวิตชาวแหลมใหญ่ทำประมง / ตัดจาก/สวนมะพร้าว

ปัจจุบันชาวแหลมใหญ่ยังคงยึดวิถีชาวประมงเป็นหลัก แต่เมื่อสังคมเปลี่ยน วิถีประมงก็อาจเปลี่ยนตามไปด้วย ในปัจจุบัน ชาวประมงแหลมใหญ่ จึงมีทั้งประมงพื้นบ้านที่ใช้อุปกรณ์จับสัตว์น้ำแบบพื้นบ้าน เช่น ลอบ ตาข่ายหรือ อวนขนาดเล็ก ตลอดจนโป๊ะปลาทุ ซึ่งกลุ่มดังกล่าวหากินอยู่ในละแวกรอบๆ ปากอ่าวแม่กลอง เจ้าของเรือประมงขนาดกลางและขนาดใหญ่ ที่ใช้เทคโนโลยี ตลอดจนอุปกรณ์จับสัตว์น้ำที่ทันสมัยและสามารถออกหากินได้ไกลขึ้นกว่าเดิม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะดี และเป็นผู้มีอิทธิพลในพื้นที่รวมถึงนายทุนต่างถิ่นที่เริ่มเข้ามาทำธุรกิจประมงในอ่าวแม่กลองมากขึ้น แต่ก็มีหลายคน que พัฒนาจากการเป็นชาวประมงพื้นบ้าน มาเป็นเจ้าแก็เรือประมง รวมถึงลงทุนทำฟาร์มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำกลางทะเล เช่น หอยแครง หอยแมลงภู่ แทนที่การทำโป๊ะปลาทุซึ่งต้องลงทุนมากกว่า เพราะต้องใช้ไม้จำนวนมาก และไม่มีราคาแพงมากในปัจจุบัน รวมถึงค่าน้ำมันเชื้อเพลิงที่จะต้องเดินทางไปโป๊ะ สิ่งเหล่านี้ก็นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้โป๊ะปลาทุที่มีจำนวนลดน้อยลง ส่งผลให้ปลาทุแม่กลองของแท้ที่มีรสชาติเป็นเอกลักษณ์ เป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวเริ่มมีจำนวนลดน้อยลงไปด้วย

1.2.4 ชุมชนตำบลคลองโคน

ตำบลคลองโคนเป็นอีกหนึ่งชุมชนที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดซึ่งการตั้งถิ่นฐานของผู้คนชุมชนในพื้นที่ตำบลคลองโคนนั้นมีมานานนับร้อยปีแล้ว ชาวชุมชนคลองโคนต่างรับรู้ต่อๆ กันมาโดยผ่านการบอกเล่าของคนรุ่นก่อนว่าปู่ย่าตาทวดของพวกเขากลุ่มหนึ่ง เป็นกลุ่มชาวบ้านที่อพยพหนีสงครามสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา

ล่องเรือมาทางแม่น้ำ เจ้าพระยาลัดเลาะมาจนถึงอ่าวแม่กลองออกมาขายป่าริมอ่าวของแม่กลอง (ต. คลองโคนในปัจจุบัน) อีกกลุ่มหนึ่งนั้นเป็นชาวจีนล่องเรือสำเภาใหญ่เข้ามาทางทะเล เกิดพายุลมแรงเรือสำเภาอัปปางลง ชาวจีนเหล่านั้นจึงเกาะขึ้นส่วนของเรือล่องลอยตามคลื่นลม ลอยคออยู่ 7 วัน 7 คืน จนถึงฝั่งชุมชนชาวไทยที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้วได้ให้ชาวจีนที่ประสบภัยจากเรืออัปปางอาศัยอยู่ด้วย เรือยมาจนเป็นกลุ่มใหญ่ขึ้น (เดชา จือเหลียง. 2557: สัมภาษณ์)

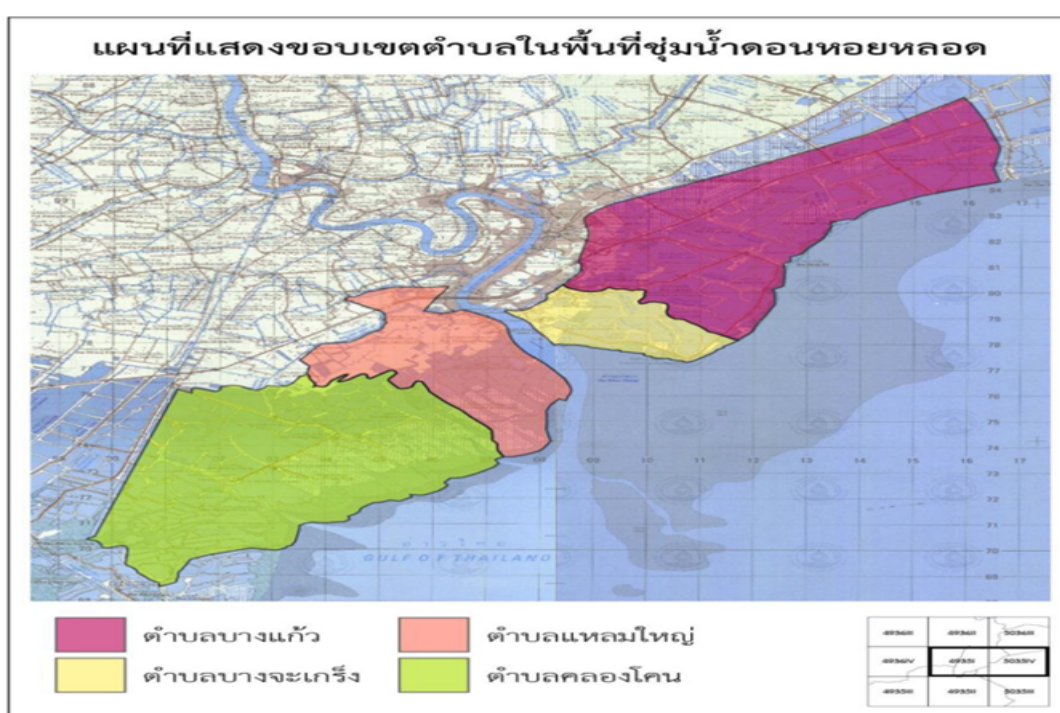

ภาพประกอบ 13 สวนมะพร้าวและชุมชนชาวประมงในพื้นที่ ต.คลองโคน

ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ของตำบลคลองโคน เป็นที่ราบชายฝั่ง และแนวป่าชายเลน ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลคลองโคนระบุว่าตำบลคลองโคน มีพื้นที่ทั้งสิ้น 33.69 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 21,056 ไร่ ปัจจุบัน ประกอบไปด้วย 7 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านคลองคต หมู่ 2 บ้านคลองโคน หมู่ 3 บ้านคลองโคน หมู่ 4 บ้านแพรกทะเล หมู่ 5 บ้านคลองซ่อง หมู่ 6 บ้านประชาคมขึ้น หมู่ 7 บ้านคลองซ่องน้อยมีอาณาเขตดังนี้ คือ ทิศเหนือ ติดกับ ต.บางขันแตก ทิศใต้ ติดกับ ต.บ้านแหลม อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี ทิศตะวันออก ติดกับ ต.แหลมใหญ่ ทิศตะวันตก ติดกับ ต.ยี่สาร อ.อัมพวา จ.สมุทรสงครามมีประชากรทั้งสิ้น 4,359 คน รวม 1,083 ครัวเรือน เป็นชาย 2,154 คน หญิง 2,205 คนเนื่องจากมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลชาวคลองโคนส่วนใหญ่ จึงมีอาชีพหลัก คือการทำประมงชายฝั่ง การทำกะปิ เผาถ่านโกงกาง รวมทั้งการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เช่น เลี้ยงกุ้ง หอยแครง หอยแมลงภู่ และทำสวนมะพร้าว

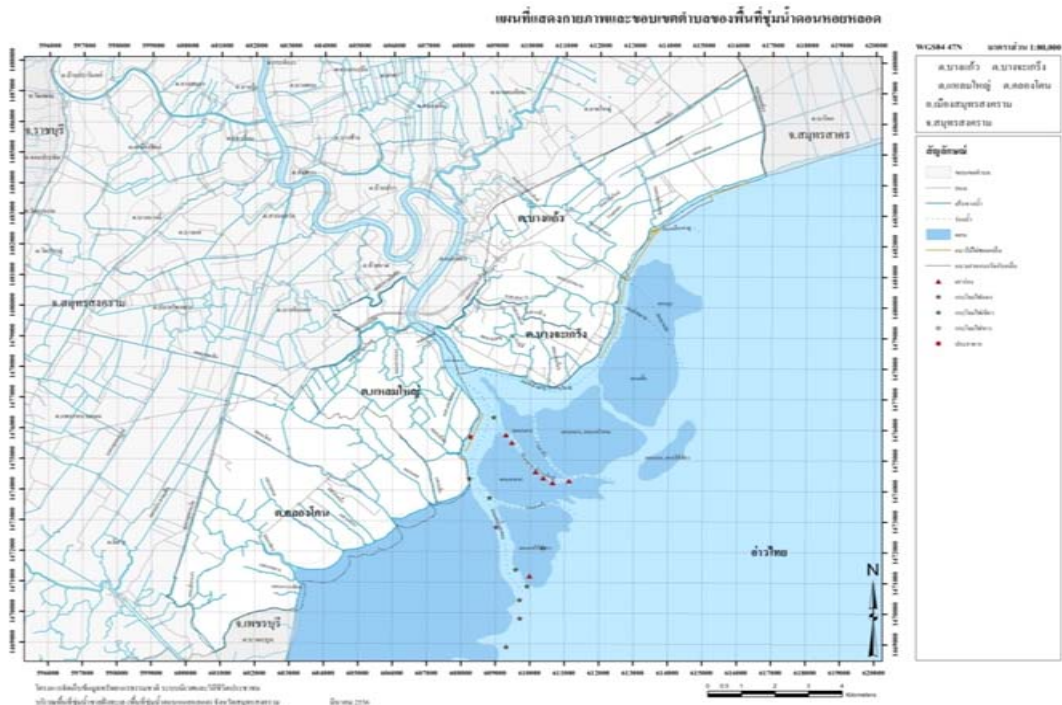
ในอดีตที่ผ่านมาพื้นที่ตำบลคลองโคนมีการแผ้วถางป่าเพื่อทำการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนามีการใช้สารเคมีในกระบวนการเลี้ยงกุ้งดังกล่าวจนทำให้เกิดผลกระทบกับสิ่งแวดล้อมสิ่งแวดล้อม และภายหลัง

จากที่เล็กเลี้ยงกุ้ง รวในปีพ.ศ.2528 ชาวคลองโค่นได้รับบทเรียนจากการทำลายสิ่งแวดล้อม จึงได้ร่วมกันฟื้นฟูระบบนิเวศป่าชายเลน โดยการปลูกป่ามากกว่า 2,500 ไร่ จนปัจจุบันกลายเป็นป่าชายเลนที่มีความสมบูรณ์ มีระบบนิเวศที่สามารถเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำเป็นคลังอาหาร และเป็นแหล่งเรียนรู้ในการศึกษา และวิจัยของสถาบันการศึกษาต่างๆ และยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศอีกด้วย ทำให้ปัจจุบันมีชาวบ้านหลายกลุ่มเริ่มหันมาทำอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเช่น สร้างรีสอร์ทที่พัก ทำโฮมสเตย์ขับเรือรับจ้างพานักท่องเที่ยวชมธรรมชาติป่าชายเลน ฟาร์มหอยแครง รวมถึงร้านอาหารทะเล และร้านขายของที่ระลึกจากสินค้าจำพวกอาหารทะเลแปรรูป

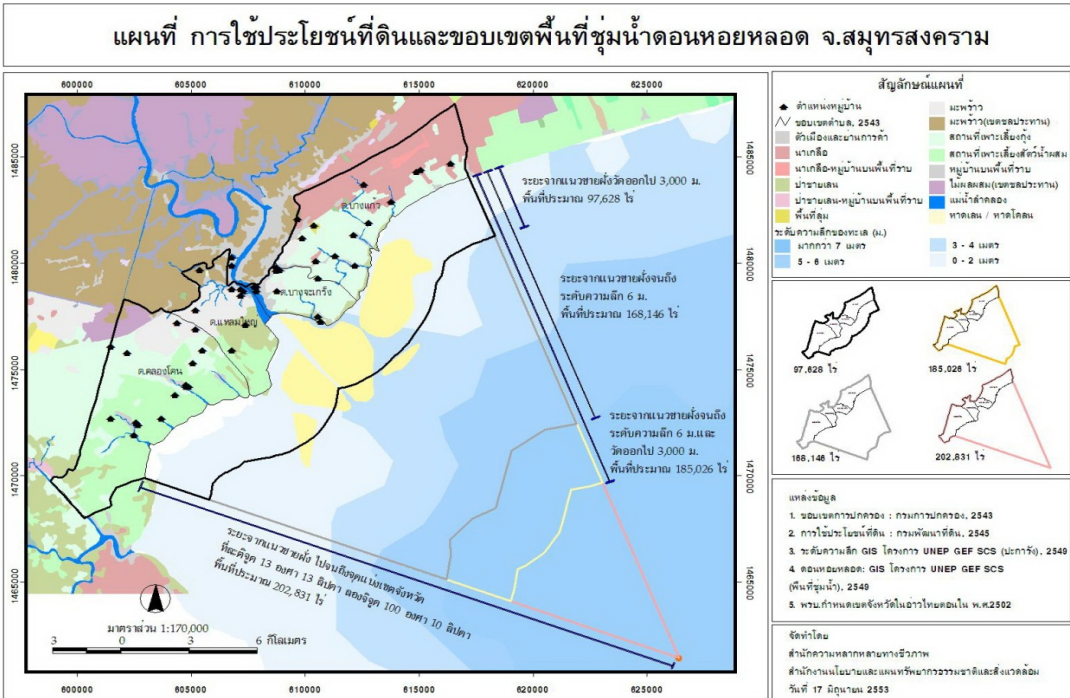
ภาพประกอบ 14 แผนที่แสดงขอบเขตตำบลในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

(ที่มา :สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

ภาพประกอบ 15 แผนที่แสดงกายภาพและขอบเขตตำบลของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ที่มา: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

ภาพประกอบ 16 แผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินและขอบเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ที่มา: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

จากข้อมูลข้างต้นทั้งข้อมูลพื้นฐานชุมชนจากเอกสารราชการ รวมถึงข้อมูลจากการลงพื้นที่ สัมภาษณ์ พูดคุย ตลอดจนวิเคราะห์ข้อมูลจากแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดินและขอบเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอน หอยหลอด ทำให้สามารถอธิบายให้เห็นถึงบริบทต่างๆ ของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอน หอยหลอด ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปว่า ชุมชนเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดจากการเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำมาหากิน โดยอาศัยความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดและอยู่มา นานเป็นร้อยปี ซึ่งจากข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ถูกถ่ายทอดผ่านการบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่นของคนใน ชุมชน ทำให้สันนิษฐานได้ว่ากลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดยุคแรกๆ เป็นชาวไทยสยามที่อพยพหนีสงครามมาหาที่อาศัยทำกินใหม่ หลังการสูญเสียเอกราชของกรุงศรี อโยธยาครั้งที่ 2 ในปีพุทธศักราช 2310 โดยล่องเรือตามแม่น้ำเจ้าพระยาออกทะเลมาเข้าที่อ่าวแม่กลอง อีกกลุ่มหนึ่งเป็นชาวจีนโพ้นทะเล ที่อพยพย้ายถิ่นมากับเรือสำเภาสินค้า บางกลุ่มเรือสำเภาอัปบางหนี เข้าฝั่ง บางกลุ่มเห็นทำเลดีและอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ก็เข้ามาจับจองทำมาหากินตั้งรกราก ร่วมกับชาวสยามและชาวมอญจากเมืองหงสาวดีที่ล่องเรืออพยพย้ายถิ่นมาตามแม่น้ำแม่กลองซึ่งกลุ่ม คนเหล่านี้เรียนรู้ที่จะอยู่และตั้งถิ่นฐานทำกินโดยอาศัยองค์ความรู้จากการศึกษาวิถีของธรรมชาติและ ระบบนิเวศในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างวัฒนธรรมของชาวจีน ชาว มอญ และชาวไทยสยาม หล่อหลอมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่น สู่รุ่น

ปัจจุบันชุมชนเหล่านี้ได้รับการพัฒนาจากรัฐ และยกระดับชุมชนขึ้นเป็นหมู่บ้านเป็นตำบล ซึ่ง ต้องพึ่งพาสวัสดิการและการพัฒนาจากภาครัฐมากขึ้น ทำให้อาชีพที่เคยพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเริ่มมี ความสำคัญน้อยลง การพัฒนาทางการศึกษา และสังคมทันสมัย ที่มาพร้อมกับการพัฒนาเมืองทำให้ ผู้คนในชุมชนโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ มีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น มีโอกาสทำมาหากินภายใต้ระบบ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น ความรู้ภูมิปัญญาในการใช้และพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติที่ถ่ายทอดจาก บรรพบุรุษ จึงเริ่มถูกลืมเลือนจากลูกหลานชาวดอนหอยหลอดรุ่นหลัง ความรู้สมัยใหม่และนโยบายการ พัฒนาเมืองจากภาครัฐกลายเป็นความหวังในการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนมากกว่าความรู้ท้องถิ่น เราจึงพบเห็นภาพของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดในปัจจุบัน มีลักษณะที่ผสมผสานระหว่าง ชุมชนคนพื้นที่เดิมที่ยังคงวิถีชนบทของชาวดอนหอยหลอด โดยยังอยู่อาศัยและประกอบอาชีพที่พึ่งพิง ทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศ ผสมกับชุมชนเมือง ที่มีทั้งผู้คนต่างถิ่น ต่างวัฒนธรรมที่อพยพย้าย ถิ่นเข้ามาอาศัยในพื้นที่มาพร้อมกับหมู่บ้านจัดสรร ห้างสรรพสินค้า โรงงานอุตสาหกรรม และการ พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงชาวดอนหอยหลอดรุ่นใหม่ที่เปลี่ยนวิถีชีวิตไม่ทำมาหากินตามวิถีเดิม มาใช้ชีวิตที่เป็นคนเมืองมากขึ้นเช่น ทำงานรับจ้างในห้างสรรพสินค้า โรงงานอุตสาหกรรม รับราชการ และค้าขาย เป็นต้น

1.3 ข้อมูลภูมิปัญญาในการดำรงชีพของชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ผู้วิจัยได้จัดกระบวนการสนทนากลุ่มเพื่อร่วมวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละชุมชน ซึ่งคุณศิริวัฒน์ คันธารส นักวิจัยท้องถิ่น ผู้ประสานงานโครงการวิจัย จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้เข้าร่วมกระบวนการสนทนา ให้ความเห็นว่า กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ครั้งนี้ เป็นการร่วมกัน “ถอดรหัสภูมิปัญญา” ของผู้คนในชุมชนบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จัดขึ้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลแหลมใหญ่ เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2557 โดยมีผู้แทนจากชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ประกอบด้วย กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน และตัวแทนชาวบ้านที่ประกอบอาชีพในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดทั้ง 4 ตำบล ได้แก่ กลุ่มประมงพื้นบ้าน กลุ่มนาเกลือ กลุ่มเลี้ยงหอย และกลุ่มคนเก็บหอยในดอน เข้าร่วมให้ข้อมูล แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละพื้นที่ชุมชน ตลอดจนร่วมสะท้อนสภาพการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้น

ภาพประกอบ 17 กระบวนการสนทนากลุ่มเพื่อร่วมวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และการถอดรหัสภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

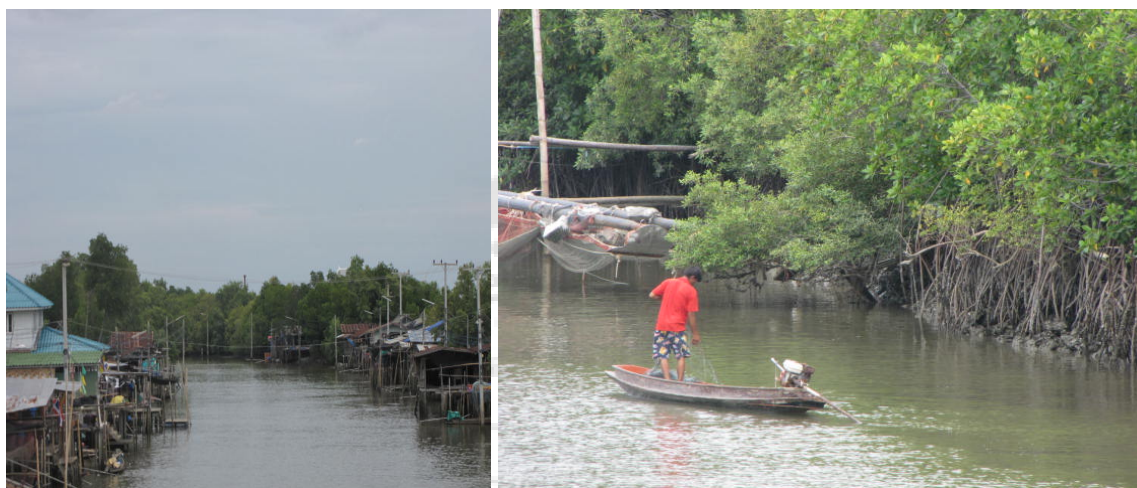
จากการศึกษาข้อมูลในแผนที่การใช้ประโยชน์ที่ดิน ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด (ภาพประกอบ 16) และจากการสนทนากลุ่ม (ภาพที่ 17) พบว่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้ง 4 ตำบล มีการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ ซึ่งด้วยการที่จำเป็นต้องใช้ประโยชน์นั่นเอง ชาวบ้านกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานจึงได้มีการสังเกตจดจำ ตลอดจนเรียนรู้การเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้งเรื่องของ ลม น้ำ แดด ป่าชายเลน รวมถึงหาดเลน และสันดอนดินทรายที่เบียดที่เกิดจากการเดินทางจากต้นน้ำสู่ปลายน้ำของแม่น้ำแม่กลองจากการสังเกตเรียนรู้และลองผิดลองถูกตามวิถีชาวบ้านนั่นเอง ทำให้เกิดการคิดค้นเพื่อหาวิธีการที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อการตั้งถิ่นฐานก่อสร้างบ้านเรือนและทำมาหากิน ซึ่งจากเหตุผลดังกล่าวทำให้เกิดการคิดค้นหาวิธีการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติของชาวบ้าน ถูกพัฒนาเป็นความรู้ภูมิปัญญาที่ใช้อยู่อาศัยและทำมาหากิน และถ่ายทอดมายังลูกหลานจากรุ่นสู่รุ่น เช่นความรู้เรื่อง น้ำ ลม เดือน แดด ร่อง ดอน ไขด ราบ ซึ่งความรู้ภูมิปัญญาในการรู้จัก และเข้าใจธรรมชาติของภูมิประเทศและระบบนิเวศดังกล่าว ถูกพัฒนามาเป็นอาชีพต่างในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เช่น การทำนาเกลือ การทำสวนมะพร้าว การเก็บหอยในดอน การทำคอกเลี้ยงหอยแครง ฟาร์มหอยแมลงภู่ ไร่ปลาทุ ตลอดจน การทำประมงพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งสามารถกำหนดเป็นชุดความรู้ ที่พัฒนามาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้นั้นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดได้ดังนี้

1.3.1 ระบบนิเวศ “สามน้ำ” และ “ภูมิปัญญาเรื่องน้ำ”

เมืองแม่กลองหรือสมุทรสงครามถูกเรียกว่าเป็นเมืองสามน้ำ คือ มีทั้งน้ำจืดในแม่น้ำแม่กลองในแถบอำเภอบางคนทีน้ำกร่อยที่เกิดจากน้ำทะเลหนุนในแถบอำเภออัมพวาไปจนถึงบริเวณปากแม่น้ำช่วงอำเภอเมืองดอนบม และน้ำเค็มในช่วงอำเภอเมืองดอนล่าง (สุรจิต ชีรเวทย์. 2551) เนื่องจากแม่กลองเป็นเมืองปากแม่น้ำ ติดกับทะเล ชาวแม่กลองมีความรู้เรื่องน้ำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะน้ำทะเลที่เคลื่อนไหวตามอิทธิพลของดวงจันทร์ รวมถึงชาวชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ชาวแม่กลองในอดีตอาศัยการสังเกตปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวของน้ำ ตลอดจนเรียนรู้ธรรมชาติของน้ำ จนเกิดเป็นชุดความรู้ที่ร้อยรวมเอาความเกี่ยวพันระหว่างวิถีคิดปฏิทินแบบจันทรคติและระบบการเคลื่อนไหวของน้ำทะเลเข้าด้วยกัน เป็นองค์ความรู้ชุดใหญ่ที่มีความแม่นยำจนสามารถบอกกิริยาอาการของน้ำทะเล หรือสามารถพยากรณ์ไปข้างหน้าได้และถอยหลังได้เป็นปีๆ เพียงแค่ “รู้ค่า” “รู้เดือน” นอกจากนั้นยังสามารถใช้ความรู้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนถิ่นที่อยู่ที่สามารถรับมือกับน้ำหลาก น้ำเหนือ สามารถรับมือกับน้ำทะเล น้ำกร่อย น้ำจืด ที่เคลื่อนไหวขึ้น-ลงวันละ 2 ครั้ง (ขึ้น 2 ครั้ง ลง 2 ครั้ง) (สุรจิต ชีรเวทย์. 2551)

หากใครเดินทางมาแม่กลองจะพบว่าแม่กลองเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยคูคลอง มากมาย ซึ่งบรรพบุรุษชาวแม่กลองในอดีต ใช้ภูมิปัญญาในการ ขุดคูคลอง และลำน้ำสายย่อย ที่มีชื่อเรียกตามลักษณะต่างๆ เช่น แพรก ลำราง ลำประโดงที่ขอยแยกออกจากคลองเข้าไปสู่สวนผลไม้ และพื้นที่ป่าชายเลนอีกนับพันสาย เป็นเครือข่ายทางน้ำที่ละเอียดประณีต ซับซ้อนเหมือนใยแมงมุม (บุญปลอด เจริญฤทธิ์. 2556: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 18 วิถีชีวิตที่อยู่กับ “น้ำ” ของคนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ด้วยภูมิปัญญา และชุดความรู้เรื่องน้ำที่เป็นศาสตร์ในการดำรงชีวิตที่สำคัญนี้เอง ถึงขนาดมีคำกล่าวว่า หากคนแม่กลองคิดจะรักษามรดกเมืองที่เต็มไปด้วยคูคลองลำน้ำนี้ไว้ให้ได้ก่อนอื่นคนแม่กลองจะต้องศึกษา ทำความเข้าใจในวิถีคิดและแบบแผนภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ คนแม่กลองจะต้องตระหนักในคุณค่า และความฉลาดของบรรพบุรุษอย่างลึกซึ้ง ลูกหลานคนแม่กลองทุกคนจะต้องเข้าใจถึงภูมิปัญญานี้ (สุรจิต ชีรเวทย์. 2551)

จากกระบวนการสนทนากลุ่ม เพื่อร่วมถอดรหัสภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวแม่กลองในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด พบว่า เรื่องน้ำเป็นเรื่องหลักที่ภูมิปัญญาของชาวบ้านได้กำหนดแบบแผนการทำมาหากินให้สอดคล้องกับปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวของน้ำ ซึ่งกลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมเวทีถอดรหัสภูมิปัญญาเรียกว่า “ระบบน้ำ” ซึ่งระบบน้ำเหล่านี้ยังเป็นตัวกำหนดกิจกรรมในวิถีการประกอบอาชีพด้วยว่าควรทำอะไรในช่วงเวลาใด เช่น จะพักน้ำตาลมะพร้าว จะลงฝักโกงกาง จะกลิ้งนาเตรียมนาเกลือ จะดันน้ำเข้านาทุ่ง หรือจะหยุดพักนำเรือประมงขึ้นคานเพื่อตอกหมันปิดชัน ทาสีเรือใหม่ เหล่านี้ล้วนต้องนึกถึงฤดูกาลของน้ำ ทั้งสิ้น ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกี่ยวกับแบบแผนในการทำมา

หากินของชาวแม่กลองตั้งอยู่บนรากฐานในเรื่องของน้ำเป็นสำคัญ ซึ่งเราสามารถถอดความรู้อะไร เรื่อง ระบบ“น้ำ” ของชาวแม่กลองได้ดังนี้

ระบบของ “น้ำ” ในพื้นที่ชายฝั่งของ จ.สมุทรสงคราม ซึ่งรวมถึง พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เป็นระบบที่เรียกว่า “น้ำคู่” คือมีการขึ้น-ลงของน้ำ 2 ครั้ง/วัน โดยใช้เวลารอบขึ้น-ลง ประมาณ 12 ชั่วโมง ตามอิทธิพลของดวงจันทร์ และมีระดับต่างกันประมาณ 3-4 เมตร โดยจะมี ระดับน้ำ สูงสุด ในช่วงเดือนพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ หรือเดือนสิบเอ็ด-เดือนยี่ ตามปฏิทินแบบไทยซึ่งชาวบ้านชายฝั่งในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดยังคงใช้อยู่ ลักษณะอาการหรือปฏิกิริยาของน้ำในแต่ละเดือนหรือฤดูกาลก็มีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยแวดล้อม ทั้ง จากอิทธิพลของดวงจันทร์ อิทธิพลจากน้ำท่า (น้ำจืด) จากแม่น้ำแม่กลอง อิทธิพลของลมและมรสุม เป็นต้น และด้วยเหตุที่ชาวบ้านชายฝั่งทะเลในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดจำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาตินั้น ส่งผลให้มีการพัฒนาองค์ความรู้และชุดภูมิปัญญาเพื่ออธิบายลักษณะปฏิกิริยาอาการของน้ำในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป เช่น

1. น้ำเกิด-น้ำตาย ปรากฏการณ์น้ำเกิด-น้ำตาย คือปรากฏการณ์ที่ระดับน้ำขึ้น-ลง ไม่เท่ากันในแต่ละวัน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นวงรอบของเดือน น้ำเกิด-น้ำตาย นั้น เป็นผลที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลของแรงดึงดูดจากดวงจันทร์ ประกอบกับแรงดึงดูดจากดวงอาทิตย์

“สภาวะน้ำเกิด” มีลักษณะที่ระดับน้ำขึ้นและระดับน้ำลงมีความแตกต่างกันมาก โดยบริเวณ ผืนน้ำที่ตั้งฉากกับแรงนี้จะถูกยกตัวขึ้นสูงกว่าผืนน้ำในบริเวณอื่น ซึ่งอยู่ระหว่าง ขึ้นหรือแรม 12 ค่ำ – 15 ค่ำ และ 1 ค่ำ – 5 ค่ำ ของแต่ละเดือน ในช่วงน้ำเกิดนี้เป็นช่วงที่กระแสน้ำมีการเคลื่อนไหวมาก ทำให้แร่ธาตุสารอาหารฟุ้งกระจาย เป็นช่วงเวลาที่ดีสำหรับสัตว์น้ำรับแร่ธาตุสารอาหาร

“สภาวะน้ำตาย” มีลักษณะที่ระดับน้ำขึ้นและระดับน้ำลงมีความใกล้เคียงกัน อยู่ระหว่าง ขึ้น หรือแรม 6 ค่ำ – 11 ค่ำ ของแต่ละเดือน ในช่วงน้ำตายนี้เป็นช่วงที่กระแสน้ำมีการเคลื่อนไหวน้อย ทำให้แร่ธาตุสารอาหารไม่ฟุ้งกระจาย เป็นเวลาที่สัตว์น้ำไม่ค่อยเคลื่อนไหวเพื่อเป็นการเก็บตุนพลังงาน บางชนิดจะลอกคราบเพื่อลดการใช้สารอาหารบางประเภท ในช่วงเวลานี้เป็น ช่วงที่สัตว์น้ำมีความสมบูรณ์สูงสุดหลังจากการสะสมสารอาหารในช่วงน้ำเกิด

2. น้ำเทื่อ-น้ำทาม เป็นอาการที่เกิดขึ้นในช่วงน้ำตาย โดยในช่วงน้ำตายนั้นกระแสน้ำจะเคลื่อนที่น้อย ไม่รุนแรง เรียกว่า น้ำเทื่อ ส่วนน้ำทามนั้นเป็นอาการที่น้ำขึ้นๆ ลงๆ ตลอดทั้งวัน

3. น้ำเข้า-น้ำเย็น เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในรอบฤดูกาล โดยระดับน้ำขึ้นทั้ง 2 รอบ ของแต่ละวันนั้นแตกต่างกัน โดยจะแตกต่างกันตามฤดูกาล ในฤดูหนาวจนถึงฤดูร้อน ประมาณ เดือนพฤศจิกายน-มีนาคม น้ำที่ขึ้นช่วงเช้าที่เรียกว่า “น้ำเข้า” จะมีระดับสูงกว่าน้ำที่ขึ้นในช่วงเย็นที่เรียกว่า “น้ำเย็น” ในช่วงนี้ชาวบ้านเรียกว่า “หน้าน้ำเข้า” แต่ในช่วงฤดูฝนน้ำที่ขึ้นตอนเย็นจะมีระดับสูงกว่าเรียกว่า “หน้าน้ำเย็น”

4. น้ำสองกระดอง เกิดขึ้น ในช่วงรอยต่อระหว่างฤดูกลางซึ่ง อุณหภูมิ และลมจะแปรปรวน ส่งผลให้ อาการของน้ำแปรปรวนด้วย คือ ระดับน้ำเข้า และระดับน้ำเย็นจะใกล้เคียงกัน แต่เมื่อเข้าสู่ ฤดูกาลก็จะแสดงอาการเป็นปกติ ช่วง “น้ำสองกระดอง” จะเป็นช่วงส่งต่อการเปลี่ยนแปลง ของระดับ “น้ำเข้า” และ “น้ำเย็น” อีกทั้งยังเป็นรหัสสัญญาณทางธรรมชาติที่บอกให้รู้ถึงช่วงเวลาการ เปลี่ยนแปลง ของสภาพแวดล้อม

5. น้ำหลาก เกิดจากมวลน้ำในช่วงฤดูฝนที่สะสมบริเวณพื้นที่ต้นน้ำก่อนจะไหลลงสู่พื้นที่ ปลายน้ำ ฤดูน้ำหลากเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน และไปสิ้นสุดประมาณต้นเดือนมกราคม ในช่วงนี้ ปริมาณน้ำที่ในลำน้ำจะเพิ่มขึ้น และสูงขึ้นกว่าระดับปกติ

6. น้ำเบียด-น้ำกัน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำขีปลาวาฟ” นั้นเป็นปรากฏการณ์ ต่อเนื่อง หลังจากฤดูน้ำหลาก โดยน้ำในทะเลจะเปลี่ยนเป็นสีคล้ำ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำเสีย” เกิดจากมวล น้ำจืดจำนวนมากไหลจากแม่น้ำปะทะเข้ากับน้ำทะเล ส่งผลต่อการ เปลี่ยนแปลงความเค็มอย่างรวดเร็ว แพลงตอนที่ทนต่อภาวะการเปลี่ยนแปลงไม่ได้ก็จะตายไป ส่วนแพลงตอนที่อยู่ในสภาวะที่เปลี่ยนแปลง นั้นได้ดีก็จะเกิดและเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว สี ของน้ำทะเลจะเปลี่ยนแปลงตามลักษณะของแพลง ตอนที่เจริญเติบโต กระบวนการเจริญเติบโต ของแพลงตอนต้องอาศัยออกซิเจนในน้ำทำให้ออกซิเจน ลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว สัตว์น้ำที่อยู่ในบริเวณนั้นจะแสดงอาการ “เมาน้ำ ” ลอยตัวที่ผิวน้ำ บาง ชนิดที่ทนไม่ได้ก็ตายไป ชาวประมงที่มีความรู้เรื่องวิถีธรรมชาติดังกล่าวก็จะอาศัยโอกาสนี้เข้าไปหาปลา ซึ่งน้ำทะเลที่ เต็มไปด้วยซากแพลงตอนและสัตว์น้ำนั้น สามารถสังเกตได้จากลักษณะของน้ำที่เต็มไปด้วย ตะกอนขุ่นทั่วทั้งบริเวณ นอกจากกระแสน้ำจากแม่น้ำจะเป็นปัจจัยให้เกิดปรากฏการณ์น้ำเบียดน้ำ กันแล้ว ระบบลม ยังมีส่วนสนับสนุนและเร่งกระบวนการ โดยในฤดูน้ำหลากระบบลมจะเปลี่ยนจากลม ตะวันออกเฉียงเหนือเข้าสู่ระบบลมตะวันออกเฉียง กระแสลมจะพัดพาน้ำจากปากแม่น้ำ ทำจีน เจ้าพระยา และบางปะกง มาทางตะวันตก และมาสะสมกันที่บริเวณปากแม่น้ำแม่กลอง

ตาราง 1 แสดงช่วงเวลาของปรากฏการณ์ของระบบน้ำในรอบปี

ปรากฏการณ์	เดือน											
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
น้ำเกิด - น้ำตาย												
น้ำเทื่อ - น้ำทาม												
น้ำเข้า												
น้ำเย็น												
น้ำสองกระดอง												
น้ำหลาก												
น้ำเบียด- น้ำกัน												

1.3.2 ภูมิปัญญาเรื่องระบบ “ลม”

โดยปกติทั่วไปที่เราได้ศึกษาเรียนรู้เรื่อง ระบบของลมในระบบสากล ซึ่งจะมีลมหลักของ ภูมิภาคอยู่ 2 ลม คือ “ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้” ที่พัดช่วงประมาณเดือนพฤษภาคม – ตุลาคม โดย พัดจากทะเลอันดามันและอ่าวเบงกอลฝั่งมหาสมุทรอินเดียขึ้นมา กับ “ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ” ที่พัดในช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายน – เมษายน พัดผ่านแผ่นดินจากไซบีเรียผ่านจีนลงมา (สุรจิต ชีรเวทย์, 2551. แต่ชาวบ้านชายฝั่งทะเล ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด กลับเรียนรู้ และสร้างองค์ความรู้ เรื่องระบบของ”ลม” แตกต่างออกไป โดยเรียนรู้ว่า ทิศทางของลมจะค่อยๆ เคลื่อนเปลี่ยนทิศทางเป็น วงกลมในรอบปี ดังนี้

ตาราง 2 แสดงปรากฏการณ์และช่วงเวลาของระบบลมในรอบปี

ทิศทางที่ลมพัด		ชื่อ “ลม”	เดือนที่เกิดลม
1.	ตะวันออกเฉียงใต้	“ลมบ่ายตะเภา”	กุมภาพันธ์-มีนาคม
2.	ใต้	“ลมบ่าย”	เมษายน -พฤษภาคม
3.	ตะวันตกเฉียงใต้+ใต้	“ลมสลาตัน”	เมษายน-พฤษภาคม
4.	ตะวันตกเฉียงใต้	“ลมพญา”	มิถุนายน-กรกฎาคม
5.	ตะวันตก	“ลมตะวันตก”	กรกฎาคม- สิงหาคม
6.	ตะวันตกเฉียงเหนือ	“ลมเซิง”	สิงหาคม – กันยายน
7.	ตะวันตกเฉียงเหนือ+เหนือ	“ลมพัดหลวง”	กันยายน -ตุลาคม
8.	เหนือ	“ลมว่าว”	ตุลาคม-พฤศจิกายน
9.	ตะวันออกเฉียงเหนือ	“ลมอุกา”	พฤศจิกายน-ธันวาคม
10.	ตะวันออก	“ลมตะวันออก”	ธันวาคม-มกราคม

นอกจากเรียนรู้ทิศทางแล้ว ชาวบ้านชายฝั่งทะเลในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดยังสังเกตและเรียนรู้ไปถึงปฏิกิริยาของลมแต่ละชนิดเพื่อ เป็น ฐานความรู้ในการทำมาหากินและการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น ลมที่พัดมาจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ใน เดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม เป็นช่วงของ “ลมบ่ายตะเภา” ลมในช่วงเวลานี้เป็นลมที่เหมาะสมกับการเล่นว่าว ซึ่งคนทั่วไป มักเป็นที่เข้าใจผิดว่าลมที่เหมาะสมกับการเล่นว่าว เป็น “ลมว่าว” ซึ่งจะพัดในช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ซึ่ง “ลมพัดหลวง” และ “ลมว่าว” ที่พัดในช่วงดังกล่าว จะมีความรุนแรงมาก แต่ไม่ส่งผลกับการกีดเซาะชายฝั่งของคลื่นเท่าไรนักเนื่องจากพัดออกทะเล ซึ่งชาวประมงดอนหอยหลอด บอกว่าทิศทางดังกล่าวเป็นอุปสรรคในการจับเรือเป็นอย่างมาก จะต้องจับเรือสวนลมในหน้าลมว่าว เป็นต้น

ซึ่งในช่วงลมตั้งแต่เดือน ตุลาคม จนถึงเดือนมกราคม ปลาทุและสัตว์ทะเลต่างๆ จะสะสมอาหารไขมัน และมีไข่ เป็นช่วงที่ปลาและอาหารทะเลทุกชนิดจะมีความมันและกินอร่อยที่สุด แต่เรือประมงอาจต้องจอดเพราะ “ติดลม” บ่อยๆ ออกทะเลไม่ได้เพราะลมอุกาพัดแรง คลื่นใหญ่ หรือ จะเป็นช่วง “ลมตะวันตก” ที่มีลักษณะพัดขวางอ่าว ทำให้ช่วงน้ำขึ้น น้ำจะใส ชาวนาุ้งจะรอให้น้ำขึ้นมากแล้วช่วงกลางน้ำจึงจะเริ่มดันน้ำเข้านา (สุรจิต ชีรเวทย์. 2551)

นอกจากนี้ระบบลมยังเป็นปัจจัยกำหนดการไหลของ กระแสน้ำในทะเล ทิศทาง ชนิด และความรุนแรงของคลื่นอีกด้วย ในช่วงเปลี่ยนฤดูกาลโดยเฉพาะใน ฤดูที่มีการเปลี่ยนของระบบลมหลัก จะเป็นช่วงที่กระแสน้ำมีความแปรปรวน โดยในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจาก

ระบบลมตะวันตกเฉียงใต้เข้าสู่ระบบลมตะวันตกเฉียงใต้ ในช่วงนี้จะมีลมกรรโชกแรง และเกิดพายุฤดูร้อน ส่วนช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน เป็นช่วงที่ ระบบลมเปลี่ยนจากระบบลมตะวันตกเฉียงเหนือสู่ระบบลมตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงนี้จะมีมรสุม และพายุที่มีความรุนแรง เช่น พายุไต้ฝุ่นเกย์ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2532 และพายุลินดา ในเดือน พฤศจิกายน พ.ศ.2540 เป็นต้น

1.3.3. ภูมิปัญญาเรื่อง “นิเวศทะเล”

ระบบนิเวศ “ทะเล” บริเวณชายฝั่งในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด มีความสำคัญโดยเป็นทั้งเส้นทางน้ำ ที่เชื่อมต่อกับแผ่นดิน เส้นทางน้ำสำหรับการ คมนาคมชายฝั่ง และเป็นภูมิประเทศที่ซับซ้อนหลากหลายซึ่งทำให้ทรัพยากรมีความหลากหลายตามไปด้วย ซึ่งสามารถจำแนกตามลักษณะทางกายภาพได้ดังนี้

1. ร่องน้ำ คือเส้นทางน้ำ ที่ออกทะเลจากคลองหลัก เช่น ร่องปากมาบ ร่องบางบ่อ ร่องหมื่นหาญ และร่องเขตเมือง ในช่วงตำบลบางแก้ว โดยร่องน้ำที่มีความสำคัญคือ ร่องปากมาบ และร่อง บางบ่อ ซึ่งเป็นร่องน้ำใหญ่กว่าร่องอื่นๆ เรือประมงขนาดเล็กและขนาดกลางสามารถเข้าออกได้ นอกจากนี้ยังมีร่องน้ำที่วางตัวในแนวเหนือใต้ เชื่อมต่อกับแม่น้ำแม่กลองโดยตรง ในช่วงตำบลแหลมใหญ่ เรียกว่า “ลำرابใหญ่” ลำرابใหญ่ นี้เป็นร่องน้ำ ขนาดกลางที่ใช้สัญจรของ เรือประมงขนาดกลางและขนาดเล็ก อีกทั้งยังมี ลำرابต้าย ซึ่งอยู่ถัดจากลำرابใหญ่ ไป ทางตะวันออก เป็นร่องน้ำขนาดเล็ก ที่วางตัวในแนวเหนือ ใต้ เช่นกันใช้เป็นเส้นทางสัญจร ของเรือประมงขนาดเล็ก

ภาพประกอบ 19 ร่องบางบ่อ หนึ่งในร่องน้ำสำคัญที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำแม่กลองกับทะเล

2. ดอน คือบริเวณที่ท้องน้ำมีระดับสูงกว่าบริเวณอื่นและจะไหลพ้นน้ำในช่วงเวลาน้ำลง เกิดจากการทับถมกันของตะกอนที่พัดพามาจากกระแสน้ำแม่กลอง โดยตะกอนที่ทับถมกัน เป็นดอนนั้น

เป็นตะกอนที่มีขนาดใหญ่และหยาบกว่าทางด้านตะวันตกของปากแม่น้ำ ชาวบ้าน เรียกกันว่า “ทรายขี้เป็ด” เช่น “ดอนเตี้ย” “ดอนสูง” ในตำบลบางแก้ว “ดอนกรมหลวงฯ” (ดอนหอยหลอด) ดอนสามขา ในพื้นที่ตำบลบางจะเกร็ง และตำบลแหลมใหญ่ ดอนทั้งหมดนี้เป็นแหล่งทรัพยากร สำคัญของชาวบ้าน โดยเป็นที่อยู่อาศัย ของหอยชนิดต่างๆ โดยจะอาศัยอยู่หนาแน่นบริเวณชายขอบของดอนต่างๆ และชนิดพันธุ์ของ หอยก็แตกต่างกันไปตามลักษณะของดินและระดับความสูงของดอน

ภาพประกอบ 20 ดอนกรมหลวงฯดอนใหญ่ที่สำคัญของกลุ่มดอนหอยหลอด

3. โขด มีลักษณะคล้ายดอนแต่มีขนาดเล็กกว่ามาก เกิดจากการทับถมของตะกอนจาก ร่องน้ำที่เชื่อมต่อกับทะเลโดยตรงและเกิดจากการปะทะกันของกระแสน้ำจากร่องน้ำที่ออกจากแม่น้ำแม่กลอง กับกระแสน้ำจากร่องน้ำหลักทำให้ดินตกตะกอน โดยโขดจะ เกิดขึ้นบริเวณด้านข้างร่องน้ำ และเรียกชื่อตามแต่ละร่องน้ำ นั้น เช่น “โขดปากมาบ” อยู่ทาง ทิศตะวันตกของร่องปากมาบ เป็นที่อาศัยของหอยตะกาย, “โขดบางป่อ” อยู่ทางทิศตะวันตก ของร่องบางป่อ, “โขดหมื่นหาญ” อยู่ทางทิศตะวันตกของคลองหมื่นหาญ “โขดโรงกุ้ง” อยู่ด้านทิศตะวันตกของชายทะเลโรงกุ้ง เป็นต้น

ภาพประกอบ 21 ไซดปากมวบ

4. ราบ, ลำราบ มีลักษณะคล้ายร่องน้ำแต่ตื้นกว่า ปรางูเป็นทางน้ำชั้นระหว่างดอน 2 ดอน เป็นทางน้ำ คั่น ระหว่างโขดกับ ดอน ลำราบที่สำคัญคือ “ลำราบใหญ่” เป็นลำราบขนานฝั่งซึ่งก็คือร่องน้ำรองของแม่น้ำ แม่กลองซึ่งบิดมาทางตะวันออกผ่าน ต.บางจะเกร็ง และมาสิ้นสุดที่บริเวณร่องปากมวบ ลักษณะพื้นดินในลำราบนั้นมีลักษณะไม่คงที่ เนื่องจากเป็นบริเวณที่กระแสน้ำหลักที่มาจากแม่น้ำแม่กลองมากระทบกับกระแสน้ำจากร่อง ปากมวบ พื้นลำราบจึงมีทั้งพื้นที่ที่เป็นตะกอนเลน และตะกอนทราย ปะปนกันไป หรือบาง พื้นที่ก็ปรากฏ “ดิน 2 ชั้น” หรือ “ดิน 2 กระดอง” คือ มีดินเลนทับถมอยู่บนพื้นดินทรายอีก ชั้นหนึ่ง

ภาพประกอบ 22 ลำราบในพื้นที่ตำบลบางจะเกร็ง

5. อ่าง มีลักษณะเป็นแอ่งกระทะบริเวณชายฝั่ง โดยเป็นตำแหน่งที่ลึกที่สุดของบริเวณ เช่น ในเขตตำบลบางแก้ว พื้นที่ลักษณะนี้ที่อยู่ทางตะวันตกของร่องปากมาบ ที่บรรจบกับลำرابใหญ่ เรียกว่า “อ่างแก้ว” เกิดจากการที่กระแสน้ำจากลำرابใหญ่ปะทะกับ กระแสน้ำจากร่องปากมาบซึ่งมี กำลังมากกว่าทำให้เกิดการสะท้อนกลับของกระแสน้ำจากลำرابใหญ่และสรรค์สร้างให้พื้นที่บริเวณ ปะทะนั้นเป็นแอ่งกระทะกว้าง

ภาพประกอบ 23 อ่างในเขตตำบลบางแก้ว

1.3.4 ภูมิปัญญาเรื่อง การเดินเรือ และ วิธีประมง

โดยธรรมชาติของทะเล และ ด้วยอิทธิพลของดวงจันทร์ที่ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวของน้ำทะเล บวกกับกระแสน้ำ อุณหภูมิ และเหตุปัจจัยต่างๆ อีกมากมาย การเดินเรือหาปลาของชาวประมง ตั้งแต่เรือประมงพื้นบ้านขนาดเล็ก ไปจนถึงเรือประมงขนาดใหญ่ของชาวแม่กลอง ต้องอาศัยภูมิปัญญา และประสบการณ์จากการสังเกตเรียนรู้หลายอย่าง ประกอบกัน เป็นลักษณะ “สหวิทยาการ” (สุรจิต ชีรเวทย์, 2551) เนื่องจากต้องฝากชีวิตไว้กับท้องทะเล ชาวประมงในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ต้องสังเกตและรู้พฤติกรรมนิสัยของสัตว์ทะเล ต้องรู้ว่าสัตว์ทะเลชนิดไหนอาศัยอยู่บริเวณไหน เช่น หอยแครงอยู่ในหาดเลน หอยหลอดอยู่ในทรายที่เป็ด เคย อยู่ชายป่าชายเลนที่น้ำหนาไม่เกิน 1 เมตร และหากจะ “ป้อนเคย” “ใส่เคย” เอาไปทำกะปิ เวลานั้นต้องตักปึก “ละวะ” (เครื่องมือจับเคย) เข้าหา ป่า หากจะ “ป้อนเคย” น้ำขึ้นต้องตักปึกละวะหันหน้าออกทะเล จะปักหอยแมลงภู่ จะทำโป๊ะ จะวางลอบ จะตกหมึก จะหาปลาทุกทะเล จะคราดหอย ก็ล้วนแล้วแต่ต้องสังเกตพฤติกรรมของสัตว์ทะเลเหล่านั้นทั้งสิ้น สังเกตและเรียนรู้ว่า ทำไมสัตว์เหล่านั้นจึงอยู่ที่นั่น สภาพแวดล้อมเป็นอย่างไร สภาพแวดล้อม

แบบไหนที่สัตว์แต่ละชนิดชอบ จากนั้นจึงออกแบบและสร้างเครื่องมือประมงที่เหมาะสมกับระบบนิเวศ และพฤติกรรมของสัตว์เหล่านั้น

โดยปกติแล้ว ชาวประมงพื้นบ้านจะมีขอบเขตการทำมาหากินในรัศมีประมาณ 20 กิโลเมตร จากชายฝั่ง โดยเฉพาะชาวประมงเรือเล็กซึ่งปราศจากอุปกรณ์ใดๆ ในการเดินเรือต้องอาศัยการดูฟ้า ดูเมฆ ดูลม เช่น เมื่อเมฆตั้งเค้าเป็นก้อนเมฆท้องแบนๆ เรียบๆ จากทิศไหนฝนก็จะมาจากทิศนั้น โดยก่อนเมฆเป็นสีดำคล้ำ ก่อนฝนจะมาถึงลมจะแรงก่อน และเมื่อใกล้ถึงลมจะเบาลง หรือว่า ก่อนที่ลมจะเปลี่ยนเป็นพายุที่จะพัดในทิศทางใดก็ได้ นั่น ชาวประมงต้องเรียนรู้ที่เรื่องของ “คลื่น” ซึ่งจะต้องจดจำ “แม่คลื่น” เดิมให้ได้เพราะลมจะเปลี่ยนระลอกคลื่นหัวแตกผิวบนจะเปลี่ยนแปร แต่ แม่คลื่นไม่เปลี่ยน แม่คลื่น หรือ “เด็ง” ก็คือ คลื่นขนาดใหญ่ที่มีร่องคลื่นห่าง และไม่มีลักษณะเป็นคลื่นหัวแตก ซึ่งในเรื่องดังกล่าว ชาวประมงต้องใช้ภูมิความรู้ในการเดินเรือหลายลักษณะประกอบกันไป เช่น “วิ่งล่องคลื่น” คือวิ่งตามคลื่น หรือ วิ่งตามลม แต่การบังคับเรือเล็กท่ามกลาง เด็งขนาดใหญ่ไม่ใช่เรื่องง่าย หากขวางคลื่นเมื่อไหร่ เรือจะถูกดันพลิกคว่ำ ประกอบกับจุดหมายปลายทางที่จะไปอาจไม่ได้อยู่ในทิศทางนั้น จะต้องใช้วิธี วิ่งก้าว คือวิ่งเรือทะแยงสลับฟันปลาซ้ายที ขวาที เพราะเป็นการ วิ่งทวนลม หรือ วิ่งเฉียงให้ใบเรือรับลม เป็นต้น

1.3.5 ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในทะเล

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรในทะเลของชาวชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดนั้น เริ่มตั้งแต่แนวชายฝั่งไปจนถึง บริเวณแนวปะการังและแนวปะการังเทียม (6 กิโลเมตรจากชายฝั่ง) และมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดอนสาธณะซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของหอยหลากหลายชนิด ทั้งหอยแครง หอยหลอด และหอยกระปุกที่มากที่สุดในปัจจุบัน

ชาวประมงอาวุโสในเขต ตำบลแหลมใหญ่ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ทำประมงมากที่สุดเล่าให้ฟังในเวที “ถอดรหัสภูมิปัญญา” ว่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในทะเลของชาวบ้าน เริ่มต้นมาพร้อมกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชน กลุ่มชาวประมงชายฝั่งอาศัยอยู่ตามแนวชายคลองเช่นคลองด่าน คลองสองร่อง และคลองน้อย ในอดีตชาวประมงจะใช้เรือใบในการออกทะเล (ในขณะนั้นยังไม่มีเรือเครื่องใช้วัสดุในท้องถิ่นเช่นผ้าห่ม ผ้าขาวม้า กระสอบปู มาชึงกับเรือขนาดเล็ก) และต้องมีการวิ่งเรือตัดดอนซึ่งมีลักษณะเป็นหาดเลน ชาวประมงต้องมีความเข้าใจในระบบน้ำ และทิศทางลม เป็นอย่างมาก เครื่องมือประมง เช่น อวนปลา อวนปูม้า อุปกรณ์ไสเคย กล้าปลา มีลักษณะไม่ต่างจากปัจจุบันมากนัก และชาวบ้านก็มีอาชีพเก็บหอยบริเวณชายฝั่ง ซึ่งมีแหล่งอยู่บริเวณชายป่าชายเลน และขอบดอน

ภานุวัฒน์ คงรักษา ชาวประมงจากบางจะเกร็ง เล่าว่า ราวปี พ.ศ.2510 เริ่มมีการนำเครื่องยนต์มาติดที่เรือ และมีการพัฒนา เครื่องเรือให้มีความเร็วมากขึ้นทำให้ชาวบ้านใช้เวลาในการ

ออกทะเลน้อยลง และทำให้สามารถออกทะเลวันละ 2 ครั้งได้ ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2518 ที่อิทธิพล น้ำทะเลรุกตัวเข้ามามากเนื่องจากน้ำจืดที่ถูกกักเก็บ ไว้หลังเขื่อนที่ต้นน้ำแม่กลอง จากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ที่บริเวณต้นน้ำแม่กลอง ทำให้น้ำบริเวณชายฝั่งมีค่าความเค็มสูงขึ้น แต่ในช่วงเวลานั้นจะมีเชื้อ หอยแมลงภู่เข้ามาที่ปากแม่น้ำแม่กลอง โดยเกาะตามปึกป๊ะ (เป็นไม้ไผ่ปักลงไปในดิน) ชาวบ้านจึง เริ่มทำหลักไม้ไผ่มาปักเพื่อปักเชื้อ หอยแมลงภู่ จึงพัฒนาจนเป็นฟาร์มหอยแมลงภู่ถึงปัจจุบัน

จากกระบวนการกลุ่มที่ได้ร่วมถอดรหัสภูมิปัญญากันทำให้เราสามารถแบ่งกลุ่มที่ใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในทะเล ได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มอาชีพประมงพื้นบ้านขนาดเล็กบริเวณชายฝั่ง ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 ประเภทอีก คือ

1.1 กลุ่มเก็บหอยบริเวณชายฝั่ง เป็นลักษณะการเก็บหอยด้วยมือ ขอบเขตการ ประกอบ อาชีพอยู่บริเวณชายฝั่ง โขด และดอน โดยแต่ละพื้นที่จะมีหอยต่างชนิดกัน ได้แก่ หอยกระปุก อาศัยอยู่ บริเวณที่มีพื้นดินปนทราย ไม่ห่างจากฝั่ง และใกล้ร่องน้ำ เช่น พื้นที่ขอบร่องแม่น้ำแม่กลองจนถึงแนว ชายฝั่ง ดอนสามขา ไปจนถึงในร่องแม่น้ำแม่กลองบริเวณหน้าวัดปากสมุทร (บางฤดูกาล) หอยหลอด จะอยู่บริเวณพื้นที่ดิน เลนปนทราย ซึ่งละเอียดกว่า เช่นบริเวณดอนหอยหลอด ดอนหน้าศาล ส่วนหอย หอยแครงจะอยู่บริเวณที่เป็นดินเลนบริเวณชายป่าชายเลน การเก็บหอยในดอนของแต่ละกลุ่มจะมี เทคนิคแตกต่างกัน เช่นหอยหลอดใช้การหยอดด้วยปูนขาว หอยตลับใช้การคราด หอยกระปุกใช้การงม และหอยแครงใช้มือความเก็บจากดินเลนซึ่งชาวบ้านเรียกการละเลงหอย ซึ่งแต่ละกลุ่มจะมีการเรียนรู้ เทคนิคการทำมาหากินจากคนรุ่นก่อนหล่อหลอมเป็นภูมิปัญญาถ่ายทอดมาให้คนรุ่นหลังสืบทอดเพื่อ ดำรงชีพ

ภาพประกอบ 24 กลุ่มเก็บหอยในดอน “กลุ่มเก็บมือ”

1.2 กลุ่มใสเคยและกลุ่มทำกะปิเคยตาดำ “เคย” เป็นสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง รูปร่างคล้าย กุ้ง บางทีก็เรียกว่า “กุ้งเคย” ดำรงชีวิตอยู่ใกล้ผิวทะเลโดยไม่จมลงไป อาจจะอยู่ในน้ำลึกประมาณหน้าแข้งถึงระดับหน้าอก ตัวเคยมีขนาดยาวประมาณ 1.5 เซนติเมตร มีเปลือกบางและนิ่ม อาศัยอยู่รวมกันเป็นฝูงตามชายทะเลและลำคลองบริเวณป่าชายเลน ชาวบ้านคลองโคกนุ้ย ใช้ตัวเคยมาทำกะปิซึ่งส่วนมากเป็นเคยตาดำที่มีลักษณะตัวเล็กและนำมาทำกะปิจะได้กะปิที่เนื้อละเอียดและหอมมากที่สุด ซึ่งชาวบ้านจะใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “ละวะ” เป็นตาข่ายในลอนสี่เหลี่ยมขนาดตาเบอร์ 20 และลวดไม่ยาวประมาณ 4 เมตรสำหรับปักยึดละวะ นอกจากนี้ยังมี “ตะกร้าแรง” สำหรับแยกเคยออกจากเศษใบไม้ กุ้ง ปลาและกระดองปูทะเลที่ต้องใช้เพื่อความเร็วในการกางละวะซึ่งคนเดียวสามารถทำได้แล้วเสร็จภายใน 1 ชั่วโมงต่อละวะ 1 ตับ การดักจับเคยได้มากที่สุดคือช่วงฤดูหนาวเพราะน้ำทะเลจะเค็มถึงชายฝั่งบางวันได้ถึง 300 กิโลกรัม ได้น้อยที่สุดก็ช่วงหน้าฝนเพราะน้ำฝนจากชายฝั่งจะลงไปเจือปนน้ำทะเลจนจืด เคยก็จะลงไปอยู่ในทะเลลึก ซึ่งบางวันอาจไม่ได้เคยเลยก็มี ขอบเขตการใสเคย อยู่บริเวณชายป่าชายเลน แถบ ต.คลองโคกนุ้ย ช่วงเวลาในการใสเคยคือช่วงที่มีระดับน้ำสูงพอสำหรับ เดินใสเคยได้

ภาพประกอบ 25 การปักเคยโดยใช้ “ละวะ”

โดยเคยที่นำมาทำกะปิในแต่ละช่วงจะมีคุณภาพแตกต่างกันไป เช่น เคยน้ำแรก (กะปಿನ้ำแรก) ซึ่งจะอยู่ในช่วงเดือนมกราคม ซึ่งเคยในช่วงดังกล่าว จะมีความบริสุทธิ์สูง สะอาด และมักเป็นตัวเคยล้วนๆ ไม่ค่อยมีทรายปน เพราะใช้สวิงตักที่ผิวน้ำแทนการรุน โดยกะปಿನ้ำแรกจะมีราคาสูง คุณภาพดีที่สุด มักใช้ในการทำน้ำพริก ส่วนเคยน้ำสอง (เคยรุนหัว) จะอยู่ในช่วงประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งตัว

เคยน้ำสองนี้จะใช้วิธีร่อนเคย จึงมีลูกปลาชนิดต่างๆ ปะปนอยู่ค่อนข้างมากในตัวเคยที่ร่อนได้ กะปิที่ได้จึงมีราคาปานกลาง ซึ่งสามารถนำมาทำได้ทั้งน้ำพริกและเครื่องแกงเผ็ด

สุดท้ายคือเคยน้ำสาม (เคยสารส้มโอ) จะอยู่ในช่วงปลายเดือนมีนาคม การเก็บตัวเคยน้ำสามนี้ จะใช้วิธีร่อนเคยเช่นเดียวกับการเก็บตัวเคยน้ำสอง แต่ตัวเคยที่เก็บได้จะมีขนาดใหญ่กว่าเคยน้ำแรกและเคยน้ำสอง นอกจากนี้เคยน้ำสามมักมีลูกหอยปนมาอยู่เสมอ กะปิเคยแบบนี้มีราคาต่ำที่สุดจึงเหมาะในการทำแกงเผ็ด แต่ไม่เหมาะในการทำน้ำพริก

ภาพประกอบ 26 กะปิเคยตาตำของชาวคลองโคก

1.3 กลุ่มที่ใช้เครื่องมือขนาดเล็กอื่นๆ ได้แก่ กล้าปลาดุก ลอยอวนปลากระบอก เป็นต้น กลุ่มนี้จะมีขอบเขตการทำประมงอยู่บริเวณชายเลนแนวชายฝั่ง สัตว์น้ำที่ต้องการ คือสัตว์น้ำเฉพาะอย่าง เช่น ปลาดุกทะเล ปลากระบอก เป็นต้น

2. กลุ่มอาชีพประมงที่ใช้เรือขนาดเล็ก (เรืออีป๊าบ ขนาด 3 วา 2 ศอก) เป็นกลุ่มหลักที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในทะเล กลุ่มนี้จะตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลองหลักที่เชื่อมต่อกับทะเลโดยตรง ได้แก่ ชุมชนประมงริมคลองน้อย ริมคลองสองร่อง ขอบเขตพื้นที่การทำประมงอยู่ระหว่างชายฝั่งไปจนถึงแนวฟาร์มเพาะเลี้ยงขนาดใหญ่ และแนวประการังเทียม (6 กิโลเมตรจากชายฝั่ง) และตลอดแนวชายฝั่งของสมุทรสงคราม รวมไปถึงบริเวณ ต.บางตะบูน และ ต. บ้านแหลม จ.เพชรบุรี ลักษณะการทำประมงและสัตว์น้ำที่ต้องการนั้นหมุนเวียนไปตามฤดูกาล โดยแต่ละหลังคาเรือนจะมีเครื่องมือประมงเกือบทุกชนิดเพื่อเลือกใช้ให้เหมาะสมตามฤดูกาลและสัตว์น้ำที่ต้องการได้แก่ เช่น

อวน: มีลักษณะเป็นตาข่าย ขนาดตาแตกต่างกันตามแต่สัตว์น้ำที่ต้องการ การวางอวนก็มีลักษณะแตกต่างกันโดยหากเป็นการวางอวนกึ่ง อวนปูม้า จะต้องวางอยู่กับที่ แต่ถ้าเป็นอวน ปลาทุ

อวนปลาทุเลา อวนปลากระบอก อวนปลากัง อวนปลาชะรื้น อวนปลากะพง เป็นต้น จะต้อง ตามฝูงปลาหรือแหล่งที่อยู่ของปลา จากนั้นจึงล้อม และยกขึ้น

เบ็ดราว: มีลักษณะเป็นเบ็ดติดกับ เ็น โดยแต่ละเส้นมีเบ็ดหลายอัน ปลาที่ได้จะเป็นปลาขนาดใหญ่ เช่น ปลากะพง ปลาริวกิว ปลาเก๋า เป็นต้น แต่ในปัจจุบันไม่มีการวางเบ็ดราวกันแล้ว เนื่องจากปลาขนาดใหญ่ที่สามารถจับด้วยเบ็ดราว ลดน้อยลงอย่างมาก และบางชนิดก็ไม่มีแล้ว เช่น ปลาริวกิว และปลาเก๋า

รุน: มีลักษณะเป็นคันไม้ไผ่ 2 อัน มีอวนซึ่งระหว่างไม้ไผ่ แล้วใช้เรือดันคันรุนให้อยู่ได้น้ำ และเคลื่อนที่ไปข้างหน้า ขอบเขตการรุน อยู่บริเวณชายน้ำ สัตว์น้ำที่ต้องการคือ เคยตาดำ เคยดอกเลา และกุ้งไก่อีกรัง หากเป็นสัตว์ที่มี ขนาดใหญ่ หรือปลา จะมีช่องให้ว่ายน้ำออกไป เพราะหากติดอวนเข้ามาได้จะยากต่อการคัดแยก ชาวประมงกลุ่มนี้มีรายได้ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับว่าจะออกไปเจอฝูงปลา หรือ เป็น ช่วงเวลาและพื้นที่ที่มีสัตว์น้ำหรือไม่ แต่ก็ต้องอาศัยภูมิปัญญาและการสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ ระบบน้ำและลมที่เปลี่ยนแปลงไป (ศิริวัฒน์ คันธาส. 2557: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 27 กลุ่มอาชีพประมงที่ใช้เรืออวนขนาดเล็ก

ภาพประกอบ 28 กลุ่มอาชีพที่ใช้เรือประมงขนาดกลาง (เรือรุน)

3. กลุ่มเพาะเลี้ยงในทะเล เป็นการเพาะเลี้ยงหอยแครง และหอยแมลงภู่ในทะเล แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเพาะเลี้ยงน้ำตื้น เป็นการเพาะเลี้ยงหอยแมลงภู่ในน้ำตื้น ความลึกไม่เกิน 6 เมตร อยู่บริเวณถัดจากร่องตาเืองบริเวณดอนต๊อบแปด (ดอนไฟขาว) ลงไปจนถึงแนวโป๊ะ ส่วนใหญ่ เป็นของชาวบ้านในพื้นที่หมู่ 8 ตำบลแหลมใหญ่ โดยใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุหลัก บัก เป็นช่วงๆ แล้วใช้เชือกผูกกระหวางเสาเพื่อให้หอยแมลงภู่มาเกาะ มีลักษณะเป็นแถววางตัวแนวเหนือ ใต้ นอกจากนั้นส่วนในร่องน้ำตรงกลาง ชาวบ้านจะซื้อลูกหอยกระปุกจากพ่อค้ามาปล่อยเพื่อเป็นรายได้เสริม ชาวบ้าน ส่วนใหญ่จะถือสัมปทาน (จ่ายค่าอาชญาบัตร) ลงทุนประมาณ 200,000 บาทต่อครั้ง ทั้งหอยแมลงภู่และหอยกระปุก เก็บเกี่ยวปีละ 1 ครั้ง มีรายได้ประมาณ 1 เท่าตัวของการ ลงทุน และกลุ่มผู้เลี้ยงหอยแครงในพื้นที่ของ ต.คลองโคนซึ่งเป็นกลุ่มเลี้ยงหอยแครงที่ใหญ่ที่สุดของแม่กลอง ซึ่งคุณเดชา จือเหลียงอดีตผู้ใหญ่บ้าน คลองช่องน้อย ซึ่งเป็นกลุ่มที่เพาะเลี้ยงหอยแครงกลุ่มใหญ่ของตำบลคลองโคนแล้วว่า ในอดีตที่นี้หอยแครงเกิดเอง ชาวบ้านก็หาหอยแครงในธรรมชาติเพื่อกินและขายประกอบเป็นอาชีพ เนื่องจากต้องงมจับด้วยมือเพราะเป็นสันดอนดินเลนเวลาน้ำลงชาวบ้านก็คิดค้นพัฒนาเครื่องมือที่จะช่วยอำนวยความสะดวกในการเก็บหอยในช่วงที่น้ำลง กระดานลื่นเลนเพื่อใช้เก็บหอยจึงเป็นหนึ่งในผลงานจากภูมิปัญญาของท้องถิ่นชาวคลองโคน แต่หลังจากสร้างเขื่อนกันแม่น้ำแม่กลอง จำนวนหอยเกิดน้อยลง ชาวบ้านเลยต้องไปซื้อพันธุ์หอยแครงจากจังหวัดสุราษฎร์ธานีมาปล่อยเลี้ยง จึงเริ่มมีการเพาะเลี้ยงกันเกิดขึ้นโดยชาวบ้านแบ่งเขตกันเลี้ยงในทะเลโดยจ่ายค่าสัมปทานไร่ละ 80 บาท ซึ่งชาวบ้านเรียก “คอกเลี้ยงหอย” และเริ่มมีการสร้างกะตง หรือ กระท่อมในทะเลเพื่อเฝ้าหอยที่เลี้ยง โดยใช้เวลาเพาะเลี้ยงราว 6 เดือนจึงจะจับขายได้ ส่วนวิธีการจับหอยที่จับด้วยมือและถีบกระดานก็มีน้อยลง เนื่องจากมีการเลี้ยงในเชิงพาณิชย์มากขึ้นการงมจับด้วยมือทำให้ไม่ทันเวลา ชาวบ้านก็พัฒนาวิธีจับมาใช้เป็นใช้เรือวิ่งเอาอวน หรือตะแกรงเหล็กลากหอยขึ้นมา ยังคงเหลือไม่มีกี่เจ้าที่ยังงมจับด้วยมืออยู่เนื่องจากจำนวน

พื้นที่เพาะเลี้ยงน้อย ต่อมามีการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชนเช่นการมา ถีบกระดานเลนเก็บหอย ปลูกป่า หรือ การเที่ยวชมคอกหอยแครงและพักผ่อนในกระเตงเลี้ยงหอยแครง เป็นต้น

ภาพประกอบ 29 การเลี้ยงหอยแครงของชาวคลองโคน โดยชาวบ้านซื้อพันธุ์หอยมาปล่อยและสร้าง กระเตงกลางทะเลเพื่อเฝ้าหอย

ภาพประกอบ 30 การใช้เรือลากอวนเพื่อจับหอยแครงขึ้นจากคอกเลี้ยงหอย

ภาพประกอบ 31 การงมหอยแครงด้วยมือและใช้กระดานถีบ

ส่วนการเพาะเลี้ยงน้ำจืด ชาวบ้านจะทำฟาร์มเพาะเลี้ยงในเขตน้ำจืดประมาณ 10 เมตรขึ้นไป อยู่ห่างจากแนวชายฝั่งประมาณ 4-6 กิโลเมตร มีลักษณะเป็นหลักต้นมะพร้าวปักเป็นช่วงๆ ห่างกันประมาณ 5-8 เมตร แล้วใช้เชือกขนาดใหญ่ผูกระหว่างเสาเพื่อให้หอยแมลงภู่มาเกาะ พื้นที่เลี้ยงหอยแมลงภู่มีขนาด 2 ไร่/แปลง บางรายเป็นทุนลอยเพื่อปรับระดับขึ้นลงเมื่อประสบกับกรณีน้ำเสีย และใช้เครื่องจักรในการ เก็บเกี่ยวผลผลิต บริเวณทางด้านตะวันออกจนถึงบริเวณปากแม่น้ำแม่กลอง (ต่อเนื่องจากทะเลใน ต. บางจะเกร็ง และ ต.บางแก้ว) โดยส่วนใหญ่เป็นของนายทุนจากนอกพื้นที่ โดยมีข้อตกลงและกติการ่วมของการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในทะเล โดยใน ระดับชาวบ้านจะมีข้อตกลงหรือ กติการ่วมในการใช้เครื่องมือประมงที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่เป็นที่รับรู้ร่วมกัน เช่นการเว้นดอนสาธารณะ เช่นดอนสามขาไว้สำหรับคนเก็บมือ และเพาะพันธุ์หอยกระปุกเป็นต้น

ภาพประกอบ 32 การเพาะเลี้ยงหอยแมลงภู่ในทะเลของชาวแหลมใหญ่

ตาราง 3 สรุปการใช้ทรัพยากรในระบบนิเวศทะเลในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

กลุ่มที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากร ในทะเล		ลักษณะการทำกิน	บริเวณพื้นที่ทำกิน
1.	กลุ่มอาชีพประมงพื้นบ้าน ขนาดเล็กบริเวณชายฝั่ง	กลุ่มเก็บหอยบริเวณชายฝั่ง / กลุ่มใส่เคย/กลุ่มเครื่องมือ ประมง	พื้นที่ขอบร่องแม่น้ำแม่กลอง จนถึงแนวชายฝั่ง ดอนสามขา ไปจนถึงในร่องแม่น้ำแม่กลอง บริเวณหน้าวัดปากสมุทร
2.	กลุ่มอาชีพประมงที่ใช้เรือ ขนาดเล็ก	อวน / เบ็ดราว/รูน	ริมคลองหลักที่เชื่อมต่อกับทะเล โดยตรง และในระยะ 6 กิโลเมตรจากชายฝั่ง ตลอดแนว ชายฝั่งของสมุทรสงคราม
3.	กลุ่มอาชีพเพาะเลี้ยงในทะเล	เลี้ยงหอยแครง / หอยแมลงภู่	เขตพื้นที่ ต.แหลมใหญ่และ ต.คลองโคน

1.3.6 ภูมิปัญญาในระบบนิเวศสวนมะพร้าว

สวนมะพร้าวนับเป็นหนึ่งในอาชีพที่สำคัญของคนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เป็นหนึ่งในภูมิปัญญาที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษสืบทอดมาจนถึงลูกหลานในรุ่นหลัง ระบบนิเวศสวนมะพร้าว จะปรากฏอยู่บริเวณนิเวศที่เป็นน้ำกร่อย ในเขตหมู่ที่ 1, 2 และ 3 ของ ต.บางแก้ว ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับ ต.บางจะเกร็ง และ ต.แม่กลอง มีพื้นที่ประมาณ 505.85 ไร่ หมู่ที่ 2, 3, 4 และ 5 ส่วนของ ต.แหลมใหญ่ ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับ ต.บางขันแตก มีพื้นที่ประมาณ 2,823.37 ไร่ และ ในพื้นที่ ต.คลองโคน บริเวณ ม. 1 บ้านคลองคต, ม.6 บ้านประชาคมขึ้น มีพื้นที่ประมาณ 962.4 ไร่

สวนมะพร้าวของชาวบางแก้ว เป็นสวนมะพร้าวแบบเอาผล หมายถึงใช้ประโยชน์จากผลของมะพร้าวเป็นหลัก สวนมะพร้าวจะมีลักษณะเป็นสวนยกร่องคือ มีการยกคันดินสลับกับร่องน้ำเล็กๆ หรือร่องสวน พื้นที่ที่เป็นสวนมะพร้าวบริเวณนี้มีระบบน้ำเชื่อมต่อกับ ต.บางจะเกร็ง โดยการทำสวนมะพร้าวนั้นชาวบ้านจะต้องหาวิธีจัดการทางน้ำให้สามารถเชื่อมร้อยเข้าได้ทั่วทั้งพื้นที่สวน จึงมีการขุดทางน้ำที่เรียกว่า “ลำประโดง” เพื่อดึงน้ำเข้าสู่สวนมะพร้าว และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมลัดเชื่อมต่อกับคลองอีกด้านหนึ่ง ส่งผลให้พื้นที่ที่เป็นสวนยกร่อง ทำให้กระแสน้ำทะเลและน้ำจืดเจือจางเข้าหากันบริเวณสองฝั่งคลองดังกล่าว จะอุดมไปด้วยป่าจากซึ่งเป็นรายได้เสริมของคนในชุมชนควบคู่ไปกับการทำนาในร่องสวน และ การทำประมงในลำน้ำ เช่น โพงพาง จับปูแสม เป็นต้น

ภาพประกอบ 33 สวนมะพร้าวในเขต ต.บางแก้ว

สวนสวนมะพร้าวของชาวแหลมใหญ่ มีทั้งมะพร้าวเอาผล และมะพร้าวตาลที่ใช้ทำน้ำตาล มะพร้าวสลับกับป่าจากตามแนวลำคลอง และมีลักษณะเป็นสวนยกทรง คือ มีการยกคันดินสลับกับร่องน้ำเล็กๆ หรือร่องสวน แต่สวนมะพร้าวของชาวแหลมใหญ่จะมีลักษณะพิเศษคือท้องร่องและหลังร่องจะกว้างกว่าพื้นที่ตอนบนของจังหวัดสมุทรสงครามเนื่องจากทำไว้เพื่อรองรับระบบน้ำขึ้นลงจากทะเล เพราะระบบนิเวศสวนมะพร้าวของชาวแหลมใหญ่ ได้รับอิทธิพลของระบบน้ำขึ้นน้ำลงจากคลองมอปลัด ซึ่งเป็นคลองขนาดใหญ่ที่รับน้ำจืดโดยตรงจากแม่น้ำแม่กลอง จึงทำให้ สองฝั่งคลองมอปลัดเป็นเขตนํ้ากร่อยขนาดใหญ่ที่กว้างขวางครอบคลุมบริเวณไปจนถึง คลองสองร่อง ซึ่งอยู่ห่างจากฝั่งทะเลไม่มากนัก โดยคลองสองร่องเปรียบเสมือนคลองนํ้ากร่อยที่แผ่แผ่เค็มให้ผสมกับน้ำจืดเป็นแนวคลองป้องกันน้ำจืดธรรมชาติ ไม่ให้มีความเค็มสูงเมื่อ เข้าสู่พื้นที่สวน และด้วยตัวคลองมอปลัดที่มีขนาดใหญ่ ประกอบกับการวางตัวของปากคลองยังรับน้ำตรงจากแม่น้ำ แม่กลอง อีกทั้งยังรับน้ำจืดจากปลายคลอง ได้แก่ คลองวัดใหม่ คลองตะเคียน คลองบางเรือหัก ซึ่งรับน้ำต่อจากคลองประชาคมขึ้นอีกทางหนึ่ง ประกอบกับ ด้วยภูมิปัญญาในการเก็บกักน้ำจืดไว้ในร่องสวนของชาวสวนมะพร้าว บริเวณคลองมอปลัดจึงอยู่ภายใต้อิทธิพลของน้ำจืดตลอดทั้งปี ซึ่งแม้ว่าทางตอนล่างของพื้นที่จะได้รับอิทธิพลของน้ำเค็มบ้าง แต่ก็ เป็นสิ่งที่เสริมให้น้ำตาลมะพร้าวบริเวณนี้มีคุณภาพมากขึ้น และสามารถปรับตัวต่อสภาพน้ำเค็มได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นบริเวณสองฝั่งคลองดังกล่าว ยังอุดมไปด้วยป่าจากซึ่งสามารถสร้างรายได้เสริมให้กับคนในชุมชนควบคู่ไปกับการทำนาในร่องสวน และ การทำประมงในลำน้ำ เช่น โพงพาง จับปูแสม เป็นต้น

ภาพประกอบ 34 พื้นที่สวนมะพร้าวในเขตตำบลแหลมใหญ่

ปัจจุบันพื้นที่ระบบสวนมะพร้าว และป่าจาก ในเขตตำบลแหลมใหญ่ ยังคงเหลืออยู่ในพื้นที่บริเวณคลองมอปลัดและคลองสาขา เช่น คลองเตาปูนเล็ก คลองเตาปูนใหญ่ คลองยายหลง และยังเป็นแหล่งผลิต น้ำตาลมะพร้าวที่สำคัญของจังหวัดสมุทรสงคราม จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับเกษตรกรผู้ผลิตน้ำตาลมะพร้าวของตำบลแหลมใหญ่ ได้ข้อมูลว่าเมื่อก่อนนี้ทำน้ำตาลได้ 10 กว่า ปิบต่อวัน (8 ปิบ น้ำตาลใสเท่ากับ 1 ปิบน้ำตาลแห้ง) ปัจจุบันเหลือ 2-3 ปิบต่อวัน เพราะไม่มีคนขึ้นตาล สวนบางแห่งเริ่มถูกปล่อยร้าง และพื้นที่ซึ่งเป็นป่าจากเริ่มมีการมา “ถือจาก” หรือการเช่าที่เพื่อตัดจากขายเป็นรายได้หลักสำคัญของบางครอบครัว สภาพปัญหาสำคัญของระบบสวน ทั้งพื้นที่สวนมะพร้าว ป่าจาก คือการเปลี่ยนแปลงของ ระบบน้ำ ในพื้นที่ แม้ว่ามะพร้าวจะเป็นพืชน้ำกร่อยที่มีความต้านทานต่อความเค็มมากกว่าพืชชนิดอื่น แต่ปัญหาเรื่องระบบการไหลเวียนของน้ำ ซึ่งลดลงอันเป็นผลมาจากการชาวสวนไม่นิยม “ทำดิน” คือการสาดเลน ขุดลอกร่องสวน ส่งผลให้พื้นที่เก็บน้ำจืดลดลง ปริมาณน้ำเค็มสูงขึ้นและปัญหาคุณภาพน้ำแย่ ลง (น้ำเสีย) มลพิษทางน้ำส่งผลต่อคุณภาพของน้ำตาลมะพร้าว และปัญหาคัตรูพืช เช่น กระจอก ค้าง หรือแมงดาหนามเป็นต้น

ภาพประกอบ 35 การทำดิน หรือการสาดเลนขุดลอกสวนมะพร้าว

ในขณะที่สวนมะพร้าวของชาวคลองโคนส่วนใหญ่จะทำมะพร้าวน้ำตาล ซึ่งช่วงที่ให้ผลผลิตดีที่สุดจะอยู่ในช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคมแต่ชาวสวนมะพร้าวคลองโคนจะพื้พิดันและเอาใจใส่ในกระบวนการปลูกมะพร้าวน้ำตาล เป็นความรู้ภูมิปัญญาในการทำน้ำตาลมะพร้าวที่เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์มะพร้าวมาปลูก ต้องเลือกเฉพาะที่มีคุณภาพดีและให้ผลมาก กล่าวคือ พันธุ์มะพร้าวต้องคอใหญ่ ทางมะพร้าวใหญ่ ทางถี่ ทางใหญ่สั้น มีก้านใบถี่ ซึ่งชาวสวนมะพร้าวคลองโคนเชื่อและพิสูจน์แล้วว่า ชนิดนี้ให้น้ำตาลสดมาก และยืนต้นได้นาน ซึ่งพันธุ์มะพร้าวที่นิยมปลูกคือ พันธุ์หังบ้อง พันธุ์สาวิชา พันธุ์สายบัว และพันธุ์ทะเลบัว ซึ่งมะพร้าวพันธุ์ดังกล่าวจะเริ่มมีวงให้น้ำตาลเมื่อมีอายุ 5-6 ปี ต่างจากพันธุ์อื่นๆ ที่จะใช้เวลาประมาณ 3 ปีเศษก็ทำน้ำตาล

ชาวสวนมะพร้าวในตำบลคลองโคนเล่าว่ามะพร้าวน้ำตาลชอบน้ำลึกจืดลึกเค็มหรือสองน้ำ คือ หัวน้ำเป็นน้ำจืด น้ำทะเลจากปากอ่าวแม่กลองจะดันน้ำจืดจากต้นน้ำ กลับไปสู่ลำคลองลำประโดง และเข้าสู่ร่องสวนมะพร้าว ดังนั้นนอกจากระบบน้ำขึ้นลงที่ต้องเคลื่อนไหวได้ดีและสม่ำเสมอแล้ว ชาวสวนมะพร้าวคลองโคนต้องมีการทำดิน กล่าวคือชาวสวนจะทำการยกกรอง ขุดลอกลำประโดงและร่องสวน เพื่อให้ระบบน้ำที่จะไหลเข้าร่องสวนได้สะดวกและไหลเชื่อมโยงกันทั้งสวน

ทักษะความรู้อีกอย่างในการทำมะพร้าวน้ำตาลของชาวคลองโคน คือ การปาดตาล ซึ่งชาวสวนมะพร้าวบอกว่า ถ้าตาลออกดี การปาดบางก็จะทำได้นานและทำได้จนถึงโคนวง ถ้าตาลออกน้อย ปาดตาลหนาหน่อยจะหมดวงเร็ว นอกจากนั้นยังมีความรู้และทักษะในการป็นต้นมะพร้าว โดยการใช้พะอง (ไม้ไผ่ที่ทำเป็นบันได) พาดกับต้นมะพร้าว ซึ่งชาวสวนมะพร้าวผู้สั่งสมประสบการณ์การป็นต้นมะพร้าวปาดตาลกว่าสิบปี ถ่ายทอดเป็นความรู้ว่า ถ้ามะพร้าวสูงสี่วาต้องใช้พะองยาวห้าวา คือ

ไม้พะยอม จะต้องยาวเลยคอมะพร้าวไปประมาณหนึ่งวา จะทำให้ป็นได้มั่นคงเวลาขึ้น-ลง ส่วนไม้พะยอมที่ยาวที่สุดที่ชาวสวนใช้คือไม้เจ็ด (เจ็ดวา) และถ้ามะพร้าวสูงกว่านี้ต้องใช้วิธีปาดต้น คือ ปาดต้นให้เป็นขั้นบันไดเพื่อป็น ซึ่งวิธีนี้ต้องอาศัยคนที่มีทักษะการป็นสูง และมีประสบการณ์

นอกจากทักษะการปาดและการป็นแล้ว กระบอกลูกที่นำขึ้นไปรองน้ำตาลยังต้องเลือกและมีภูมิความรู้ในการเลือกซึ่งกระบอกลูกมีหลายขนาดแล้วแต่ตาลต้นไหนไหลออกมาก-ออกน้อย โดยต้องเลือกขนาดที่เหมาะสมกัน กระบอกลูกน้ำตาลส่วนใหญ่นำมาจากกระบอกลูกไม้ไผ่ด้วยการเอามาลอกเปลือกออกเพื่อป้องกันไม่ให้เปลือกซึ่งเมื่อแห้งแล้วจะรัดตัวกระบอกลูกอาจทำให้แตกร้าวได้ อีกทั้งช่วยให้ภายในกระบอกลูกไม้ไผ่เย็นขึ้น ทำให้น้ำตาลไม่บูดง่ายหรือมีฟองมาก แต่ในปัจจุบันกระบอกลูกไม้ไผ่เริ่มหายากและมีราคาสูง ชาวสวนเลยปรับเปลี่ยนมาใช้กระบอกลูกภูมิเนียมหรือกระบอกลูกพลาสติกแทน

ภาพประกอบ 36 การรองน้ำตาล และเตาเคี่ยวตาลในสวนมะพร้าว

เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำตาลบูดง่าย อีกหนึ่งภูมิปัญญาที่ชาวสวนมะพร้าวจะใช้ในการขึ้นตาลคือ ชาวสวนจะใช้ไม้พะยอม ไม้เคี่ยมหรือไม้ตะเคียน สับเป็นชิ้นเล็กๆ ใส่ไว้ใน กระบอกลูกน้ำตาลเพื่อถ่วงน้ำหนักน้ำตาล เนื่องจากเพราะต้องแขวนรองน้ำตาลไว้หลายชั่วโมงก่อนนำไปเคี่ยว โดย ชาวสวนจะขึ้นตาล 2 เวลา คือ ขึ้นตาลตอนเช้าเสร็จประมาณเที่ยงวัน ตาลเวลาเช้าจะออกมากกว่าตาลเวลาเย็นในการขึ้นตาลชาวสวนจะนำกระบอกลูกใหม่ไปเปลี่ยนกระบอกลูกเดิม และเวลา ป็นลงจะนำเอากระบอกลูกน้ำตาลใสหรือน้ำตาลสดลงมาด้วยในการทำสวนมะพร้าวน้ำตาลนั้น ชาวสวนจะพักตาลช่วงหน้าแล้ง ถ้าไม่พักจะออกงวงน้อยลง เล็กและสั้นลง หรือออกงวง ห้างออกไปหรือหมดงวง แต่ถ้ามีที่ดินมากก็ใช้วิธีสลับต้นทำจะสามารถทำน้ำตาลได้ทั้งปี)

จากข้อมูลข้างต้นพบว่า การทำสวนมะพร้าวของชุมชนในพื้นที่ดอนหอยหลอด มีความแตกต่างกันบ้างตามลักษณะพื้นที่และชนิดของมะพร้าว กระบวนการทำสวนมะพร้าวเพื่อทำน้ำตาลของชาวคลองโคน ดูจะค่อนข้างพิถีพิถัน และเต็มไปด้วยภูมิความรู้ในแต่ละขั้นตอน ซึ่งจำเป็นต้องเรียนรู้และฝึกให้เกิดทักษะและความชำนาญ แต่สิ่งที่มีเหมือนกันของชาวสวนมะพร้าวทั้ง 3 ตำบลคือการต้องพึ่งพากระบวนการเคลื่อนไหวของน้ำจืดและน้ำเค็มในระบบนิเวศสวนมะพร้าว ตลอดจนการจัดเตรียมพื้นที่ที่จะดึงน้ำจากธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ซึ่งชาวสวนมะพร้าวในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดจำเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจและเป็น ภูมิปัญญาสำหรับยังชีพและถ่ายทอดสู่ลูกหลาน

1.3.7 ภูมิปัญญาในระบบนิเวศป่าชายเลน

ป่าชายเลนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด นับเป็นระบบนิเวศที่สำคัญที่ชาวบ้านอาศัยทำมาหากิน เป็นแหล่งอาหารและแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ ชาวบ้านที่อาศัยป่าชายเลนในการดำรงชีพส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ของ ต.บางแก้ว และ ต.คลองโคน ซึ่งนับเป็นแหล่งระบบนิเวศป่าชายเลนที่สำคัญ จากการศึกษาข้อมูลเอกสารของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากร พบว่า พันธุ์ไม้สำคัญที่พบในพื้นที่ป่าชายเลนในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ประกอบด้วย

1. โกงกางใบใหญ่ มีลักษณะต้นตั้งตรง และแตกกิ่งก้านเป็นพุ่ม บริเวณเรือนยอด รากค้ำจุนแตกออกตรงโคนต้น ใบขนาดใหญ่เป็นมัน ผลสีน้ำตาล มีการงอกของเมล็ดตั้งแต่อยู่บนต้นยืน ลงมาเป็นท่อนยาวสีเขียว ขนาดยาวประมาณ 50 เซนติเมตร เมื่อร่วงหล่นลงสู่พื้นโคลนจะ ปักลงไปในดิน และเจริญงอกขึ้นมาเป็นต้น
2. โกงกางใบเล็ก ลักษณะคล้ายคลึงกับโกงกางใบใหญ่แต่ใบมีขนาดเล็กกว่า ตรงโคนต้นแตกรากค้ำจุนมาก ฝักมีขนาดเล็กยาวประมาณ 30 เซนติเมตร เมื่อร่วงหล่นลงสู่พื้นจะปักดิน และงอกขึ้นมา เป็นต้นโกงกางทั้งสองชนิด มักขึ้นอยู่ริมชายฝั่งของเขตแนวป่าด้านนอก
3. ลำพูทะเล เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่เป็นไม้เบิกนำในป่าชายเลนขึ้นได้ดีกับน้ำทะเลค่อนข้างเค็มและท่วมถึงทุกวัน ดินเลนปนทราย ค่อนข้างลึก ใบเดี่ยวรูปไข่เรียงตรงข้ามดอก เดี่ยว หรือเป็นช่อที่ปลายกิ่ง กลีบเลี้ยง ด้านในสีแดง กลีบดอกเป็นแถบ ก้านชูอับเกสรสีขาวเป็นไม้ พุ่มขึ้นตามที่โล่งริมฝั่ง
4. ลำแพน เป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก-กลาง กิ่งทรงสี่เหลี่ยม เปราะ มีรากหายใจคล้ายหมุดขึ้นในพื้นที่ที่มีความเค็มไม่มากนัก ดินเหนียว น้ำท่วมถึงเป็นครั้งคราวใบเดี่ยวรูปไข่ เกือบกลม ต้นแก่ใบจะบิดเบี้ยวดอกออกเป็นช่อกระจุก
5. จาก พืชจำพวกปาล์มที่พบขึ้นอยู่หนาแน่นบริเวณริมฝั่งคลองของป่าชายเลน หรือ บริเวณน้ำกร่อยชาวประมงนิยมนำใบจากไปมุงหลังคาบ้านผลลักษณะเป็นทะลาย แทงขึ้นมา จากกอ

6. แสมขาว ลักษณะต้นสูงใหญ่ตรงโคนต้น มีรากอากาศโผล่พ้นพื้นดินขึ้นมาเป็นเส้นขนานยาวประมาณ 10-20 เซนติเมตร ดอกมีขนาดเล็ก สีเหลือง กลิ่นหอม ผลมีรูปร่างกลมรีคล้าย ผลมะม่วงขนาดเล็ก เมื่อหล่นลงสู่พื้นจึงงอกขึ้นเป็นต้นใหม่หรือถูกพัดพาไปกับน้ำทะเล

7. ประสัก หรือพังกาหัวส้ม ขึ้นแทรกอยู่ในเขตป่าโกงกาง ใบมีผิวเรียบมัน ดอกประสักมี กลีบเลี้ยงสีแดง ผลมีการงอกของเมล็ดตั้งแต่ยังอยู่บนต้น ลักษณะเป็นท่อนยาวประมาณ 12 เซนติเมตรเมื่อร่วงหล่นปักลงบนพื้นดิน โคลนจะงอกรากและเจริญเป็นต้น

ส่วนพันธุ์สัตว์น้ำที่พบในป่าชายเลน ส่วนใหญ่เป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ตามพื้นป่าโดยอาศัยคืบคลานหรือเกาะหรือขุดรูอยู่ตามพื้นดิน รวมทั้งพวกที่ อยู่ในน้ำจะต้องมีการปรับตัวอย่างมากเพื่อการอยู่รอด เนื่องจากต้องประสบกับสภาวะต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นประจำหรือต้องอยู่ในสภาพไม่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตโดยทั่วไป เช่น สภาวะที่ทำให้มีการสูญเสียน้ำออกจากลำตัวและสภาพอุณหภูมิสูง สภาพที่มีปริมาณออกซิเจนค่อนข้างต่ำของ ดินเลน และการเปลี่ยนแปลงความเค็มของน้ำได้แก่

1. หนอนริบป็น ลำตัวแบนเรียวยาวคล้ายคลึงกับหนอนตัวแบน ร่างกายไม่มีปล้อง มีท่อทางเดินอาหารครบจากปากสู่ทวารหนัก และมีวงที่ยึดหดได้ทางด้านหน้า ลำตัวสีแดงอาศัยอยู่ในดินโคลนบริเวณป่าชายเลน

2. แม่เพรียง คือหนอนปล้องที่อาศัยอยู่ตามพื้นป่าชายเลนมีระยางเป็นคู่ช่วยในการรวายน้ำในช่วงฤดูหนาวที่น้ำทะเลขึ้นสูง แม่เพรียงจะว่ายน้ำออกมาที่ผิวทะเลเพื่อผสมพันธุ์โดยตัวผู้ และตัวเมียปล่อยเซลล์สืบพันธุ์จำนวนมากออกไปผสมกันในน้ำทะเลได้ตัวอ่อนที่ดำรงชีวิตเป็นแพลงตอนชั่วคราว ส่วนพ่อแม่พันธุ์มักถูกปลาทะเลจับกินเป็นอาหาร

3. ปูแสม หรือปูเค็ม มีกระดองเป็นรูปสี่เหลี่ยม ปกคลุมด้วยขนสั้นก้ำมขนาดใหญ่แข็งแรงสีบานเย็นอมม่วงขุดรูอาศัยอยู่ตามพื้นป่าชายเลนที่เป็นดินโคลน กินเศษอินทรีย์และใบไม้ที่เน่า เปื่อยเป็นอาหาร ปูชนิดนี้เองที่ถูกจับนำมาดองเป็นปูเค็ม

4. กุ้งเคย รูปร่างคล้ายกุ้งแต่ดำรงชีวิตอยู่ใกล้ผิวทะเลโดยไม่จมลง คลานตามพื้นอย่างกึ่งทั่วไป ขนาดยาวประมาณ 1.5 เซนติเมตร เปลือกบางและนิ่ม อาศัยอยู่ รวมกันเป็นฝูงตามชายทะเลและลำคลองบริเวณป่าชายเลน

5. ปลาตีน ปลาที่ปรับตัวทางโครงสร้างและสรีระหลายอย่างจนสามารถอาศัยอยู่บนบกได้เป็นเวลานาน ปลาตีนมีอยู่หลายชนิดและขนาดแตกต่างกัน หัวขนาดใหญ่ ตาโตลำตัวเรียวยาว เล็กลงไปทางหาง ครีบอกแผ่ขยายใหญ่ใช้คลานขณะอยู่บนบกได้ดีปลาตีนกินกุ้ง ปู และ หนอนตามหาดโคลนเป็นอาหาร

รายงานจากโครงการจัดเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศและวิถีชีวิตประชาชน บริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเล (พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด) จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่าป่าชายเลนใน เขต ต.บางแก้ว มีเหลือประมาณ 694.53 ไร่ ซึ่งเป็นป่าชายเลนที่มีการฟื้นฟูอยู่ ประมาณ 279.24 ไร่ อยู่ในเขตพื้นที่หมู่ 10 โดยเป็นป่าที่ปลูกขึ้นใหม่ประมาณ 160 ไร่

ภาพประกอบ 37 ป่าชายเลนริมคลองหมีนหาญ ต.บางแก้ว

ผู้นำชุมชนในเขต ต.บางแก้ว ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ป่าที่ปลูกขึ้นใหม่ เกิดจากกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่หมู่ 10 เป็นผู้เริ่มปลูกป่าชายเลน โดยการนำของผู้ใหญ่บ้านวิสูตร นวมศิริ และ อ.สุรพล ประยงค์พันธ์ ที่เริ่มปลูกป่าในที่ดินตัวเองก่อน และขยายพื้นที่ ปลูกไปยังป่าชายเลนเดิมบนที่ดินของชาวบ้านประมาณ 60 ไร่ และในพื้นที่ป่าชายเลนสาธารณะอีกประมาณ 60 ไร่ บริเวณด้านตะวันตกของปากคลองหมีนหาญ

ภาพประกอบ 38 ป่าปลูกใหม่ ในพื้นที่ของ อ.สุรพล ประยงค์พันธ์

สาเหตุที่พื้นที่ป่าชายเลนใน ต.บางแก้ว ลดลงอย่างรวดเร็วมีสาเหตุมาจากการถางป่าเพื่อทำบ่อเพาะเลี้ยงกุ้งชายฝั่งในช่วงปี พ.ศ.2525-2529 ต่อมาปี พ.ศ.2535 การเพาะเลี้ยงกุ้งขาดทุน บ่อเพาะเลี้ยงบางส่วน กลายเป็นบ่อร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ อ.สุรพล ประยงค์พันธ์ จึงเริ่มปลูกป่าชายเลนในบ่อบนที่ดินของตัวเอง และเริ่มชักชวนเครือข่ายที่มีที่ดินแต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์มาเริ่มปลูกป่าชายเลน จนกระทั่งปี พ.ศ.2550 สามารถนำที่ดินชายทะเลจำนวน 60 ไร่ มาปลูกป่าและจัดตั้งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ปูแสม ในปี พ.ศ.2551 (วิสูตร นวมศิริ. 2557: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 39 พื้นที่อนุรักษ์พันธุ์ปูแสม ในพื้นที่ป่าชายเลนบางแก้ว

นอกจากการปลูกป่าชายเลนเพื่อทดแทนพื้นที่เดิมที่เสียหายจากการทำบ่อเพาะเลี้ยงกุ้ง ผู้ใหญ่วิสูตร นวมศิริ เล่าว่า ที่เริ่มปลูกป่าชายเลนบริเวณทิศตะวันออกของปากคลองบางบ่อเนื่องจากพื้นที่ชายทะเล ต.บางแก้ว ได้รับผลกระทบจากการกัดเซาะชายฝั่งอย่างรุนแรง ซึ่งเกิดจากคลื่นที่ได้รับอิทธิพลจากลมสลาตันในช่วงเดือนมกราคม-เมษายน ที่มีความรุนแรง และมีทิศทางตั้งฉากกับแนวชายฝั่ง และวิธีหนึ่งที่จะช่วยแก้ปัญหการกัดเซาะอย่างยั่งยืนได้นั้น ต้องฟื้นฟูปลูกป่าชายเลนให้กลับคืนมาและในขณะเดียวกันก็ไปเรียนรู้วิธีการชะลอคลื่นด้วยการปักไม้ไผ่ชะลอคลื่นจากชายทะเล ต.โคกขาม จ.สมุทรสาคร และนำมาทดลองทำบริเวณป่าชายเลนที่ปลูก ซึ่งพบว่าสามารถชะลอคลื่นได้ และทำให้ดินตกตะกอนด้านในมากขึ้น ตลอดจนเป็นแนวกำบังคลื่นให้กับกล้าไม้

ภาพประกอบ 40 การปักไม้ไผ่ชะลอคลื่นจากชายทะเล

หลังจากทดลองจนพบว่าสามารถป้องกันแนวชายฝั่งได้ผู้ใหญ่วิสูตร จึงชักชวน สมาชิกในหมู่บ้านมาร่วมกันปลูกและดูแลรักษาป่าชายเลน มีการจัดตั้งธนาคารกล้าไม้โดยให้ผู้สูงอายุและ เด็กๆ ในหมู่บ้านร่วมกันเพาะกล้าไม้มาส่งที่ธนาคาร ต่อมาจึงเริ่มมาพัฒนาพื้นที่อนุรักษ์ปูแสม ปลูกป่าเพิ่ม และสร้างเป็นศูนย์เรียนรู้ให้ ประชาชนทั่วไปมาศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตป่าชายเลน ในขณะเดียวกันก็ประสานงานของงบประมาณจาก ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงคราม โยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสมุทรสงคราม และศูนย์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เพื่อสร้างแนวไม้ไผ่ ตลอดแนวชายฝั่งที่ได้รับผลกระทบจากการกัดเซาะชายฝั่ง โดยรูปแบบการปักไม้ไผ่มีการพัฒนาจาก เดิมคือปักเรียงเป็น 3 เหลี่ยม โดยหันด้านแหลมปะทะคลื่นเพื่อให้คลื่นแตกและสลายตัว ในปัจจุบันมีแนวไม้ไผ่ชะลอคลื่นตลอดชายฝั่งที่ได้รับผลกระทบจากการกัดเซาะชายฝั่ง ประมาณ 7 กิโลเมตร และมีการปลูกป่าชายเลนด้านในเพื่อเป็นแนวป้องกันที่ยั่งยืนโดยมีแนวคิดฯ หากไม้ไผ่ชะลอคลื่นผุพังลง ป่าชายเลนที่ปลูกขึ้นมาจะเติบโตและมาทำหน้าที่แทนไม้ไผ่ชะลอคลื่น

ภาพประกอบ 41 ศูนย์เรียนรู้ระบบนิเวศป่าชายเลน (โรงเรียนธรรมชาติป่าชายเลน) ต.บางแก้ว

นอกจากนั้นยังมีการกำหนดข้อตกลงและกติการ่วมในการใช้ประโยชน์ป่าชายเลนพื้นที่ฟูและพื้นที่หลังแนวไม้ไผ่ โดยพื้นที่ป่าชายเลนพื้นที่ฟูเป็นพื้นที่อนุรักษ์ปฐุสเม ไม่อนุญาตให้เข้ามาจับปูสเมโดยใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ในการจับ ยกเว้นการจับด้วยมือ ห้ามจับ “หอยจับแฉง” บริเวณผืนป่าที่อยู่ติดกับชายฝั่งทะเล เนื่องจากเป็นพื้นที่ เพาะและขยายพันธุ์ แต่สามารถจับได้ในป่าหลังแนวไม้ไผ่ซึ่งหลังจากที่พื้นที่ฟูป่าชายเลน และสร้างแนวไม้ไผ่ชะลอคลื่นทำให้สัตว์บางชนิดกลับมา เช่น นาก เสือปลา ปลากระดี่ และนกเด้าลม และบางชนิดมีจำนวนเพิ่มขึ้น เช่น ปลากระบอก ปลาสลิดหิน นกกาเหว่า และเคยที่อยู่บริเวณแนวไม้ไผ่ นอกจากนี้ยังพบนกอพยพ เช่น นกปากซ่อม เป็นต้น

ภาพประกอบ 42 แปลงเพาะชำกล้าไม้ป่าชายเลน ต.บางแก้ว

ในขณะที่พื้นที่ป่าชายเลน ทางชายทะเลฝั่งขวาของแม่น้ำแม่กลองซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่ขรุขระ ทรายฝั่งทะเล ที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอน เป็นป่าชายเลนที่อยู่ในพื้นที่ของ ต.คลองโคน นายเดชา จือเหลียง อดีตผู้ใหญ่บ้านคลองซ่องน้อย หมู่ 7 ปัจจุบันเป็นประธานกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนคลองโคน เล่าว่า เดิมพื้นที่ป่าชายเลนที่นี้อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำที่หลากหลาย ประมาณ ปี 2529 มีผู้นำกุ้งกุลาดำเข้าไปทดลองเลี้ยงในพื้นที่ชายฝั่งทะเลแล้วได้ผลดีมาก จึงมีคนในพื้นที่และคนต่างถิ่น เข้ามาลงทุนบุกเบิกแผ้วถางป่าชายเลนเพื่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ทำให้มีป่าชายเลนเหลืออยู่เพียงพื้นที่แคบๆ ตามแนว ชายฝั่ง และราวปี 2532 การเลี้ยงกุ้งกุลาดำต้องยุติลงอย่างสิ้นเชิง เพราะน้ำทะเลเกิดมลภาวะเน่าเสีย เลยกลายเป็นบ่อร้าง ไม่ทำประโยชน์อะไรจำนวนมาก ชาวบ้านต้องกลับไปทำอาชีพเดิมแต่ยังประสบปัญหาเกี่ยวกับสัตว์น้ำที่เคยมีให้จับลดลง และราวในปีพ.ศ. 2534 จากสภาพปัญหาดังกล่าวแกนนำชุมชนคลองโคน จึงเริ่มมีแนวคิดที่จะฟื้นฟูป่าชายเลน อันเป็นฐานทรัพยากรป่าชายเลนในพื้นที่ชายฝั่งทะเล เนื่องจากในพื้นที่ป่าชายเลนเดิมนั้น เป็นที่ดินมีเอกสารสิทธิ ภายหลังจากการทำนากุ้ง ผู้ว่าราชการจังหวัด สมุทรสงคราม (นายวิธาน สุวรรณทัต) ในขณะนั้น ได้ดำเนินการปลูกป่าโกงกาง แต่กลับล้มตายเกือบหมดเหลือ รอดเพียง 10% ทางชุมชนจึงปรึกษา-หารือ และทดลองเปลี่ยนพันธุ์ไม้โดยใช้แสม และลำพูเป็นไม้เบิกนำก่อน แล้วค่อยตามด้วยโกงกาง ซึ่งจากการทดลองผิดลองถูก กลายมาเป็นความรู้ เป็นภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าชายเลนของชุมชน จากป่าชายเลนที่เหลือเพียง 800 ไร่ เพิ่มขึ้นเป็น 6,500 ไร่

ภาพประกอบ 43 ป่าชายเลนในพื้นที่ ต.คลองโคนหลังการฟื้นฟู

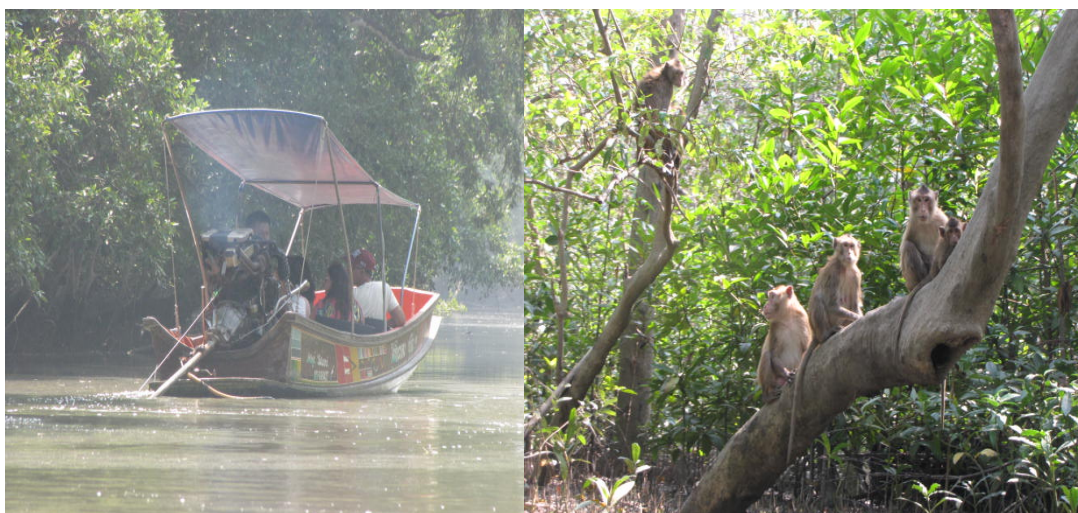
หลังจากนั้น ในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2534 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยให้ความสนับสนุน แก่ศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนคลองโคน โดยการสนับสนุนโครงการปลูกป่าชายเลน คืนบ้านให้กุ้ง

หอย ปู ปลาเพื่อตอบสนองต่อ พระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการรักษาป่าชายเลน เป็นพื้นที่ขยายพันธุ์สัตว์น้ำและรักษาสิ่งแวดล้อม ต่อมาสมเด็จพระเทพฯ ทรงเห็นความสำคัญของการปลูกป่าชายเลนที่นี้ จึงได้เสด็จมาทรงปลูกป่าชายเลนด้วยพระองค์เองในปี 2540, 2541, 2542, 2545 และ 2547 (เดชา จื่อเหลียง. 2557: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 44 ป่าชายเลนคลองโคกกลับมาเป็นแหล่งอาหารของคนและสัตว์ป่าอีกครั้งหลังฟื้นฟู

เมื่อระบบนิเวศป่าชายเลน กลับมาเป็นแหล่งยังชีพของประชาชนที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งทะเลอีกครั้ง ชาวคลองโคกได้กลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเดิมเป็นปัจจัยในการ ดำรงชีพหลายประการ เช่น หลักไม้สำหรับใช้ทำอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ เปลือกไม้บางชนิดใช้ ย้อมแหและอวนให้คงทน ผลไม้รับประทาน ใบใช้มวนยาสูบและมุงหลังคา พืชบางชนิดเป็น ยารักษาโรค นอกจากนั้นยังเอื้ออำนวยแก่การประกอบอาชีพประมงชายฝั่งด้วยการจับสัตว์น้ำใกล้ป่าชายเลนรวมถึงการหารายได้จากการเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ภาพประกอบ 45 นักท่องเที่ยววิ่งเรือเที่ยวชมธรรมชาติป่าชายเลนคลองโคก

1.3.8 ภูมิปัญญานาเกลือ

พื้นที่ ต.บางแก้ว เป็นตำบลชายทะเลแห่งเดียวของจังหวัดสมุทรสงครามที่มีพื้นที่ทำนาเกลือ โดยมีพื้นที่ประมาณ 5,703.16 ไร่ ในเขตหมู่ที่ 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9 และ 10 ของ ต.บางแก้ว โดยพื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขตอิทธิพลของระบบนิเวศน้ำเค็ม ซึ่งเป็นระบบนิเวศที่เหมาะสมในการทำนาเกลือเพราะเป็นบริเวณที่น้ำมีระดับความเค็มสูงกว่าบริเวณอื่นเนื่องจากร่องน้ำหลักของแม่น้ำแม่กลองได้นำพากระแสน้ำจืดไปทางทิศตะวันตก ทำให้บริเวณดังกล่าวได้รับปริมาณน้ำจืดค่อนข้างน้อยดังนั้นน้ำทะเลจึงมีอิทธิพล ต่อพื้นที่ด้านตะวันออกของปากแม่น้ำแม่กลองมากกว่าด้านตะวันตก

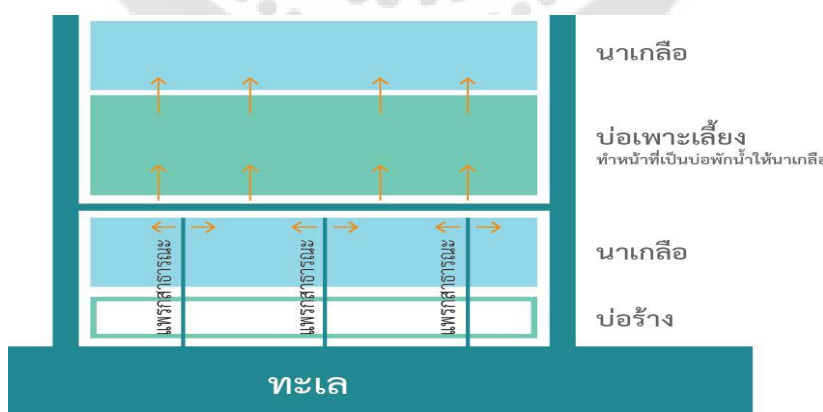

ภาพประกอบ 46 พื้นที่นาเกลือและการทำนาเกลือ ใน ชุมชนต.บางแก้ว

บุญปลอด เจริญฤทธิ์ ชาวบ้านหมู่ 7 ต.บางแก้ว เจ้าของศูนย์เรียนรู้มหาวิทยาลัยภูมิปัญญาท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม หรือ โรงเรียนนาเกลือ แห่งแม่กลอง ที่สืบทอดภูมิปัญญาชาวนาเกลือบางแก้ว มาจากบรรพบุรุษ ได้ให้ข้อมูลว่า การทำนาเกลือเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนใน ต.บางแก้วมาประมาณ 2 ชั่วอายุคนแล้ว ปู่ย่าตายายของชาวนาเกลือบางแก้ว ได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำนาเกลือ ส่งต่อให้ลูกหลานรุ่นหลังเป็นความรู้ท้องถิ่นที่ใช้ดำรงชีวิต และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยทำการบุกเบิกป่าโกงกางและปรับพื้นที่ให้เป็นพื้นที่แผ่ที่เหมาะสมกับการทำนาเกลือ

คุณบุญปลอด เล่าว่า คนที่จะทำนาเกลือได้ ต้องรู้จัก น้ำ ดิน แดด และลม เนื่องจากการทำนาเกลือ จำเป็นต้องอาศัยน้ำจากทะเลโดยผ่านคลองหลักทั้ง 4 คลอง ของ ต.บางแก้ว ได้แก่ คลองปากมาบ คลองบางบ่อ คลองหมื่นหาญ และคลองเขตเมือง ตลอดจนอาศัยคลองซอยที่ขนานกับชายฝั่ง ชักน้ำจากคลองหลักเข้าสู่พื้นที่ทำนาเกลือ ได้แก่ คลองรางตาเต่า คลองขุดใหม่ คลองหนึ่ง คลองสอง และ คลองสาม ส่วนพื้นที่ทำนาเกลือที่อยู่ใกล้ทะเลจะขุดแพรกชักน้ำจากทะเลเข้าพื้นที่นาผ่านแพรก ต่างๆ ที่เชื่อมต่อกับทะเลโดยตรง

ด้วยสภาพพื้นดินบริเวณ ต.บางแก้ว เป็นพื้นที่ฝั่งตะวันออกของปากแม่น้ำแม่กลองซึ่ง มีลักษณะเป็นดินแข็งและละเอียด ที่เกิดจากการทับถมกันของตะกอนหยาบและทราย ทำให้สามารถ กักน้ำไม่ให้ซึมลงดินด้านล่างได้ อีกทั้งพื้นดินยังสามารถเก็บความร้อนจากแดดเอาไว้ทำให้น้ำระเหย และตกผลึกเป็นเกลือ ซึ่งการตกผลึกนั้นจะเริ่มจากบริเวณผิวดินก่อน ดินจึงเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อชาวนาเกลือเพราะ ในกระบวนการแรกก่อนนำน้ำเข้านาเกลือนั้นชาวนาเกลือจะต้อง “ทำดิน” ให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมก่อนโดยจะต้องกลิ้งและตาก จนมีลักษณะแข็งพอประมาณ เหยียบแล้วไม่ติดเท้า หรือที่เรียกว่า “ท้องแก่” จากนั้นจึงปล่อยน้ำเข้านา จนกว่าน้ำจะตกผลึกเป็นเกลือ

ภาพประกอบ 47 แผนภาพแสดงนิเวศของนาเกลือ

ที่มา: โครงการจัดเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศและวิถีชีวิตประชาชน บริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเล (พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด) จังหวัดสมุทรสงคราม.

นอกจากนั้น แดด และลม ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ชาวนาเกลือ จะต้องเรียนรู้ และใช้ประโยชน์ จากแดด และลม โดย แดดจะมีหน้าที่ให้ความร้อนกับน้ำที่นำมาตาก และโดยเฉพาะให้ความร้อนกับ ดินท้องนาเพื่อเก็บสะสมไว้ทำให้น้ำทะเลตกผลึกเป็นเกลือ ส่วน ลม มีหน้าที่ทำให้น้ำในนาเกลือ เคลื่อนไหวหรือที่เรียกว่า “กวนน้ำ” โดยลมที่พัดมา จากทางทิศใต้หรือ “ลมสลาตัน” จะเป็นลมที่ เหมาะสมต่อการทำนาเกลือที่สุด เนื่องจากจะพัดเอาความร้อนจากทะเลอ่าวไทยมาด้วย และเป็นลม ในช่วงฤดูแล้ง-ฤดูร้อน ซึ่งเป็นช่วงเวลาทำนาเกลือ

ภาพประกอบ 48 โรงเรียนนาเกลือ ในพื้นที่บ้านของคุณบุญปลอด เจริญฤทธิ์

คุณบุญปลอด ได้พัฒนาที่นาเกลือของตนเอง เพื่ออนุรักษ์ความรู้ท้องถิ่น โดยการเปิดเป็นศูนย์ เรียนรู้มหาวิทยาลัยภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือโรงเรียนนาเกลือ จ.สมุทรสงคราม เพื่อให้ข้อมูล ความรู้ เกี่ยวกับเกลือ และการทำนาเกลือ โดยมีการบันทึกวิธีการทำนาเกลือ และลักษณะของการทำนาเกลือ ของพื้นที่ ต.บางแก้ว ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การทำนา เกลือบแบบรายครอบครัว ซึ่งใช้ แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก อาศัยพื้นที่ประมาณ 10 ไร่ และการทำนาเกลือที่ใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ โดย อาศัยพื้นที่มากกว่า 100 ไร่ และจ้างแรงงานตลอดทุกกระบวนการ การทำนาเกลือทั้ง 2 ลักษณะมีหลัก และกระบวนการไม่แตกต่างกัน ดังนี้

1. การเตรียมดิน เป็นขั้นตอนแรกของการทำนาเกลือ โดย จะทำหลังฤดูฝนประมาณเดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม เริ่มจากการ ซ่อมคันดิน ทำทางน้ำและปรับระดับท้องนา ซึ่งจะต้องให้ดินท้องนา แข็งและแน่นพอประมาณ ชาวบ้านจะใช้วิธีการสังเกตคือเหยียบแล้วดินไม่ติดเท้า และไม่มีฝุ่นฟุ้ง กระจาย การปรับท้องนานั้นในอดีตใช้ลูกกลิ้งซึ่งต้องอาศัยแรงงานคน แต่ปัจจุบันใช้รถกลิ้งซึ่งสามารถ

ทดแทนแรงงานกลิ้งน้ำได้ประมาณ 4 คน แรงงานในการกลิ้งน้ำจะหาได้ในหมู่บ้านโดยคิดค่าจ้างแบบเหมา 20,000 บาท/รอบนา (ปีละครั้ง) /คน

2. การเดินน้ำทำหลังจากสภาพคันดิน ร่องน้ำ และท้องนา สมบูรณ์แล้ว ปกติจะอยู่ในช่วงเดือนธันวาคม กระบวนการการเดินน้ำเริ่มจากนำน้ำที่เก็บไว้ในบ่อพักหรือ “วัง” ที่มีความลึกประมาณ 1.50 เมตร เข้าสู่ “ลูกประเทียบ” ที่ความลึกประมาณ 1.00 เมตร “ลูกประเทียบ” เป็นบ่อพักน้ำก่อนเข้าสู่กระบวนการตากน้ำ สองกระบวนการแรกเป็นการเตรียมน้ำซึ่งน้ำก่อนที่จะเข้าสู่กระบวนการตากน้ำจะมีค่าเท่ากับ 0 ดีกรี จากนั้นทำการแผ่หน้าเข้าไปในนาแรกๆที่เรียกว่า “นาตาก” ที่มีความลึกประมาณ 30 เซนติเมตร กระบวนการนี้ทำให้ความเค็มอยู่ที่ระดับ 7-10 ดีกรี

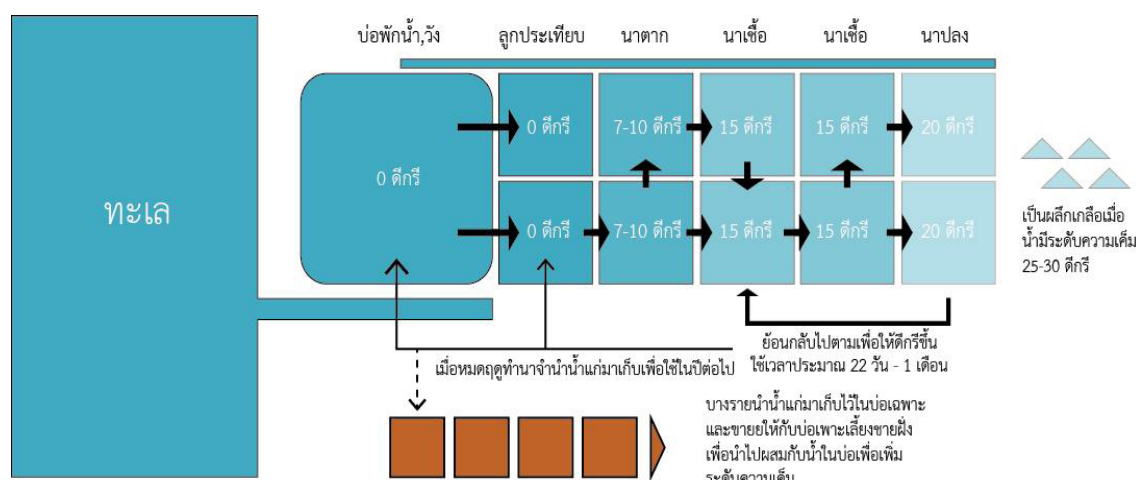
น้ำที่ดีกรีขึ้นระดับ 7-10 ดีกรี จะถูกแผ่ไปยัง “นาเชือก” ที่ทำให้ความเค็มสูงขึ้นถึงระดับ 15 ดีกรี แผ่หน้าเข้าสู่ “นาปลง” ซึ่งทำหน้าที่ตากน้ำให้ตกผลึกเป็นเกลือ แต่ การนำน้ำที่มีความเค็มประมาณ 15 ดีกรี เข้าสู่นาดากจะไม่สามารถตกผลึกเป็นเกลือได้ ชาวนาเกลือจะต้อง “วนน้ำ” กลับไปเพิ่มระดับความเค็มที่ “นาเชือก” อีกครั้ง ซึ่งกระบวนการนี้จะต้องทำประมาณ 4 รอบ และระหว่างแผ่หน้าไปมานั้นนาที่ไม่มีน้ำจะต้องกลิ้งดินใหม่เพราะการแผ่หน้าเข้ามาทำให้ดินขึ้นและเปลี่ยนสภาพ

เมื่อน้ำวนจนถึงระดับ 25 ดีกรี ก็จะเข้าสู่กระบวนการทำให้น้ำเกลือ กลายเป็นผลึกเกลือ ด้วยการแผ่หน้าเข้าสู่ “นาปลง” ซึ่งใช้เวลาเพียง 2-3 ชั่วโมง ก็จะได้ผลึกเกลือ การเดินน้ำรอบแรกใช้เวลาประมาณ 22 วัน ถึง 1 เดือน ถึงจะได้เกลือรื้อแรก แต่ การทำนาเกลือนั้นจะต้องเดินน้ำประมาณ 3-4 เดือน เพื่อให้ได้เกลือหลายรื้อจนกว่าจะเข้าสู่ฤดูฝน คนเดินน้ำจะต้องเป็นคนที่มีความรู้ในการทำนาเกลืออย่างมาเนื่องจากต้องสังเกตน้ำวางแผนการวนน้ำและตรวจสอบสภาพพื้นนา ตลอดระยะเวลาการทำนาเกลือ

นาเกลือแบบครอบครัวส่วนใหญ่จะมีการ ควบคุมการเดินน้ำเอง แต่นาเกลือขนาดใหญ่จะมีการจ้างคนเดินน้ำที่มีความชำนาญโดยให้ค่าจ้างเดือนละ 10,000 บาท (การวัดดีกรีน้ำในนาเกลือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน อาศัยหลักการระดับการลอยของวัตถุ ซึ่งใช้ปรอทวัดความดันเป็นอุปกรณ์ในการวัดค่าการลอย ค่าที่ได้จึงแตกต่างจากการวัดดีกรีความเค็มของบ่อเพาะเลี้ยง)

3. การรื้อคือการนำเกลือขึ้นจากนา เริ่มทำตั้งแต่ได้เกลือชุดแรกประมาณเดือน กุมภาพันธ์ ไปจนถึงก่อนฤดูฝนหรือประมาณเดือนพฤษภาคม แรงงานรื้อเกลือจะเหมาจากผู้รับเหมา ในหมู่บ้านโดยให้ค่าจ้างเหมา 1,500-2,000 บาท/อันหรือกระทง ตามแต่ขนาดของพื้นที่ หลังจากรื้อ จะต้องเข็นเข้าสู่ยุ้งหรือไปรวมกองทันทีซึ่งต้องอาศัยแรงงานในการเข็นในลักษณะของการจ้างเหมาในราคา 180 บาท/เกวียน (ประมาณ 1 ตัน) เกลือรื้อแรกจะมีคุณภาพดีที่สุด ต่อมาจะเป็นเกลือที่มีสีคล้ำขึ้น เนื่องจากดินท้องนาเปิดขึ้นมามีน้ำเกลือก่อนที่จะตกผลึก ทำให้เกลือรื้อแรกๆ มีราคาสูง ที่สุด

4. พักนา เป็นช่วงเวลาหลังจากทำนาเกลือ ชาวนาเกลือจะเก็บตุนน้ำเอาไว้ในบ่อพักน้ำเพื่อทำนาในปีต่อไป และหากน้ำที่เหลือจากกระบวนการมีความเค็มสูงหรือที่เรียกว่า “น้ำแ่ก” จะ เก็บแยกไว้ในบ่อเฉพาะเพื่อใช้ในกระบวนการทำนาเกลือรอบต่อไป ชาวนาบางรายเก็บน้ำแ่กไว้เพื่อ แบ่งขายให้กับผู้ที่มีอาชีพเพาะเลี้ยงชายฝั่ง เพื่อใช้ปรับสภาพน้ำในบ่อเพาะเลี้ยงให้มีความเค็มที่เหมาะสม

ภาพประกอบ 49 ขั้นตอนการทำนาเกลือ

ที่มา: โครงการจัดเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศและวิถีชีวิตประชาชน บริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งทะเล (พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด) จังหวัดสมุทรสงคราม.

ผลผลิตจากกระบวนการทำนาเกลือนั้นนอกจากจะได้ “เกลือสมุทร” แล้ว ยังได้เกลือชนิดต่างๆ ที่สามารถนำไปใช้ในลักษณะที่ต่างกัน รวมถึงยังได้ผลผลิตชนิดอื่นๆ ที่สามารถนำไปขายเพิ่มรายได้ ซึ่งเราสามารถแยกผลผลิตจากการทำนาเกลือได้ดังนี้

เกลือสมุทร: เป็นผลผลิตหลักที่ได้จากกระบวนการทำนาเกลือ มีราคาตาม คุณภาพของเกลือ โดยเกลือรื้อแรกๆ ที่เรียกว่า “เกลือขาว” ราคาเกวียนละ 2,000 บาท เกลือรื้อ ต่อมาเรียกว่า “เกลือกลาง” ราคาเกวียนละ 1,600 บาท ส่วนเกลือรื้อช่วงสุดท้ายเรียกว่า “เกลือดำ” จะมีราคาเกวียนละ 800 บาท

เกลือจืด: เป็นผลผลิตที่ได้จากการตกผลึกของเกลือในนาเชื้อ มีรสจืด ชาวบ้าน นำมาทำให้ละเอียด แล้วนำมาคั่ว สามารถนำไปทำเป็นแป้งเกลือจืด และเป็นส่วนผสมของ เครื่องสำอาง ยาสีฟัน อีกทั้งยังนำไปเป็นส่วนผสมของปูนปลาสเตอร์ และซอล์ค เกสรเกลือ

ดอกเกลือ: เกิดขึ้นในช่วงที่เกลือตกผลึกครั้งแรก มีลักษณะเป็นผงเล็กๆ ลอยเป็นแพ นิยมนำไปประกอบอาหาร

เกลือตัวผู้: เป็นผลึกเกลือที่มีขนาดใหญ่ และแหลม นำไปเป็นส่วนผสมของยาแผนโบราณ

เกลือตัวเมีย: เป็นผลึกเกลือรูปร่างแบน เป็นเหลี่ยม ใช้ประกอบอาหาร โดยเฉพาะการหมักหรือดอง ซึ่งทำให้เนื้อสัตว์และผักที่ดองไม่ดำคล้ำ

ดีเกลือ: เป็นเกลือผลึกใส เล็ก พบในนาตาก มีรสขม ใช้สำหรับทำยาแผนโบราณ สรรพคุณช่วยถ่ายท้อง ถ่ายพยาธิ และอาการท้องอืด

ดินฟูนานาเกลือ: เป็นฟูนละเอียดยีสน้ำตาลเข้ม รสเค็มจัด พบบริเวณท้องนาเกลือ ชาวบ้านนิยมนำมาพอกไขเค็ม

ชี้แดดนาเกลือ: เกิดจากสาหร่ายที่ปกคลุมท้องนาในช่วงพักนาหรือฤดูฝน ก่อนที่จะเริ่มทำนา รอบใหม่ชาวบ้านจะต้องรื้อชี้แดดนาเกลือขึ้นเพื่อทำดินท้องนา ปัจจุบันมีการขายชี้แดด นาเกลือเพื่อนำไปเป็นปุ๋ยใส่ต้นไม้

น้ำแ่: เป็นน้ำที่เหลือจากกระบวนการผลิตซึ่งผ่านการตากแล้ว มีความเค็มสูง หากเป็นน้ำที่มีความเค็มสูงมากจะมีสีส้ม ชาวบ้านจะเก็บไว้เพื่อทำนาครั้งต่อไป และบางส่วนก็แบ่งขาย เพื่อนำไปผสมกับน้ำในบ่อเพาะเลี้ยงชายฝั่ง

ภาพประกอบ 50 ผลผลิตจากนาเกลือ เกลือและชี้แดดนาเกลือ

จากเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อถอดรหัสภูมิปัญญา ชาวนาเกลือจากบางแก้วได้ เล่าถึง พัฒนาการของนาเกลือบางแก้วจากในอดีตจนถึงปัจจุบัน และสะท้อนถึงสถานการณ์และปัญหาของ ชาวนาเกลือว่า ในอดีตที่ผ่านมา ชาวบางแก้วได้บุกเบิกป่าโกงกางและปรับพื้นที่ให้เป็นพื้นที่แผ้วถาง ที่เหมาะสมกับการทำนาเกลือ นาเกลือจึงเกิดขึ้นมาควบคู่กับการเลี้ยงกุ้งแบบธรรมชาติ โดยอาศัยบ่อบัก น้ำหรือบ่อน้ำแรกของนาเกลือเป็นบ่อเลี้ยงกุ้ง ซึ่งเชื้อพันธุ์กุ้งจะเข้ามาพร้อมกับน้ำทะเลที่เตรียมไว้ใช้ สำหรับทำเกลือ ต่อมาบ่อบักน้ำจึงขยาย ขนาดเพื่อรองรับการเลี้ยงกุ้งแบบธรรมชาติด้วย

ประมาณปี พ.ศ.2525 การเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาเป็นที่นิยม ชาวบางแก้วจึงเปลี่ยนบ่อกุ้งแบบ ธรรมชาติ มาเป็นบ่อกุ้งแบบพัฒนา นอกจากนั้นยังมีชาวบ้านจาก จ.สมุทรสาคร ย้ายครอบครัวมาจับ จองพื้นที่และซื้อ ที่ดินใน ต.บางแก้ว เพื่อทำเป็นบ่อกุ้งพัฒนา ในช่วงนี้เองที่พื้นที่นาเกลือลดลงเนื่องจาก ถูกเปลี่ยนเป็น บ่อเพาะเลี้ยงกุ้ง แต่การเพาะเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาก็ซบเซาลงอย่างรวดเร็วประมาณปี พ.ศ.2530 ชาวบ้านที่ขาดทุนต่างพากันขายที่ บางรายก็นำที่ดินไปเช่าใช้หนี้สินจากการลงทุนเลี้ยงกุ้ง แบบพัฒนา ถือ ว่าเป็นช่วงที่ที่ดิน ต.บางแก้ว มีการเปลี่ยนสิทธิ์การครอบครองไปเป็นของคนนอกพื้นที่ มากที่สุด ทำให้ สถานภาพของผู้ที่อาศัยอยู่และใช้ประโยชน์จากที่ดินและทรัพยากรใน ต.บางแก้ว ส่วน ใหญ่เป็นผู้เช่า ที่ดิน หลังจากที่มีการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาไม่ประสบผลสำเร็จ ชาวบ้านก็ปรับเปลี่ยนอาชีพ แต่ ยังคงอยู่ในพื้นที่เช่นเดิม โดยส่วนหนึ่งเปลี่ยนมาเลี้ยงกุ้ง หอยแครง และปู ในบ่อเดิม แต่เปลี่ยน ระบบการเลี้ยงให้สอดคล้องกับระบบน้ำคือมีการปล่อยน้ำเข้าออกจากบ่อเพาะเลี้ยงให้สอดคล้องกับ ระบบ น้ำขึ้นน้ำลง และอาศัยพันธุ์สัตว์น้ำที่เข้ามาพร้อมกับน้ำตามธรรมชาติ อีกส่วนหนึ่งก็ปรับพื้นที่ให้ เป็นนาเกลือซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่เคยทำนาเกลือมาก่อนจึงสามารถอาศัยองค์ความรู้ดั้งเดิม ปรับเปลี่ยน ที่ดินและย้อนกลับมาสู่อชีพเดิมได้

ในปัจจุบันชาวบ้านบางส่วนที่ยังคงมีอาชีพเพาะเลี้ยงแบบธรรมชาติ แต่เริ่มได้รับผลกระทบ จากน้ำเสียจึงมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่กลับมาเป็นนาเกลือเหมือนเดิม ซึ่งเป็นอาชีพที่ได้รับผลกระทบจาก สภาพแวดล้อมน้อยกว่า แม้ว่าจะได้รายได้น้อยกว่าแต่ก็มีความเสี่ยงน้อยกว่า มีรายได้ที่แน่นอนทุกปี ลักษณะของการทำนาเกลือก็เปลี่ยนมาเป็นการทำนาเกลือเพื่อส่งให้ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้นโดยอาศัย พื้นที่ในการทำนาที่มากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงเครื่องมือใช้รถไถ และเครื่องสูบน้ำแทนแรงงานคน และ ระหัดวิดน้ำ เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกันที่ดินบริเวณนี้ก็มีแนวโน้มเปลี่ยนผู้ถือครองมากขึ้น เนื่องจาก เป็นที่ดินที่ใกล้กับถนนพระราม 2 ซึ่งเป็นเส้นทางหลักลงสู่ภาคใต้ อีกทั้งผู้ที่ถือสิทธิ์ในที่ดิน ส่วนใหญ่ ไม่ได้ใช้ประโยชน์ที่ดิน เพียงแต่แบ่งแปลงให้เช่าต่อเท่านั้น ส่งผลให้พื้นที่นาเกลือมีแนวโน้ม ลดลงเรื่อยๆ

ในอดีตเกลือสมุทรที่ได้จากนาเกลือบางแก้วจะส่งขายที่ตลาดแม่กลองโดยมีแหล่งเก็บที่ สำคัญ อยู่บริเวณชุมชนหลังวัดบ้านปากคลองแม่กลองใกล้กับตลาดแม่กลองซึ่งเชื่อมต่อกับนาเกลือใน ต.บางแก้ว ผ่านคลองบางประจันต์ และมีการขนส่งเกลือบางส่วนไปขายในกรุงเทพมหานครผ่านคลอง

แม่กลอง ปัจจุบันเกลือสมุทรที่ได้จากนาเกลือส่วนใหญ่ส่งเข้าสู่โรงกลั่นผ่านโรงรับซื้อเกลือใน จ.สมุทรสงคราม โดยโรงซื้อเกลือจะมารับซื้อเกลือถึงที่นา และนำไปป็นเป็นผลึกละเอียดเท่าๆ กัน รวม ไปถึงผ่านกระบวนการฟอกล้างให้ผลึกเกลือดูขาวสะอาด จากนั้นจึงส่งมาขายตามท้องตลาด กระบวนการแปรรูปนี้ทำให้เกลือสมุทรจากนาเกลือโดยตรงไม่ได้รับความนิยมเนื่องจากมีผลึกที่ไม่ เท่ากัน และมีสีคล้ำกว่า แต่ชาวนาเกลืออธิบายว่ากระบวนการฟอกล้างทำให้ผลึกเกลือดูขาวแต่ก็อาจ ทำให้คุณค่าของเกลือโดยเฉพาะไอโอดีนละลายไปด้วย ส่วนผลผลิตชนิดอื่นๆ จากนาเกลือจะขาย ผ่าน “วิสาหกิจชุมชนแม่บ้านเกษตรกรเกลือสมุทรบางแก้ว” ตั้งอยู่ที่ 33/5 ม.1 ต.บางแก้ว อ.เมือง ฯ จ.สมุทรสงคราม

ปัญหาที่ชาวนาเกลือบางแก้วกำลังประสบ และอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ภูมิปัญญาการทำ นาเกลืออาจสูญหายไป คือปัญหาด้านที่ดินนับเป็นปัญหาหลักที่ทำให้พื้นที่ทำนาเกลือลดลง เกิดขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงในช่วงปี พ.ศ.2535 ที่ชาวบ้านขาดทุนจากการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาทำให้ต้องขาย ที่ดิน หรือนำที่ดินไปเช่าใช้หนี้สิน ชาวบ้านจึงอยู่ในสถานะผู้เช่าที่ดินทำนาเกลือเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งใน ปัจจุบันที่นโยบายในการบริหารจัดการพื้นที่ไม่ชัดเจนส่งผลให้ผู้ประกอบการโรงงานหรือนักธุรกิจที่ดิน เข้ามาซื้อที่ดินบริเวณ ต.บางแก้ว โดยคาดการณ์ว่าราคาที่ดินจะสูงขึ้น เนื่องจากอยู่ใกล้กับถนน พระราม 2 และหากมองในด้านการคมนาคมขนส่งแล้วเหมาะสำหรับการพัฒนาเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวนาเกลือวิตกกังวลว่าหากพื้นที่กลายเป็นเขตอุตสาหกรรมจะทำให้คุณภาพน้ำที่ เป็นต้นทุนในการทำนาเกลือด้อยลง

นอกจากนั้นในปัจจุบันระบบการตลาด สามารถรองรับเกลือสมุทรซึ่งเป็นผลผลิตหลักจากนา เกลือได้ทั้งหมด แต่ผลผลิตชนิดอื่นๆ ดังที่กล่าว ข้างต้น ยังไม่มีตลาดรองรับ และขาดการประชาสัมพันธ์ ถึงคุณประโยชน์ของผลิตภัณฑ์อื่นที่ได้จาก กระบวนการผลิตเกลือ แต่หากสามารถพัฒนาให้กลายเป็น สินค้าทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยอมรับได้จะสามารถเพิ่มรายได้ให้กับชาวนาเกลือได้ รวมถึง การ เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม เพราะกระบวนการทำนาเกลือจำเป็นต้องอาศัย สภาพแวดล้อมเป็นหลัก ทั้งดิน แดด ลม และน้ำทะเล แต่ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะคุณภาพน้ำที่ด้อยลงทำ ให้ต้องเพิ่มกระบวนการตากน้ำให้นานขึ้นส่งผลให้ผลผลิตลดลง และ ฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงไม่แน่นอน โดยเฉพาะฝนที่ตกระหว่างกระบวนการทำนาเกลือ ทำให้นาเกลือ ได้รับความเสียหาย

จากการร่วมวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด หรือ “เวที่ ถอดรหัสภูมิปัญญา” ทำให้ได้ข้อมูล หรือ ชุดความรู้ภูมิปัญญา ในการดำรงชีพของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด ทั้ง 4 ตำบลที่ตามทีนำเสนอข้างต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอน หอยหลอดเรียนรู้ที่จะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการสร้างองค์ ความรู้จากการสังเกต เช่นการสร้างเครื่องมือประมงจากการสังเกตพฤติกรรมของสัตว์น้ำ การสังเกต

ปรากฏการณ์ธรรมชาติเพื่อกำหนดช่วงเวลาในการทำมาหากิน เรียนรู้ในการนำเอทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต สิ่งเหล่านี้ถูกสังสรรค์จนกลายเป็นความรู้ เป็นภูมิปัญญาประจำท้องถิ่นที่ถ่ายทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น

ในขณะที่กลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ต่างแสดงความเป็นห่วงว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นมรดกทางปัญญาของชุมชนกำลังถูกมองข้าม และไม่ได้ได้รับความสนใจจากเยาวชนรุ่นหลัง เนื่องจาก ความรู้ที่มีความเป็นสากล ในระบบการศึกษาสมัยใหม่ ตลอดจนเทคโนโลยีที่ทันสมัย ทำให้ความรู้ท้องถิ่นค่อยๆ ลดความสำคัญลงไป เยาวชนในชุมชน ไม่รู้สึภาคภูมิใจในอาชีพของพ่อแม่ การได้เป็นเจ้าของคนขายคน ตามค่านิยมของชาวไทยส่วนใหญ่ ตลอดจนการตั้งความหวังทางการศึกษาที่มุ่งเข้าเรียนในสาขาที่จบออกมามีงานประจำทำดีๆ มีเงินที่จะซื้อสินค้าและบริการตามกระแสทุนนิยม หลายคนทิ้งบ้านไปทำงานที่อื่น หรือ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และห้างสรรพสินค้า ที่เริ่มเข้ามาแทนที่ป่าชายเลน และ พื้นที่ทำกินของชาวบ้าน เนื่องจากการขายที่ดิน และเปลี่ยนวิถีทำกินของชาวบ้าน ซึ่งบางคนเป็นคนรุ่นใหม่ ไม่ได้สืบสานวิชาทำกินของพ่อ แม่ ไว้ ครั้นพ่อแม่เสียชีวิต ภูมิปัญญาความรู้เหล่านั้นก็สูญหายไปพร้อมมลมหายใจของบรรพบุรุษ ลูกหลานไม่รู้วิชาที่จะทำกินจำต้องขายที่ดินแหล่งทำกินของบรรพบุรุษที่ตกทอดมาให้ เพื่อนำเงินไปใช้ชีวิตแบบสังคมคนเมือง เยาวชนคนรุ่นใหม่มองว่าเป็นความรู้ของคนชนบทที่ไม่ทันสมัย และไม่สามารถใช้ในสังคมยุคปัจจุบันได้

ความรู้ หรือภูมิปัญญาบางเรื่อง ถูกเปลี่ยนวิธีการและเกิดพัฒนาการ เนื่องจากความทันสมัยของเทคโนโลยี และความรู้สมัยใหม่ เช่นกรณีของ ระเบิดวิดน้ำ กังหันลม ที่ใช้ในการทำนาเกลือ ในอดีตถูกใช้เพื่อดึงแรงลมในการวิดน้ำเข้านาเกลือ เมื่อมีเครื่องสูบน้ำที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยแทนแรงลม กอปรกับไม้ที่ใช้ทำกังหันลมหายากและมีราคาแพงขึ้น ชาวบ้านจึงหันมาใช้เครื่องสูบน้ำแทน เนื่องจากความสะดวก และต้องทำเพื่อแข่งกับเวลามากขึ้น แต่จำยอมต้องแบกรับต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้นเนื่องจากเครื่องสูบน้ำต้องใช้น้ำมันเชื้อเพลิง ในขณะที่ภูมิปัญญาบางอย่างถูกเปลี่ยนวิธีการ แต่กลับส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม เช่นในกรณีนี้ กลุ่มผู้เก็บหอยในดอนบางกลุ่มใช้วิธีราดโซดาไฟ หรือน้ำมันตะเกียงเพื่อล่อ ให้หอยหลอดออกจากกูร แทนที่การใช้ปูนขาวเนื่องจากไม่เสียเวลาและเก็บหอยได้เร็วกว่า แต่กลับทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

ในขณะที่ภูมิปัญญาบางเรื่อง เปลี่ยนบทบาทจากการการใช้เพื่อดำรงชีวิต ถูกเปลี่ยนมาใช้ในการท่องเที่ยวเช่นในกรณี ของ เป๊ะปลาทุ ที่ปัจจุบันแทบจะไม่มีชาวประมงทำแล้วเนื่องจากต้นทุนในการทำเป๊ะแพงขึ้น ปริมาณปลาทุขายฝั่ น้อยลงกว่าเดิม ต้องออกไปทำไกลขึ้น จึงทำให้ต้นทุนค่าน้ำมันเชื้อเพลิงแพงขึ้น แต่มีเจ้าของเป๊ะปลาทุ บางเจ้ายังคงทำเป๊ะปลาทุเพื่อ รองรับเรื่องการท่องเที่ยว เนื่องจากมีนักท่องเที่ยวที่สนใจ อยากดูและอยากลิ้มรสปลาทุเป๊ะของแท้ นาย กระดังงา เจ้าของเป๊ะปลาทุ จากแหลมใหญ่ เล่าว่า ปัจจุบันเขามีรายได้จากการพานักท่องเที่ยวไปชมเป๊ะปลาทุ ซึ่งเรื่อง

ดังกล่าวน่าจะสะท้อนให้เห็นว่า บทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ สามารถอนุรักษ์ และสืบสานต่อได้จากการนำมาใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน

เวทีถอดรหัสภูมิปัญญาจึงเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ชาวชุมชนที่ใช้ความรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้ดำรงชีพในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดได้มีส่วนร่วมในการค้นหา วิเคราะห์ ทำความเข้าใจ ตลอดจนสะท้อนปัญหา และสถานการณ์ของความรู้ดังกล่าว ซึ่งแต่ละกลุ่มที่เข้าร่วมถอดรหัสภูมิปัญญา ได้ร่วมกันเล่าเรื่องราว วิถีชีวิตและวิชาความรู้ท้องถิ่นที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เป็นความรู้ที่แฝงอยู่ในวิถีการดำรงชีพ ความรู้ที่เป็นสมบัติเป็นมรดกของบรรพบุรุษ ซึ่งจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสะท้อนเรื่องราวสถานการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นกับภูมิปัญญาเหล่านี้ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดทำเป็นฐานข้อมูลความรู้ท้องถิ่นในแต่ละกลุ่มความรู้ แต่หากจะดูที่กระบวนการจัดการความรู้ ก็ถือได้ว่าเวทีการถอดรหัสภูมิปัญญาที่เราจัดขึ้น เป็นการค้นหาความรู้ร่วมกัน ที่นับเป็นขั้นตอนแรกในกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งเราสามารถสรุปสภาวะการณ์ของภูมิปัญญาและความรู้ท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดได้ดังนี้

ตาราง 4 สภาวะการณ์ของภูมิปัญญาและความรู้ท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

กลุ่มความรู้	พื้นที่	สภาวะการณ์ปัจจุบัน	แนวโน้มในอนาคต
1.ความรู้เรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติ และระบบนิเวศ เช่น ความรู้เรื่อง น้ำ เรื่องลม ไขดดอน ฯลฯ	บางแก้ว,บางจะเกร็งแหลมใหญ่ คลองโค่น	ระบบนิเวศเปลี่ยนไป ระเบียบ ระบบของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเปลี่ยนแปลง / คนรุ่นใหม่ไม่ได้ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เลย ไม่ได้สนใจเรียนรู้	อาจสูญหายเนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่ได้ประกอบอาชีพที่ต้องเรียนรู้ระบบนิเวศ และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ
2.ความรู้เรื่องการทำสวนมะพร้าว	บางแก้ว , แหลมใหญ่, คลองโค่น	พื้นที่ทำสวนลดน้อยลง /การใช้ น้ำจืด และคลองลดลง ตลอดจนการขยายตัวของเมือง	พื้นที่สวนมะพร้าวลดลงอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการขยายตัวของเมือง ลูกหลานคนทำสวนเปลี่ยนอาชีพ อาจทำให้ภูมิปัญญาดังกล่าวสูญหายไป

ตาราง 4 (ต่อ)

กลุ่มความรู้	พื้นที่	สถานการณ์ปัจจุบัน	แนวโน้มในอนาคต
3.ความรู้เรื่อง การจัดการและ อนุรักษ์ป่าชาย เลน	บางแก้ว , คลองโคน	ผู้นำชุมชน และชาวชุมชนมี การตื่นตัวที่จะอนุรักษ์พื้นที่ ป่าชายเลนเนื่องจากได้รับ บทเรียนจากการทำลายป่า และเพื่อความมั่นคงทาง อาหารของชุมชนจึงมีการ เรียนรู้และหาความรู้เพิ่มเติม ในการจัดการและอนุรักษ์ พื้นที่ป่าชายเลน	มีการถ่ายทอดความรู้เรื่อง ดังกล่าวแก่เยาวชนในรูปของ โรงเรียนป่าชายเลน และ รักษา พื้นที่ป่าไว้เพื่อประโยชน์ทางการ ท่องเที่ยว
4.ความรู้เรื่อง การทำประมง พื้นบ้าน	บางแก้ว, แหลมใหญ่ , บางจะเกร็ง, คลองโคน	มีการพัฒนาเครื่องมือโดย อาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ เยาวชนในพื้นที่เริ่มสนใจการ ประมงมากขึ้นเพราะต้อง ดำรงชีพ / คงไว้เพื่อการ ท่องเที่ยว เช่น โป๊ะปลาทุ	ความรู้จะได้รับการพัฒนาให้ เหมาะสมกับยุคสมัย / เปลี่ยน บทบาทจากทำเพื่อดำรงชีพมาใช้ ในการท่องเที่ยว
5.ความรู้เรื่อง การเก็บหอยใน ดอน	บางจะเกร็ง, แหลมใหญ่	มีการเปลี่ยนวิธีการเพื่อให้ เก็บหอยได้เร็วขึ้น และได้ ปริมาณมากขึ้นแต่ส่งผล กระทบต่อระบบนิเวศ / บาง กลุ่มคงไว้เพื่อการท่องเที่ยว	วิธีที่ทำลายระบบนิเวศ จะถูกคัด กันโดย กติกาในการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรร่วมกัน และความรู้ จะถูกถ่ายทอดผ่านกิจกรรม ท่องเที่ยว

ตาราง 4 (ต่อ)

กลุ่มความรู้	พื้นที่	สถานการณ์ปัจจุบัน	แนวโน้มในอนาคต
6. ความรู้เรื่อง การเพาะเลี้ยง หอย	แหลมใหญ่ , คลองโคน , บางแก้ว	เป็นความรู้ที่พัฒนามาเป็น อาชีพ และธุรกิจ จึงยังมีการ คงความรู้และพัฒนาใช้วัสดุ ที่ทันสมัยเพื่อความสะดวก	เนื่องจากเป็นอาชีพที่สามารถ สร้างรายได้จึงยังคงมีการใช้และ พัฒนาความรู้ แต่ถ้าระบบนิเวศ ถูกทำลาย เกิดน้ำเสีย ระบบน้ำไม่ คงที่ ความรู้เหล่านี้ก็จะหายไป เพราะคนเลิกเลี้ยงหอย
7. ความรู้เรื่อง การทำนาเกลือ	บางแก้ว	พื้นที่ทำนาเกลือลดน้อยลง ทำให้มีคนทำนาเกลือน้อยลง คนรุ่นใหม่ไม่ยอมสืบสาน หันไปทำงานในโรงงาน อุตสาหกรรม เสี่ยงต่อสูญ หาย คนทำนาเกลือ จึงต้อง พัฒนาความรู้ เพื่อให้ได้ ผลผลิตที่หลากหลาย	อาจสูญไปถ้าพื้นที่เมืองขยายตัว มากกว่านี้ คนรุ่นใหม่ไม่ใส่ใจที่จะ ทำนาเกลือ

สถานการณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดที่น่าเสนอข้างต้น แสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการคงอยู่ และการสูญหาย ของภูมิปัญญา ทั้งปัจจัยภายในที่มาจากชุมชนเอง เช่น การไม่เกิดความภาคภูมิใจในวิชาชีพของบรรพบุรุษของเยาวชนคนรุ่นใหม่ เนื่องจากมองว่าล้าสมัย และเป็นงานที่ต้องใช้แรง และต้องเหนื่อย ไม่เหมือนงานราชการหรือ การทำงานในโรงงาน อุตสาหกรรม และปัจจัยภายนอกที่มาจากการขยายตัวของเมือง และเขตอุตสาหกรรมซึ่งทำให้มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินเพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มขายที่ดินเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย หรือลงทุนทำกิจการอย่างอื่นเช่น ค้าขาย หรือไปซื้อบ้านในโครงการหมู่บ้านจัดสรร แล้วทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือห้างสรรพสินค้า ปัจจัยดังกล่าวอาจเป็นปัจจัยที่ส่งผลเชิงลบในแง่ของการอนุรักษ์หรือสืบสานภูมิปัญญาบรรพบุรุษ แต่ในการพัฒนาด้านคมนาคมขนส่งที่สะดวกสบายขึ้น พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดจึงถูกเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ชักนำนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นเข้ามาเที่ยวชมธรรมชาติ ป่าชายเลน และวิถีชีวิตของผู้คนบนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน เช่น รายได้จากการนั่งเรือชมป่าชายเลน การทอดลองหอยดอนหอยหลอด การถีบกระดานเลนเก็บหอยแครง

การเข้ามาซื้อผลิตภัณฑ์จากสวนมะพร้าว นาเกลือ และผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูป จนนำมาซึ่งการพัฒนาชุมชน เพื่อรองรับการท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการบรรจุแผนการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว เป็นหนึ่งในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนของ องค์การบริหารส่วนตำบล ของทั้ง 4 ตำบลในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

นอกจากนั้นความต้องการพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดเพื่อการท่องเที่ยว และการใช้ประโยชน์จากที่ดินในเชิงพาณิชย์ ยังเป็นเหตุให้ชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดกลุ่มหนึ่งเปลี่ยนวิถีชีวิตมาพึ่งรายได้จากการท่องเที่ยว เนื่องจากปัญหาเรื่องการลดน้อยลงของทรัพยากรที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ และการขาดการสืบสานภูมิปัญญาการทำมาหากินของเยาวชนรุ่นหลัง ดังนั้นจึงเกิดความเห็นต่างของคนสองกลุ่ม ทำให้การกำหนดเขตพื้นที่ชุ่มน้ำตามสนธิสัญญา แรมซาร์ กลายเป็นปัญหาที่นำมาซึ่งความขัดแย้งของคนในพื้นที่ ในช่วงของการจัดทำผังเมืองรวมจังหวัดสมุทรสงครามที่ผ่านมา มีนักธุรกิจและชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ได้ยื่นร้องขอต่อทางจังหวัดให้มีการพิจารณาเพิกถอน หรือลดขอบเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดให้แคบลง เพื่อให้สามารถพัฒนาการใช้ประโยชน์จากที่ดินได้อย่างหลากหลายมากขึ้น ซึ่งทางจังหวัดได้ให้ผู้ร้องขอกลับไปจัดทำประชาพิจารณ์โดยต้องมีผู้สนับสนุนเกิน 60% ขึ้นไป แต่เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยการทำประชาพิจารณ์จึงต้องยุติไป

อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้เรียกร้องได้ยื่นอุทธรณ์ให้มีการกำหนดประเภทการใช้ที่ดินในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำจากพื้นที่ “สีฟ้า” ให้เป็น “สีเขียว” ซึ่งคำร้องดังกล่าวได้รับการตอบสนองจากที่ปรึกษาคณะกรรมการผังเมืองรวมจังหวัด โดยได้มีการปรับเปลี่ยนให้พื้นที่ซึ่งอยู่ห่างจากแนวเขตถนนพระราม 2 ในรัศมี 1 กิโลเมตร ที่เดิมเป็นสีฟ้า เป็นสีเขียว อันหมายถึง การตั้งโรงงานบางประเภทได้นั่นเอง โดยนายอนุวัฒน์ เมธีวิบูลย์วุฒิ ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงครามในขณะนั้นได้เห็นชอบต่อการปรับเปลี่ยนการจัดประเภทพื้นที่ในข้างต้น โดยให้เหตุผลว่า เพื่อให้เกิดความยืดหยุ่นในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และให้เกิดประโยชน์กับประชาชนในพื้นที่อย่างแท้จริง กล่าวคือจะทำอย่างไรให้ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับประโยชน์ด้วย ฉะนั้นโรงงานบางประเภทอาจจะให้ประโยชน์กับชาวบ้านก็ได้ จึงไม่ควรจะกังวลว่าจะมีโรงงานอุตสาหกรรมที่มีผลกระทบเกิดขึ้น เพราะในทางปฏิบัตินั้น การก่อตั้งโรงงานต้องผ่านการพิจารณาของท้องถิ่น และทางจังหวัดอยู่แล้ว ถ้าหากโรงงานที่ขออนุมัติก่อตั้งเป็นโรงงานที่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ชาวบ้านย่อมไม่ยอมเมื่อชาวบ้านไม่ยอม อบต.หรือจังหวัดก็อนุมัติไม่ได้

ในขณะที่กลุ่มของนายสุรจิต ชีรเวทย์ ประธานหอการค้าจังหวัดสมุทรสงคราม และ ประธานเครือข่ายภูมิปัญญาระบบนิเวศ 3 น้ำ แห่งลุ่มน้ำแม่กลอง กลับมีความคิดเห็นต่างออกไป ว่า การกำหนดขอบเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดนั้นครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบล ก็เพื่อป้องกันมิให้มีกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ชุ่มน้ำนั่นเอง เนื่องจากระบบนิเวศทั้งหมดมีความเชื่อมโยงกัน ยกตัวอย่าง น้ำเสีย

ถ้าหากพื้นที่ด้านบนมีโรงงานอุตสาหกรรม น้ำเสียก็ต้องไหลลงไปที่ดอนหอยหลอด เพราะเป็นพื้นที่ต่ำ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่จะคงอยู่ได้ก็ต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยด้วย ฉะนั้นการเปลี่ยนพื้นที่ให้เป็นสีเขียว จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดอย่างมาก อีกทั้งยังเป็นการเปิดช่องที่จะทำให้เกิดความยุ่งยาก เกิดความขัดแย้ง ตามมา เพราะการพิจารณาว่า อุตสาหกรรมใดจะก่อให้เกิดผลกระทบหรือไม่เป็นเรื่องยาก อุตสาหกรรมบางอย่างหากดูเพียงประเภท อาจดูเหมือนไม่มีอะไร แต่หากดูอย่างละเอียดก็อาจจะมีก็เป็นได้ เช่น อุตสาหกรรมอัญมณี ถ้าเป็นการเจียระไน ก็ไม่สร้างผลกระทบ แต่ถ้ามีการขึ้นเรือนเครื่องประดับ จะมีการใช้น้ำประสานทองซึ่งมีผลต่อสิ่งแวดล้อม เป็นต้น (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2556)

เช่นเดียวกับ นางทองคำ เจือไทย ชาวบ้านคลองมอปลัด ม. 4 ต.แหลมใหญ่ หนึ่งในกลุ่มแกนนำชาวบ้านผู้สนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชายฝั่งนั้น ไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งต่อการกำหนดผังเมืองในครั้งนี้ โดยให้เหตุผลว่า ริมถนนพระราม 2 นั้น ใกล้ทะเล ถ้าตั้งโรงงานได้ เท่ากับว่าเอาโรงงานไปไว้ต้นน้ำแล้วถ้าเกิดน้ำเสียจะเกิดผลกระทบต่อชุมชน เนื่องจาก ที่นี้น้ำท่วมทุกวัน เวลานั้นน้ำขึ้นน้ำท่วมสูงขึ้นมาถึงขา ถ้าหากน้ำเน่าเหม็น เป็นพิษ มีสารเคมี ชาวบ้านจะได้รับความเดือดร้อน การพัฒนาจังหวัดแต่ละจังหวัด ก็ควรให้มีเอกลักษณ์ของตัวเอง ทำไมต้องให้มีโรงงานเหมือนกันหมด สมุทรสงครามเป็นชาวสวน เจียบสงบ เอกลักษณ์ตรงนี้ทำไมไม่ทำให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน

นอกจากนี้ป้าทองคำ ได้กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่แล้วไม่มีความรู้ ไม่มีความเข้าใจ เกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำ เนื่องจากปัญหาคือ ชาวบ้านไม่รู้สึกรู้ว่าแรมซาร์มีตัวตนเพราะไม่เคยเปิดเผยตัว เมื่อมีกระแสว่า ถ้ามีแรมซาร์แล้วจะหากินไม่ได้ ที่ดินก็ขายไม่ได้ เพราะเขาจะอนุรักษ์ไว้ทั้งหมด จึงทำให้เกิดการเข้าใจผิด และนำมาซึ่งการเข้าร่วมกระบวนการคัดค้านแรมซาร์ของชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า องค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนประชาชนทั่วไปยังขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องในคุณประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำ และเหตุผลในการประกาศพื้นที่ชุ่มน้ำ ตลอดจนบทบาทและความสำคัญของสนธิสัญญาแรมซาร์ ทำให้ไม่เข้าใจในการใช้ประโยชน์ จากพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างถูกต้อง รวมถึงการพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนซึ่งจำเป็นต้องร่วมกันกำหนดรูปแบบและวิธีการท่องเที่ยว ไม่ให้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และให้สอดคล้องกับ วิถี “นิเวศวัฒนธรรม” ของชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

2. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

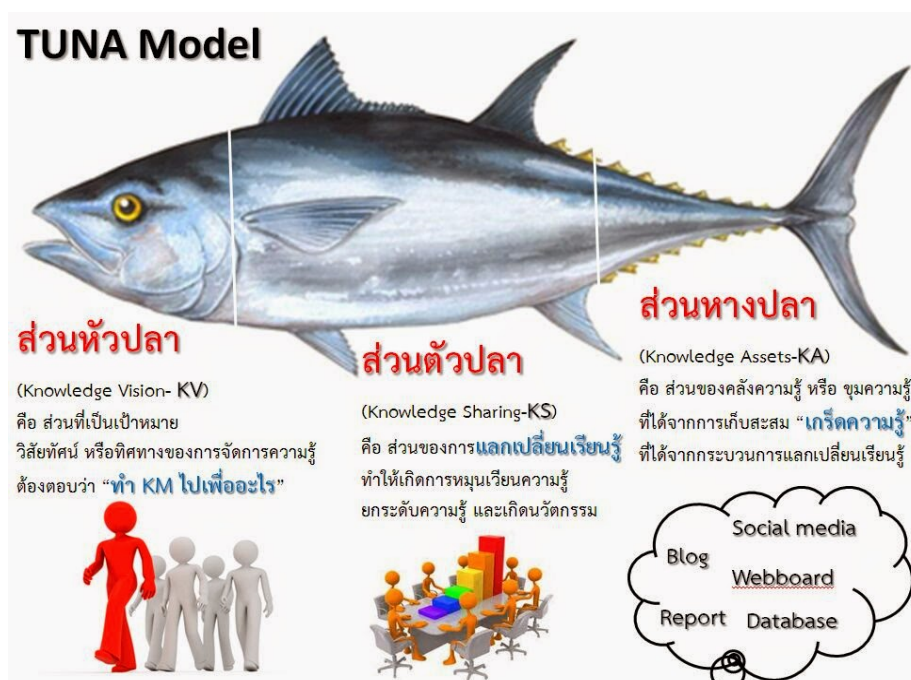
ผู้วิจัยและตัวแทนชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดได้ร่วมจัดการสนทนากลุ่มอีกครั้ง (18 สิงหาคม 2557) เพื่อต่อยอด จากการ “ถอดรหัสภูมิปัญญา” เทศบาลตำบล บางจะเกร็ง รับเป็นเจ้าภาพ ในการจัดเวทีสนทนากลุ่ม โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการ สร้างแนวทางในการ “จัดการความรู้” เรื่อง ของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผ่านการค้นหา และถอดรหัสภูมิปัญญาจากการสนทนากลุ่มในครั้งก่อน โดย ได้ร่วมกันกำหนดเป้าหมายเบื้องต้นเพื่อบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ในการจัดการ กิจกรรมท่องเที่ยวชุมชน

ภาพประกอบ 51 การสนทนากลุ่มเพื่อจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

แบบจำลองปลาทุ (TUNA MODEL) เป็นแนวคิด และวิธีการจัดการความรู้ที่นำเสนอขึ้นโดย สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) เป็นกระบวนการที่ถูกนำมาใช้และมีความเหมาะสมกับเรื่อง ของการพัฒนาชุมชน จึงถูกเลือกมาเป็นกรอบแนวคิดในการจัดกระบวนการจัดการความรู้ในครั้งนี้ เนื่องจากแบบจำลองปลาทุ (TUNA Model) เป็นกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชนที่สามารถ

สังเคราะห์เป็น แบบจำลองที่มีลักษณะเป็นเกลียวของความรู้ที่เชื่อมต่อกัน เมื่อมีการนำไปใช้ และพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่จะมีการเพิ่มพูนความรู้ยิ่งขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในกระบวนการ ที่มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ผ่านการพูดคุยแต่สิ่งดีๆ ให้แก่กัน

ภาพประกอบ 52 แบบจำลองกระบวนการ การจัดการความรู้ แบบปลาทู

ที่มา: สถาบันการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.).

หลังจากได้ร่วมศึกษา TUNA MODEL เพื่อกำหนดแนวทางและทิศทางในการจัดการความรู้
ท้องถิ่นโดยผู้เข้าร่วมกระบวนการ มาจากตัวแทนของกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ดำรงชีวิต บนพื้นที่ชุ่มน้ำดอน
หอยหลอด ทั้งกลุ่มเดิมที่เคยร่วมถอดรหัสภูมิปัญญา และได้ชักชวนเพื่อนๆ กลุ่มใหม่ที่ต้องการเข้า
มาร่วมเวทีจัดการความรู้ในครั้งนี้ หากมองตามแบบจำลองปลาทู ในส่วนของ หัวปลา (Knowledge
Vision-KV) ที่หมายถึงเป้าหมายและทิศทางการจัดการความรู้เวทีถอดรหัสภูมิปัญญาครั้งที่ผ่านมา
นับเป็นการกำหนดเป้าหมายว่าจำเป็นต้องมีการจัดการความรู้เพื่อค้นหาความรู้ที่ซ่อนอยู่ในวิถีการดำรง
ชีพบนที่กและจัดเก็บความรู้เหล่านั้นไว้ในรูปแบบที่เหมาะสมและสอดคล้องกับลักษณะขององค์ความรู้
รวมถึงการบูรณาการความรู้ท้องถิ่นเหล่านี้ไปใช้ในกระบวนการจัดการ และกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชน
ซึ่งทิศทางดังกล่าวก็สอดคล้องกับความหมายของการจัดการความรู้ตามหลักของสากลที่จำเป็นต้องมีการ
ค้นหาความรู้ รวบรวมและจัดเก็บความรู้ ถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้ และ การนำความรู้ไปใช้งาน

ดังนั้นการจัดเวทีสนทนากลุ่มเพื่อกำหนดแนวทางจัดการความรู้ในครั้งนี้จึงเป็นส่วนที่ 2 ของโมเดลปลา คือ ส่วนตัวปลา (Knowledge Sharing -KS) ซึ่งเป็นขั้นตอนของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยสะท้อนเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละชุมชนที่ถูกนำมาใช้ในการท่องเที่ยวในปัจจุบันเพื่อนำไปสู่ส่วนของหางปลา (Knowledge Assets – KA) ที่เป็นขั้นตอนในการกำหนดแนวทางในการจัดเก็บรวบรวมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การถ่ายทอดเผยแพร่ และการนำมาใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน

เทคนิคการประชุมแบบ AIC ถูกนำมาใช้ในขั้นตอนของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในครั้งนี้ โดยให้แต่ละกลุ่มได้สะท้อนเรื่องราวของภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง ผ่านการเล่าเรื่องจากการดำรงชีพของบนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด โดยที่ทุกกลุ่มไม่รู้สึกละเลยสิ่งที่ได้เล่าเรื่องนั้นถูกหรือผิด ซึ่งสภาวะการณ์ภูมิปัญญาที่ได้สะท้อนออกมาก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเวทีถอดรหัสภูมิปัญญาในครั้งแรกมากนัก แต่สิ่งที่เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในครั้งนี้คือ การที่ได้ฟังเรื่องราวของเพื่อนร่วมถิ่นมากขึ้น เพราะหลายกลุ่มได้สะท้อนทั้งปัญหา และความภาคภูมิใจในสัมมาชีพและถิ่นฐานของตนเอง เช่นกลุ่มเก็บหอยในดอนจากบ้านคูชี ต. บางจะเกร็ง ที่ภูมิใจในความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จนถึงกับกล่าวว่าใครมาอยู่บางจะเกร็ง ถ้าฉลาด และขยันทำกิน ไม่มีอด เพราะเดินไปตรงไหนก็มีของกิน แต่ก็สะท้อนปัญหาว่าปัจจุบันมีชาวต่างถิ่น หลายกลุ่มเป็นคนต่างด้าว เข้ามาอาศัยทำประมงและแย่งใช้ทรัพยากร โดยไม่มีความรู้เรื่องระบบนิเวศในพื้นที่ ที่สำคัญคือไม่รู้กติกาในการใช้ทรัพยากรร่วมกันของคนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ส่วนชาวบางแก้ว ก็ภูมิใจในความหลากหลายของพื้นที่ ที่มีทั้งป่าชายเลน ประมงชายฝั่ง และนาเกลือ แม้ว่านาเกลือในปัจจุบันจะลดน้อยลงตลอดจนปัญหาในการถือครองที่ดินทำนาเกลือ ซึ่งบางท่านสะท้อนว่าปัจจุบันมีคนทำนาเกลือในบางแก้ว 132 เจ้า แต่มีเพียง 2 เจ้าที่เป็นเจ้าของที่ดินเอง นอกนั้นเช่าที่ดินทำกิน ซึ่งไม่รู้ขนาดต้างหน้าว่าเจ้าของที่ดินจะขายที่หรือไม่ เนื่องจากรายได้จากการให้เช่าทำนาเกลือ น้อยมากเมื่อเทียบกับการขายที่ให้กับนายทุน

ในขณะที่ กลุ่มชาวประมงจากแหลมใหญ่ ได้สะท้อนเรื่องของวิถีประมง ที่มีวิวัฒนาการทั้งเรื่องของเครื่องมือประมง และวิธีการทำประมงที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย เช่น การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในทะเลเริ่มมีมากขึ้นกว่าการออกไปหาปลาในอดีต ตลอดจนความสำคัญของการประกาศปิดอ่าวเพื่อรักษาสถานทรัพยากรทำให้มีจำนวนสัตว์น้ำมากขึ้นหลังการประกาศปิดอ่าว 3 เดือน

ส่วนคนคลองโคกสามารถคืนป่าชายเลนสู่ธรรมชาติจากกิจกรรมท่องเที่ยวที่ให้นักท่องเที่ยวมาช่วยกันปลูก แต่ก็รู้สึกเป็นห่วงที่ชาวคลองโคกหันมาทำธุรกิจท่องเที่ยวมากขึ้น จนมีการแข่งขันเกิดขึ้น และการไม่มีระบบจัดการ ทำให้ไม่มีมาตรฐานของการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เช่น การนำนักท่องเที่ยวไปพักผ่อนในกะเตงเลี้ยงหอยที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการอุปโภค บริโภคของ

นักท่องเที่ยว การนำนักท่องเที่ยวเข้าไปให้อาหารลิงแสมในป่าชายเลนซึ่งเป็นเรื่องที่น่าห่วงมาก เนื่องจากจะทำให้พฤติกรรมของลิงเปลี่ยนไป อาจเกิดการเปลี่ยนแปลง ในเรื่องของวงจรชีวิต และระบบห่วงโซ่อาหารในนิเวศป่าชายเลน

นอกจากนั้น เรายังได้เห็นการเชื่อมโยงของฐานทรัพยากร เช่น คนสวนมะพร้าว คนประมงก็ ยังต้องการใช้เกลือของคนนาเกลือทั้งในเรื่องของการประกอบปรุงและถนอมอาหารคนนาเกลือก็ ต้องการอาหารจากคนทะเลและคนสวนมะพร้าว เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ก็กลับสะท้อนให้เห็นว่าชาวพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดยังดำรงชีพที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ และฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ ซึ่งคุณภาณุวัฒน์ คงรักษา ตัวแทนแกนนำกลุ่มอนุรักษ์ดอนหอยหลอด จากชุมชน ต.บางจะเกร็ง แสดงความเห็นในเวทีสนทนา ว่า คนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ใช้ระบบ ลม น้ำ แดด เดียวกัน ในการประกอบอาชีพ แม้จะใช้ทรัพยากรต่างกัน แต่เป็นความรู้เป็นสิ่งที่ต้องเชื่อมโยงกัน ถ้าเข้าใจความรู้และวิถีการทำมาหากินของเพื่อนบ้านใกล้เคียงก็จะไม่ทำอะไรที่ส่งผลกระทบและเดือดร้อนต่อการทำมาหากินของเพื่อนบ้าน ตอนนี้มีคนนอกเข้ามาหากินในพื้นที่ดอนหอยหลอดมากขึ้นมาแย่งใช้ทรัพยากรมาทำลายทรัพยากรและระบบนิเวศดอนหอยหลอด ไม่เว้นแม้แต่นักท่องเที่ยวบางกลุ่ม เพราะฉะนั้น คนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดต้องร่วมมือกันสร้างกฎ กติกา ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

จากการแลกเปลี่ยนกันเล่าและเปลี่ยนกันฟังซึ่งถือเป็นขั้นตอนแรกในกระบวนการAIC คือ ขั้นตอน “A” (Appreciation) คือ การทำให้ทุกคนยอมรับ และชื่นชม (Appreciate) คนอื่นโดยไม่รู้ลึก แสดงการต่อต้าน หรือวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งทุกคนจะมีโอกาสแสดงออกอย่างทัดเทียมเพื่อสะท้อนให้เห็นสถานการณ์ในปัจจุบันของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นอย่างไร และอยากจะเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไรทุกคนได้มีโอกาสใช้ทั้งข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่างๆ ตามที่เป็นจริง

ขั้นตอนที่ 2 ของ AIC คือ “I” (Influence) การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญ หรือยุทธศาสตร์ (Strategy) ที่จะทำให้บรรลุ “วิสัยทัศน์ร่วม” หรือ “อุดมการณ์ร่วม”ของกลุ่มที่มาร่วมเวทีจัดการความรู้ซึ่งขั้นตอนดังกล่าวถูกนำมาใช้ในกระบวนการจัดการความรู้ในส่วนของทางปลา (Knowledge Assets – KA) ซึ่งเป็นการร่วมแสดงความเห็นในการกำหนดแนวทางในการจัดเก็บรวบรวมความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การถ่ายทอดเผยแพร่ และการนำมาใช้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งในขั้นตอนดังกล่าว ชาวชุมชนที่เข้าร่วมเวที ต่างช่วยกันคิดหาวิธีจัดเก็บ และถ่ายทอด ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่บรรพบุรุษฝากไว้เป็นมรดกทางปัญญาให้ลูกหลานทำมาหากิน

บุญปลอด เจริญฤทธิ์ จากชุมชนกลุ่มนาเกลือ ต.บางแก้วที่ยังประกอบอาชีพการทำนาเกลือบนที่ดินของตนเอง ได้เล่าว่า ตนเองเป็นผู้สืบทอดความรู้เรื่องการทำนาเกลือ มาเป็นรุ่นที่ 5 ตอนนี้ได้

พัฒนานาเกลือ เป็นแหล่งเรียนรู้ ชื่อ โรงเรียนนาเกลือ สมุทรสงคราม โดยเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เข้าไปเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีทำนาเกลือผ่านแบบจำลองการทำนาเกลือ และ แปรรูปผลิตภัณฑ์จากเกลือให้หลากหลายไม่ใช่เพียงแค่ความเค็ม และมีแผนที่จะเชื่อมโยงเรื่องดังกล่าวกับโรงเรียนประถมในพื้นที่เพื่อที่จะเข้าไปถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้แก่เยาวชนรุ่นหลังให้ได้เห็นความสำคัญและคุณค่าของเกลือ

ในขณะที่ สุริยา หรือประเสริฐ ตัวแทนชาวนาเกลือ จาก หมู่ 6 ต.บางแก้ว ได้แสดงความคิดเห็นว่า รู้สึกเป็นห่วงอาชีพนาเกลือ อาจจะสูญหายไปในอนาคต ด้วยเหตุที่พื้นที่การทำนาลดน้อยลง และคนรุ่นใหม่มองว่าเป็นงานหนักต้องตากแดดตากลม แต่ปัจจุบันนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวนาเกลือก็ต้องการแค่การเห็นภาพกองเกลือสีขาว มาถ่ายรูปกับกังหันลม หรือ ระเบิดดินน้ำ ที่หลายแห่งไม่ได้ใช้ประโยชน์จริงแล้ว แต่ไม่ได้เข้าใจคุณค่าของเกลือ และวิถีของ “คนทำนาเกลือ” รวมถึงความรู้ต่างๆ ที่ซ่อนอยู่ในวิถีของคนทำนาเกลือ เช่น ความรู้เรื่องแดด เรื่องลม เรื่องความเค็มของน้ำ ซึ่งในอดีตไม่มีปรอทวัดความเค็ม ผู้เฒ่าผู้แก่สมัยก่อนใช้การชิม ใช้การสังเกตจากกิ่งไม้หรือข้าวสุกโยนลงไปถ้าเค็มมากกิ่งไม้หรือข้าวสุกก็จะลอย ซึ่งหากอยากรู้จะสืบสานองค์ความรู้นี้ไว้บอกลูกหลานต่อไปคนที่ทำนาเกลืออาจจะมีการทำเป็นศูนย์เรียนรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาเหมือนพิพิธภัณฑ์ซึ่งตอนนี้ทางวัดบางแก้วมีดำริจะสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ และได้ฐานพระพุทธรูปและคิดว่าควรจะทำเป็นพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมถึงความรู้เรื่องเกลือ และกระบวนการทำนาเกลือ

เสียงสะท้อนจากชาวนาเกลือบางแก้ว ทำให้เราเรียนรู้ว่า แท้จริงแล้วชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด อาศัยความรู้เรื่องของระบบนิเวศ และฐานทรัพยากรเป็นพื้นฐาน ผ่านการสังเกต ลองผิดลองถูก จนนำมาสู่การประดิษฐ์เครื่องมือเพื่อทำมาหากิน ในกรณีกังหันลม เกิดความรู้มาจากการสังเกตลม จังหวะและทิศทางของลม จากนั้นประดิษฐ์เครื่องมือเพื่อใช้พลังงานจากลมในการวิดน้ำทะเลเข้านาเพื่อผลิตเกลือ แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ เครื่องสูบน้ำเข้ามาทำหน้าที่แทนกังหันลม เนื่องจากมีราคาที่ถูกกว่าหากต้องซื้อไม้มาทำกังหันลมซึ่งมีราคาแพง และใช้งานได้สะดวกสบายกว่า แต่เรายังเห็นกังหันลมยังคงตั้งเด่นอยู่กลางนาเกลือ มีหน้าที่เพียงแค่ประดับเพื่อสร้างบรรยากาศให้นาเกลือ ไว้ให้นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือน ได้บันทึกภาพไว้เป็นที่ระลึกว่าครั้งหนึ่งเคยมีบทบาทในกระบวนการทำนาเกลือ นั่นหมายถึงว่าบทบาทของนาเกลือก็อาจเปลี่ยนไป ไม่เพียงแค่ทำนาขายเกลือ แต่จะมีรายได้จากการท่องเที่ยวในการขายบรรยากาศนาเกลือ

ในขณะที่เสียงสะท้อนจากตัวแทน ชาวคลองโคน ซึ่งอาศัยความสมบูรณ์ของป่าชายเลน และการเพาะเลี้ยงหอยแครงเพื่อยังชีพ นอกจากจะสร้างรายได้จากผลผลิตแล้ว ชาวคลองโคนยังสร้างรายได้จากการพานักท่องเที่ยวไปเที่ยวทะเลเลี้ยงหอย (กระท่อมเฝ้าหอยในทะเล) นั่งเรือเที่ยวชมป่าชายเลน ให้อาหารลิงแสม ปลูกป่าชายเลน ผู้ใหญ่เดชา จือเหลียง แกนนำในการริเริ่มฟื้นฟูป่าชายเลนคลองโคนที่เคยถูกทำลายไปกับการทำนาเกลือในอดีต สะท้อนให้เห็นเรื่องของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

เพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งกำลังสร้างรายได้ให้ชาวบ้าน จนมีการสร้างรีสอร์ท ร้านอาหาร เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวและจัดกิจกรรมท่องเที่ยวอย่างมากมาย แต่ยังไม่มีแผนและระบบการจัดการท่องเที่ยว เลยไม่มีกติกา หรือมาตรฐานในการท่องเที่ยว เกิดการแข่งขันเพื่อแย่งชิงนักท่องเที่ยว เสียงดังจากเรือยนต์ที่พานักท่องเที่ยวไปชมป่าชายเลน มีส่วนทำให้สัตว์ป่าชายเลนบางชนิดหายไป เช่น ลิงแสมเผือก เสือปลา ซึ่งคาดว่าจะมีการลักลอบฆ่าล่า หรืออาจปะปนมากับกิจกรรมท่องเที่ยว หรือแม้แต่การให้อาหารลิงแสม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นขนมขบเคี้ยว และกล้วย ซึ่งผิดวิสัย และพฤติกรรมการหากินของลิงแสม รวมถึงความไม่ปลอดภัยของนักท่องเที่ยวจากการเข้ามาแย่งอาหารของลิงผู้ใหญ่เดชายังเล่าต่อว่า หากเราเล่นเรือไปถึงแนวป่าชายเลน แล้วดับเครื่อง แกว่งเข้าไป เราจะได้สัมผัสธรรมชาติของป่าชายเลนมากกว่า ได้เห็นพฤติกรรมของลิงแสมที่ปกติจะหาสัตว์น้ำจำพวกปูแสม กุ้ง หรือแมงดาทะเลเป็นอาหาร หากใช้กล้วยหรือ ขนมขบเคี้ยว แต่วิสัยของลิงซึ่งกินทุกอย่าง เมื่อได้กินอาหารง่ายๆ โดยไม่ต้องเหนื่อยหา ลิงก็จะเปลี่ยนพฤติกรรมจากหาอาหาร มารออาหารที่นักท่องเที่ยวนำมาให้เหมือนลิงในสวนสัตว์ ซึ่งทำให้วิถีของธรรมชาติ และระบบนิเวศเปลี่ยนไป

ธเนศ ฤกษ์ดี ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 8 ตำบลคลองโคนเล่าต่อว่าปัจจุบัน มีเยาวชนรุ่นใหม่กลับมาทำมาหากินที่บ้านมากขึ้น ทั้งที่มาช่วยที่บ้านทำธุรกิจท่องเที่ยว และหลายคนก็กลับมาทำอาชีพประมง ซึ่งกลุ่มคนรุ่นใหม่เหล่านี้ได้นำเอาความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่มาเสริมหรือต่อยอดภูมิปัญญาเดิม สร้างเป็นความรู้ใหม่ในวิถีประมง เช่น การประดิษฐ์เครื่องมือประมงใหม่ เช่น เบ็ดปลาตุ๊ก ที่ตักปลา หรือ ที่ชาวบ้านเรียกโอบปลา ซึ่งถูกประดิษฐ์ขึ้นมาโดยกลุ่มคนรุ่นใหม่ ซึ่งจากเรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการท่องเที่ยวก็ไม่ได้สร้างผลกระทบทางลบอย่างเดียว อย่างน้อยเมื่อมีการกระตุ้นเศรษฐกิจขึ้นในคลองโคนด้วยการท่องเที่ยว ทำให้คนรุ่นใหม่หันมาใส่ใจถิ่นเกิดมากขึ้น

ขณะที่ชาวสวนมะพร้าว จากแหลมใหญ่ ต่างสะท้อนเรื่องของปัญหาการถือครองที่ดิน และการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่สวนมะพร้าว เนื่องจากมีการขายที่ดินกันมากขึ้น ภูมิปัญญาสวนมะพร้าว ไม่ต่างจากนาเกลือที่รอเวลาที่จะสูญหายไป สวนมะพร้าวของป่าทองคำ เป็นอีกแห่งที่เก็บภูมิปัญญา เหล่านี้ไว้ในรูปของแหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถเข้ามาเยี่ยมชม และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องวิถีชีวิตชาวสวนมะพร้าว มาดูกระบวนการผลิตน้ำตาลและซึมน้ำตาลมะพร้าว เป็นกำไรชีวิตในวัยเกษียณ ที่ทำให้ป่าทองคำมีแรงที่จะคงภูมิปัญญาและวิชาชีพของชาวสวนมะพร้าวแห่งแหลมใหญ่ไว้

เช่นเดียวกับวิถีประมงของชาวแหลมใหญ่ที่ใช้ชีวิตอยู่กับทะเลมาหลายชั่วอายุคน ชาวแหลมใหญ่นับเป็นคลังอาหารทะเลของแม่กลอง เป็นต้นกำเนิดและตำนานแห่งปลาทุโป๊ะแม่กลองที่ขึ้นชื่อหลากหลายวิถีประมงยังได้รับการสืบทอด เนื่องจากเป็นวิชาชีพที่สร้างรายได้ รวมถึงการทำฟาร์มเพาะเลี้ยงหอยแมลงภู่ ซึ่งแต่เดิมมาอาศัยเกาะตามเสาโป๊ะ จนภายหลังสามารถเก็บมาขายสร้างรายได้

จนชาวบ้านพัฒนามาเป็นฟาร์มเพาะเลี้ยง แทนที่การทำโป๊ะซึ่งต้องลงทุนสูง ปัจจุบันมีโป๊ะปลาทุเหลือราว 5 เจ้า ที่ยังทำอยู่ บางเจ้าเลิกทำแล้วแต่โป๊ะยังอยู่ และมีบทบาทที่ไม่ต่างจาก กังหันลม ระหัดวิดน้ำของชาวนาเกลือ ที่มีไว้เป็นอนุสรณ์ให้รำลึกถึง ตำนานแห่งปลาทุโป๊ะแม่กลอง เฒ่าทะเลแหลมใหญ่บางท่านที่เคยมีตำนานร่วมกับโป๊ะปลาทุก็เปลี่ยนบทบาทมาเป็นมัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวชมโป๊ะปลาทุกลางทะเลพร้อมถ่ายทอดเรื่องราวหน้าที่ในการจับปลาทุของเครื่องมือประมงที่เรียกโป๊ะที่นับวันจะเหลือแต่เพียงชื่อให้เรียกขาน เมื่อนึกถึงตำนานความอรร่ของปลาทุที่จับจากโป๊ะ ซึ่งผู้เฒ่าทะเลแห่งแหลมใหญ่เล่าว่า โป๊ะเป็นความฉลาดของชาวประมงในการจะจับปลาทุ เมื่อปลาทุว่ายร่นทางเขียว ตัวผอมจากปักชำได้ซึ่งเข้ามาหากินแพลงตอนที่อุดมสมบูรณ์บริเวณปากอ่าวไทยในช่วงปลายน้ำหลากซึ่งเป็นช่วงที่ปากอ่าวได้รับแร่ธาตุอาหารที่พัดมาจากต้นน้ำโดยแม่น้ำแม่กลอง ทำให้จากปลาทุวัยรุ่นตัวผอมหง่างกลายเป็นปลาทุสาวหางเหลือง ตัวอ้วนสีสนสดใส หนังบางเนื้อนุ่ม เมื่อปลาทุว่ายเข้าตามปากโป๊ะก็จะหลุดเข้าไปในโป๊ะ แต่จะอยู่หากินภายในโป๊ะ ชาวประมงจะรอเวลาที่ปลาเข้ามาจำนวนมากและยกอวนขึ้นก็จะได้ปลาทุที่สด และปลาไม่เครียด ซึ่งผู้เฒ่าบอกว่าเนื้อจะสดและหวานไม่แปรเปลี่ยนติดกับปลาทุที่ลากด้วยอวนซึ่งส่วนใหญ่จะตายก่อนที่จะลากขึ้นฝั่งเพราะปลาทุเครียดที่โดนไล่จับนับเป็นเคล็ดลับความอรร่ของปลาทุแม่กลองที่น้อยคนจะรู้ซึ่งปลาทุโป๊ะปัจจุบันหารับประทานกันได้ยากเนื่องจากมีคนทำโป๊ะน้อย จะมีร้านอาหารทะเลที่มีชื่อของแม่กลองมาหม่ำไปหมด ที่เราเห็นขายข้างทางส่วนใหญ่เป็นปลาทุที่ลากจากอวน และเป็นปลาทุที่จับในน่านน้ำของประเทศอินโดนีเซีย

เรื่องราวของโป๊ะจากแหลมใหญ่สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาความฉลาดในการหากินของชาวบ้าน และสะท้อนเรื่องราวของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ยังถูกเก็บไว้และถ่ายทอดผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวแต่ความรู้อยังเป็นความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ที่อยู่ในตัวของเฒ่าทะเลแห่งแหลมใหญ่ หากไม่ได้รับการถ่ายทอดหรือบันทึก ความรู้อันมีค่าเหล่านี้ก็จะสูญหายไปตามกาลเวลา หากกังหันลมของชาวบ้านแก้วซ่อนความรู้เรื่องลมไว้ โป๊ะปลาทุแห่งแหลมใหญ่ก็ซ่อนความรู้เรื่อง น้ำ และลม ที่มีความสัมพันธ์กัน และมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลาทุที่เป็นเสมือนเครื่องหมายการค้าของแม่กลอง

ชาวบางจะเกร็ง ซึ่งเป็นเสมือนเจ้าบ้านของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เนื่องจากเป็นเจ้าของพื้นที่ “ดอนหอยหลอด” สันดอนกลางทะเลที่กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในปัจจุบัน และด้วยความอุดมสมบูรณ์ของดอนหอยหลอด ทำให้คนบางจะเกร็ง มีอาชีพที่หลากหลาย บนสันดอนทรายที่เปิดแห่งนี้ โดยเฉพาะกลุ่ม เก็บหาหอยในดอน หรือที่เรียกว่ากลุ่มหอยเก็บมือซึ่งมีทั้งคนหยอดหอยหลอด คราดหอยกระปุก คนละเลงหอยแครง ซึ่งแต่ละกลุ่มจะมีอาณาเขต มีวิธีการ และ มีช่วงเวลาในการเก็บที่แตกต่างกัน ทำไมหอยหลอดต้องหยอดด้วยปูนขาว เพราะชาวบ้านเชื่อว่าปูนขาวจะทำให้หอยหลอดแสบและเผลอขึ้นมาให้จับ คนเก็บหอยในดอนท่านหนึ่งให้ข้อมูลว่า ในอดีตไม่มีการหยอดก็เกิด

จากมีคนแก่มากในอดีต กลับจากออกทะเลบัววันน้ำมากทั้งบริเวณสันดอน น้ำมากที่กระเซ็นเข้ารูหอย หลอดทำให้หอยไหลออกมา ชาวบ้านสังเกตเห็นจึงตั้งสมมติฐานว่า ปูนแดงกินมากทำให้หอยหลอดไหล และได้ลองทดลองผิด จากใช้ปูนแดงที่กินมากมาเป็นปูนขาวจนในที่สุด แต่สมมติฐานดังกล่าว กลับนำมาซึ่งความวอดวายของดอนหอยหลอด เมื่อมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งกลับจากทะเล เมื่อกลับถึงดอน หอยหลอด จึงดับตะเกียง และลองราดน้ำมันตะเกียงไปในบริเวณดอนที่อยู่ของหอยหลอดพอดี ปรากฏว่ามีหอยหลอดที่โดนน้ำมัน ไหลขึ้นมาจากรูเป็นพื้นที่กว้างขึ้น คนกลุ่มนี้จึงใช้วิธีการราดด้วยน้ำมันก๊าด พัฒนามาเป็นโซดาไฟ ซึ่งในช่วงที่มีการทำนาทุ่งกันมาก หอยหลอดมีราคาแพง เนื่องจากเกษตรกรผู้ เลี้ยงกุ้งนำหอยหลอดไปเป็นอาหารกุ้ง ทำให้ชาวบ้านใช้วิธีการสาดน้ำมันก๊าดหรือโซดาไฟแทนการ หยอดด้วยมือซึ่งช้า และไม่ทันเวลา แต่วิธีดังกล่าวกลับถูกการคัดค้านจากชาวบ้านอีกกลุ่ม เนื่องจากมี ผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ คุณภาพดิน อนุรักษ์ ประชานกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟู ดอนหอยหลอด แสดงความเห็นว่าร่าวปี พ.ศ. 2546 –พ.ศ.2550 จำนวนหอยหลอดในดอนเริ่มลด น้อยลง เนื่องจากมีการจับหอยหลอด แบบทำลายล้าง โดยใช้โซดาไฟ หรือ น้ำมันก๊าดราดซึ่งส่วนใหญ่ เป็นชาวประมงต่างถิ่น ทำให้กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ที่หากินด้วยการเก็บหอยในดอน ต้องร่วมมือกันที่จะ อนุรักษ์ฐานทรัพยากรเอาไว้ โดยเริ่มตั้งกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูดอนหอยหลอด ในปี พ.ศ.2552 มีการ กำหนด กฎ กติกาในการใช้ทรัพยากรร่วม และเฝ้าระวังไม่ให้มีการจับหอยหลอดแบบวิธีการทำลายล้าง อีก ก็ทำให้จำนวนประชากรหอยหลอดกลับมาชุมเหมือนเดิม คุณภาพดิน เล่าต่อว่า ชาวบางจะเกร็ง จะมีวิธีการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรโดยวิธีการพักดอนโดยธรรมชาติในช่วงหน้าน้ำหลาก ช่วงเดือน พฤศจิกายน – มกราคม ซึ่งจะเป็นช่วงที่ปากอ่าวไทย และสันดอนกลางทะเล มีธาตุอาหารเต็มจากการ พัดพาของแม่น้ำแม่กลอง จะทำให้หอยเกิดเยอะ ถ้าเราพักดอนช่วงนี้ หลังจากหน้าหนาวหรือหน้าน้ำ หลาก จะมีหอยให้จับเยอะมาก ไม่เฉพาะหอยหลอด ยังมี หอยแครง หอยตลับ หอยตะกาย หอยเสียบ และหอยปากเปิดเป็นต้นซึ่งในอดีตที่ยังไม่มีการสร้างเขื่อนในแม่น้ำแม่กลอง น้ำจะแรงและจะพัดพาดิน เลนมามากกว่านี้ จะทำให้หอยเกิดเยอะกว่านี้มาก

ในขณะที่ ชื่อของ ดอนหอยหลอด ปัจจุบัน เป็นหนึ่งในแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด สมุทรสงคราม มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยือนไม่ขาดสายเนื่องจากอยู่ไม่ไกลจากเมืองหลวง จากการได้ พุดคุยกับชาวบ้านผู้รู้ หมู่ 6 ซึ่งอยู่ในพื้นที่ท่องเที่ยวของดอนหอยหลอด ได้ข้อมูลว่า การท่องเที่ยวเริ่ม เข้ามาตอนที่มีการสร้างศาลกรมหลวงชุมพรฯใหม่ ๆ ร่าวปี พ.ศ.2528 และราวปี พ.ศ.2530 เริ่มมี ร้านอาหารเข้ามาเปิดทำการ ก่อนจะกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวในปัจจุบัน และนับตั้งแต่บัดนั้น เริ่มมีคน ต่างถิ่นอพยพเข้ามาสู่ดอนหอยหลอด มาเปิดบริการร้านอาหาร รีสอร์ทที่พัก รับจ้างขับเรือท่องเที่ยวเป็น ต้น ชาวบ้านก็ต้องปรับตัวเพื่อรองรับการท่องเที่ยว หลายคนมีรายได้เพิ่มจากการขับเรือท่องเที่ยว ขาย สินค้า และผลิตภัณฑ์จากทะเล วิถีชีวิตของคนเก็บหอยในดอน เริ่มได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว

จนมีกิจกรรมในการสร้างประสบการณ์ใหม่สำหรับนักท่องเที่ยว โดยการลงหยอดหยอดตลอด ซึ่งได้รับความสนใจ และกลายเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวหลักของคนหยอดหยอดในปัจจุบัน

ประธานกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูคนหยอดหยอด แสดงความคิดเห็นต่อเรื่องนี้ว่า ตอนนี้อยู่ในคนหยอดหยอดไม่มีระบบ และระเบียบในการจัดการ ทั้งนักท่องเที่ยวทั้งชาวบ้านเดินหยอดหยอดกันเต็มคนไปหมด ชาวบ้านไม่ได้ปฏิเสธการท่องเที่ยว เพราะสร้างรายได้เสริม หรือบางคนกลายเป็นรายได้หลักไปแล้ว แต่มองในมุมของการรักษาฐานทรัพยากรเพื่อความยั่งยืน และแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เราอาจต้องมองถึงความยั่งยืน ของระบบนิเวศ และฐานทรัพยากรก่อน เราไม่สามารถควบคุมปริมาณ และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวได้ เราอยากให้มีการแบ่งโซนสำหรับทำกิจกรรมท่องเที่ยว แยกออกจากโซนที่สงวน และอนุรักษ์ไว้เป็นคลังทรัพยากรสำหรับชาวบ้านในการทำมาหากิน อยากให้มีการจัดระบบ และระเบียบในเรื่องดังกล่าว และที่สำคัญอยากให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ ภูมิปัญญา และวิถีคิดในการทำมาหากินของคนหยอดหยอดด้วย ไม่ใช่เห็นว่า แปลก แล้วอย่างลองเลียนแบบเพื่อการสนุกสนานเท่านั้น ซึ่งทางชาวบ้านเชื่อว่า นี่จะเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่จะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดจิตสำนึกในการท่องเที่ยวแบบอนุรักษ์ และห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเขาจะเข้าใจได้ว่าทำไมคนคนหยอดถึงได้ห่วงแหนสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติในบ้านเกิดเขามากขนาดนี้

จากการสะท้อนเรื่องราวของชาวบางจะเกร็ง เราพบว่า ระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณคนหยอดหยอดยังมีความสำคัญต่อวิถีของผู้คน ความรู้ และเข้าใจในเรื่องระบบ และระเบียบของธรรมชาติ ในพื้นที่ชุ่มน้ำคนหยอดหยอด เป็นความรู้ที่ชาวบ้านจำเป็นต้องรู้เพื่อดำรงชีวิต และใช้ในการประกอบอาชีพ เพราะถ้าระบบนิเวศสมบูรณ์ จำนวนหยอดและสัตว์น้ำก็จะมีมากขึ้น และเมื่อมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาดและระมัดระวัง ไม่หากินอย่างทำลายล้าง หรือ มีการพักเพื่อให้ธรรมชาติได้ฟื้นฟูก็จะเกิดความยั่งยืน

แม้ว่าการท่องเที่ยวเริ่มเข้ามามีบทบาท ในวิถีชีวิตของชุมชนคนคนหยอดหยอด และสามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้น แต่ถ้าไม่มีการจัดการการท่องเที่ยวที่ดี ไม่มีความเข้าใจในวิถี และเคารพในภูมิปัญญาความรู้ และกฎ กติกาในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติของชุมชน การท่องเที่ยวก็จะส่งผลกระทบทางลบต่อชุมชน ซึ่งปัจจุบันมีร้านอาหารจำนวนมากในพื้นที่ท่องเที่ยวคนหยอดหยอด ที่ต้องถูกรื้อถอนและปล่อยทิ้งร้าง เนื่องจากบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลน ซึ่งเป็นแนวกันชนการกัดเซาะชายฝั่งโดยธรรมชาติ ร้านอาหารหลายแห่งพังจากการกัดเซาะ นั่นเพราะความไม่รู้ในวิถีของธรรมชาติ และไม่เคารพกติกาในการอยู่และหากินกับธรรมชาติของชุมชนพื้นที่

ข้อมูลที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในขั้นตอน I (Influence) ของเทคนิค AIC ที่นำมาใช้ในกระบวนการจัดการความรู้ ในส่วนของตัวปลา (Knowledge Sharing -KS) และหางปลา (Knowledge Assets – KA) ได้ถูกดำเนินการ ต่อในขั้นตอนของการ กำหนดและควบคุมเพื่อมีความชัดเจนและเป็น

รูปธรรมขึ้นโดยการ ออกแบบ วิธีการจัดเก็บความรู้ และการเผยแพร่ความรู้ ซึ่งการท่องเที่ยวก็เป็นแนวทางหนึ่งในการเผยแพร่ และบูรณาการความรู้มาใช้งานและขั้นตอนดังกล่าวคือขั้นตอนสุดท้ายในเทคนิค AIC คือ ขั้นตอน C (Control) โดยตัวแทนชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการจัดการความรู้ในครั้งนี้ ได้ร่วมกันสรุป และกำหนดแนวทาง การจัดเก็บองค์ความรู้ที่ได้จากเวทีถอดรหัสภูมิปัญญา และอาศัยข้อมูลจากการที่ได้จากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกระบวนการจัดการความรู้ กำหนด เป็น แนวทางในการจัดเก็บภูมิปัญญาเหล่านั้น รวมถึง การถ่ายทอดเผยแพร่ และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวชุมชนดังนี้

ตาราง 5 แนวทางการจัดเก็บ และถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุมน้ำดอนหอยหลอด

กลุ่มความรู้	พื้นที่	การจัดเก็บองค์ความรู้	การถ่ายทอดความรู้	การนำความรู้ไปใช้
1.ความรู้เรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติ และระบบนิเวศ เช่น ความรู้เรื่อง น้ำ เรืองลม ไซด ดอน ฯลฯ	บางแก้ว , บางจะเกร็ง , แหลมใหญ่ คลองโคน	1.บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรอาจอยู่ในรูปของเอกสารหรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ 2.เก็บเป็นองค์ความรู้ในพิพิธภัณฑ์หรือศูนย์เรียนรู้ชุมชนที่มีอยู่ เช่นในศูนย์บริการท่องเที่ยว 3.จัดทำเป็นหลักสูตรตำราเรียนเรื่อง “ภูมิปัญญาธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ” สำหรับนักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา	1.จัดค่ายเยาวชนเพื่อปลูกสำนึกในการรักและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น 2.บรรจุเป็นหลักสูตรวิชาเลือกให้นักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ในพื้นที่ได้เรียนรู้ โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นครู	1.จัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเรียนรู้ เส้นทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุมน้ำดอนหอยหลอด โดยมีการสื่อความหมายเรื่องของความรู้ เรื่องระบบและระเบียบของธรรมชาติในพื้นที่ชุมน้ำดอนหอยหลอด

ตาราง 5 (ต่อ)

กลุ่มความรู้	พื้นที่	การจัดเก็บองค์ความรู้	การถ่ายทอดความรู้	การนำความรู้ไปใช้
2.ความรู้เรื่องการทำสวนมะพร้าว	บางแก้ว, แหลมใหญ่, คลองโคน	1.บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรอาจอยู่ในรูปของเอกสารหรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ 2.จัดทำศูนย์เรียนรู้ในสวนมะพร้าวหรือศูนย์เรียนรู้ชุมชน 3.จัดทำเป็นตำราเรียนเรื่อง “ภูมิปัญญาสวนมะพร้าว” สำหรับนักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา	1.บรรจุเป็นหลักสูตรวิชาเลือกให้นักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ในพื้นที่ได้เรียนรู้ โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นครู	จัดเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตามเส้นทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด
3.ความรู้เรื่องการจัดการและอนุรักษ์ป่าชายเลน	บางแก้ว, คลองโคน	1.จัดทำเป็นศูนย์เรียนรู้เพื่อเรียนรู้ระบบนิเวศคุณค่าความสำคัญของป่าชายเลน ตลอดจน ภูมิปัญญาการอนุรักษ์ป่าชายเลนในรูปของโรงเรียนป่าชายเลน 2.จัดทำเป็นตำราเรียน “ภูมิปัญญา อนุรักษ์ป่าชายเลน” สำหรับนักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา	1.จัดค่ายเยาวชนเพื่อปลูกสำนึกในการรักษাপ่าชายเลนและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะใช้อนุรักษ์ป่าชายเลน 2.บรรจุเป็นหลักสูตรวิชาเลือกให้นักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ได้เรียนรู้ โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นครู	1.จัดเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามเส้นทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

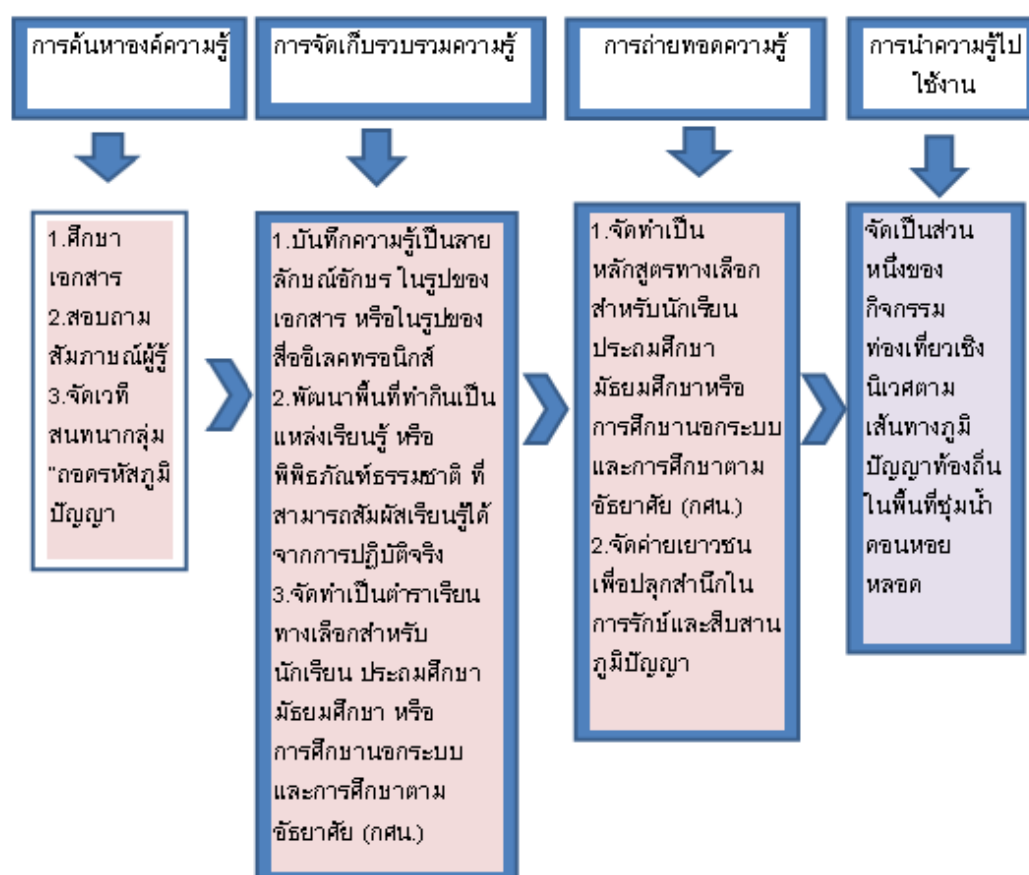
ตาราง 5 (ต่อ)

กลุ่มความรู้	พื้นที่	การจัดเก็บ องค์ความรู้	การถ่ายทอด ความรู้	การนำความรู้ ไปใช้
4.ความรู้เรื่องการ ทำประมงพื้นบ้าน	บางแก้ว, แหลม ใหญ่, บางจะ เกร็ง, คลองโคน	1.บันทึกเป็นลายลักษณ์ อักษรอาจอยู่ในรูปของ เอกสารหรือสื่อ อิเล็กทรอนิกส์ 2.พัฒนาจัดทำศูนย์เรียนรู้ หรือพิพิธภัณฑ์วิถีประมง พื้นบ้าน 3.จัดทำเป็นตำราเรียน เรื่อง “ภูมิปัญญา วิชา ชาวประมง” สำหรับ นักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา	1.จัดค่ายเยาวชนเพื่อ ปลูกสำนึกในการ รักษ์และสืบสานภูมิ ปัญญาประมง พื้นบ้าน 2.บรรจุเป็นหลักสูตร วิชาเลือกให้นักเรียน ประถมศึกษาและ มัธยมศึกษา ได้ เรียนรู้ โดยมีปราชญ์ ชาวบ้านเป็นครู	1.จัดเป็นส่วนหนึ่ง ของกิจกรรม ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตามเส้นทางภูมิ ปัญญาท้องถิ่นใน พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอย หลอด 2.ประกวดนวัตกรรม ภูมิปัญญาเครื่องมือ ประมง จาก “เยาวชน ประมงรุ่นใหม่”
5.ความรู้เรื่องการ ใช้ทรัพยากรใน ทะเล เช่นเก็บหอย ในดอน การไถเคย และการทำกะปิ	บางจะเกร็ง, แหลมใหญ่ คลองโคน	1.บันทึกเป็นลายลักษณ์ อักษรอาจอยู่ในรูปของ เอกสารหรือสื่อ อิเล็กทรอนิกส์ 2.จัดเป็นส่วนหนึ่งของ องค์ความรู้ในศูนย์เรียนรู้ พิพิธภัณฑ์ วิถีประมง พื้นบ้าน ดอนหอยหลอด 3.เป็นส่วนหนึ่งในตำรา เรียน เรื่อง “นิเวศดินเลน ดอนหอยหลอด” สำหรับ นักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา	1.จัดค่ายเยาวชนเพื่อ ปลูกสำนึกในการ รักษ์และสืบสานภูมิ ปัญญาประมง พื้นบ้าน 2.บรรจุเป็นหลักสูตร วิชาเลือกให้นักเรียน ประถมศึกษาและ มัธยมศึกษา ได้ เรียนรู้ โดยมีปราชญ์ ชาวบ้านเป็นครู	1.จัดเป็นส่วนหนึ่ง ของกิจกรรม ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ตามเส้นทางภูมิ ปัญญาท้องถิ่นใน พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอย หลอด เน้นเรื่องการ รู้จักดินเลน และ แหล่งเกิดหอยแต่ละ ชนิด รวมถึง กระบวนการการทำ กะปิจากเคยดำดำ

ตาราง 5 (ต่อ)

กลุ่มความรู้	พื้นที่	การจัดเก็บองค์ความรู้	การถ่ายทอดความรู้	การนำความรู้ไปใช้
6.ความรู้เรื่องการเพาะเลี้ยงหอย	แหลมใหญ่ , คลองโคน , บางแก้ว	1.บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรอาจอยู่ในรูปของเอกสารหรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ 2.จัดเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ในศูนย์เรียนรู้พิพิธภัณฑ์ วิถีประมงพื้นบ้าน ดอนหอยหลอด 3.จัดทำเป็นตำราเรียนเรื่อง “เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำสร้างอาชีพ” สำหรับนักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา และชาวบ้านที่สนใจ	บรรจุเป็นหลักสูตร วิชาเลือกให้นักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา หรือร่วมมือกับ กศน.ในการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นครู	1.จัดเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามเส้นทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด
7.ความรู้เรื่องการทำนาเกลือ	บางแก้ว	1.บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งในรูปของเอกสารและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ 2.จัดทำเป็นแบบจำลองกระบวนการผลิตเกลือ 3.ทำเป็นศูนย์เรียนรู้ในพื้นที่นาเกลือ เช่น โรงเรียนนาเกลือ 4.จัดทำเป็นตำราเรียน “ภูมิปัญญา นาเกลือ” สำหรับนักเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา	บรรจุเป็นหลักสูตร วิชาเลือกให้นักเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา หรือ กศน.ในการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นครู	1.จัดเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศตามเส้นทางภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

จากตารางข้างต้นพบว่า “ความรู้” ที่ผ่านกระบวนการ “ค้นหาความรู้” ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการศึกษาเอกสารการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มถอดรหัสภูมิปัญญา เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยที่ยังเป็นความรู้แบบ “Tacit Knowledge” เป็นความรู้ที่ฝังลึกในตัวคน ที่ยังไม่ผ่านการถ่ายทอด หรือ เผยแพร่ เช่นความรู้ เรื่องการเข้าใจเรื่องระบบและระเบียบของธรรมชาติ ซึ่งต้องผ่านการสังสมประสบการณ์ และ เจ้าของความรู้ค่อนข้างมาก ส่วนใหญ่เป็นผู้เฒ่า หรือ ชาวประมงอาวุโสที่บางท่านที่ยังใช้ความรู้ประกอบอาชีพอยู่ บางท่านแม้ไม่ได้ใช้ประกอบอาชีพด้วยวัยที่โรยราแต่ก็ใช้ความรู้ถ่ายทอดจากการเป็นวิทยากรในกิจกรรมการท่องเที่ยว บางความรู้ ใกล้เคียงหาย ความรู้บางอย่างเปลี่ยนแปลงบทบาทเจ้าของความรู้ ซึ่งความรู้เหล่านี้ได้ ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ เริ่มจากการกำหนดทิศทางในการจัดการความรู้ การมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อ หาวิธีการ รวบรวม จัดเก็บองค์ความรู้ และการบูรณาการความรู้ไปใช้ในการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งถือเป็นเป้าหมายและทิศทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว ซึ่งตลอดกระบวนการดำเนินการจัดการความรู้ สามารถสรุปเป็นแผนผังได้ดังนี้

ภาพประกอบ 53 แนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

จากแผนภาพจะพบว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการจัดการความรู้ ในส่วนของการเผยแพร่ และการนำความรู้มาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยเฉพาะการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งจากผลงานวิจัย เรื่อง การพัฒนาชุมชนต้นแบบของการท่องเที่ยวโดยชุมชนในจังหวัดเชียงราย The configuration of community-based tourism models in Chiangrai โดย ชุกฉัตร อุณวิจิตร เพื่อศึกษาปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อความสำเร็จของการท่องเที่ยวโดยชุมชน พบว่าปัจจัยภายในที่ส่งผลให้ชุมชนประสบความสำเร็จคือศักยภาพ ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น อัตลักษณ์ของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน และการจัดการความรู้ในชุมชน ดังนั้นการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งเสริมให้ การท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดมีแนวโน้มที่ประสบความสำเร็จและยั่งยืนได้

ดังนั้นหากพิจารณาจากหลักสำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชน พบว่า การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้การท่องเที่ยวชุมชนประสบความสำเร็จและเกิดความยั่งยืน ซึ่งจากการจัดการความรู้ ทำให้ชุมชนรู้สึกเห็นคุณค่าและมีความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีแนวทางในการจัดเก็บองค์ความรู้เพื่อคงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ตลอดจนถ่ายทอดเผยแพร่แก่เยาวชน ตลอดจนนักท่องเที่ยวที่ได้เรียนรู้และเกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและด้วยความเป็นเจ้าของภูมิปัญญาความรู้เหล่านี้ ชาวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดยังสามารถกำหนดทิศทาง และออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ และไม่ทำลายระบบนิเวศและอัตลักษณ์ของชุมชน โดยใช้ฐานความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น มากำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสม ซึ่งจากเวทีการจัดการความรู้ เกิดการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้ร่วมกันค้นหา มากำหนดเป็น เส้นทางท่องเที่ยวภูมิปัญญาในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดและกำหนดปฏิทินท่องเที่ยวให้สอดคล้องตามลักษณะของ “ลม” ในแต่ละฤดูเนื่องจากวิถีชีวิตของชุมชนขึ้นอยู่กับ ระบบและระเบียบของลม และน้ำ ดังนั้นนักท่องเที่ยวจะได้ทราบว่าในแต่ละกิจกรรมท่องเที่ยวในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำ ควรจะมาเที่ยวกิจกรรมใดในเวลาที่เหมาะสมและได้สัมผัสและเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง และมีคุณค่า

ตาราง 6 แสดงปฏิทินท่องเที่ยวในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ตามระบบของลม

ชื่อลม	ช่วงเวลา	การเชื่อมโยงกิจกรรมท่องเที่ยว	พื้นที่ท่องเที่ยว
ลมบ่ายตะเภา	กุมภาพันธ์-มีนาคม	หยอดหอยหลอด กินปลาทุ่ คุนกะทะเล	บางแก้ว / บางจะเกร็ง
ลมบ่าย / สลาตัน	เมษายน-พฤษภาคม	ลั่นกระดานปลูกป่า ทัศน นาเกลือ ล่องเรือป่าชายเลน	บางแก้ว / คลองโคน
ลมพญา	มิถุนายน-กรกฎาคม	ทัศนศึกษาภูมิปัญญา การแปรรูปเกลือ และอาหารทะเล	บางแก้ว / บางจะเกร็ง /
ลมตะวันตก	กรกฎาคม-สิงหาคม	ค่ายเยาวชน “สืบสาน เรียนรู้วิถีประมง คนดอนหอยหลอด”	บางจะเกร็ง / แหลมใหญ่
ลมเชิง	สิงหาคม – กันยายน	ค่ายเยาวชน “เรียนรู้ภูมิปัญญาคุณค่า ป่าชายเลน” / ทัศนศึกษาดูงาน	บางแก้ว / คลองโคน
ลมพัดหลวง	กันยายน - ตุลาคม	ค่ายเยาวชน “เรียนรู้ภูมิปัญญา คุณค่า แหล่งสวนมะพร้าว	บางแก้ว / แหลมใหญ่ / คลองโคน
ลมว่าว	ตุลาคม-พฤศจิกายน	ชิมน้ำตาล ปั่นจักรยานท่องเที่ยวสวน มะพร้าว	บางแก้ว / แหลมใหญ่ / คลองโคน
ลมอุกา	พฤศจิกายน-ธันวาคม	ปิดอ่าว / พักดอน (เพื่อฟื้นฟูระบบ นิเวศ)	บางแก้ว/บางจะเกร็ง/ แหลมใหญ่/คลองโคน
ลมตะวันออก	มกราคม	ชิมกะปิรสอร่อย ฟาร์มหอยทะเล โฮมสเตย์หมู่บ้านชาวประมง	แหลมใหญ่ / คลองโคน

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

กระบวนการวิเคราะห์หลังปฏิบัติการ (After Action Review: AAR) เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการถอดบทเรียน (Lesson Learned) ผ่านทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย โดย ถือเป็นเทคนิคหรือวิธีการหนึ่งที่ใช้ในขั้นตอน R (Reflection) ของกระบวนการ PAOR ที่ใช้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการในครั้งนี้ เป็นการสะท้อนผลจากการวิจัยเพื่อนำไปสู่การสรุปผลที่ได้จากกระบวนการวิจัย เรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด อ.เมือง จ. สมุทรสงคราม โดยมีทั้งที่ถอดบทเรียนด้วยตัวผู้วิจัยเองจากกระบวนการค้นหาข้อมูลความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น และการร่วมสนทนาพูดคุยแลกเปลี่ยนกับตัวแทนชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด หลังเวทีจัดการความรู้ เพื่อร่วมสะท้อนและ สรุปสภาวะการณ์ของพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด รวมถึง สะท้อนบทเรียนที่ได้จากการร่วมจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อบูรณาการใช้ในการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งสามารถสรุป ได้ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

1.1 สรุปสภาวะการณ์เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

จากเวทีถอดรหัสภูมิปัญญา ซึ่งได้สะท้อนสภาวะการณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ผ่านตัวแทนของชุมชนที่อาศัยทำมาหากินในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้ง 4 ตำบลซึ่งหากมองตามแนวทาง ของกระบวนการจัดการความรู้ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อถอดรหัสภูมิปัญญาท้องถิ่น นับเป็นขั้นตอนแรกในกระบวนการจัดการความรู้ คือการสร้างความรู้ หรือ การค้นหาความรู้ (Knowledge Creation Process) ซึ่งพบว่าชาวบ้านในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม สร้างความรู้ในการดำรงชีวิตอยู่กับระบบนิเวศธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ด้วยความรู้จักสังเกต จดจำ ลองผิดลองถูกและการหาความรู้เพิ่มเติม ประสบการณ์จากการทำกิน หล่อหลอมเป็นความรู้ ความเชื่อ ความศรัทธาในความรู้เหล่านั้นว่าสามารถใช้ดำรงชีพและถ่ายทอดเป็นมรดกทางปัญญาให้ลูกหลานรุ่นหลังได้ทำมาหากินได้ ภูมิปัญญาในการรู้ปลา รู้น้ำ รู้คลื่น รู้ลม รู้ขีด อ่าง ราบ ดอน ของชาวบ้าน เป็นองค์ความรู้ที่ไม่มีในตำรา ไม่มีในหลักสูตรการศึกษาในระบบใดๆ แต่เป็นความรู้ที่ผ่านการสะสมจากประสบการณ์ของคนรุ่นก่อน ถ่ายทอดให้คนรุ่นหลัง เป็นความรู้ที่จะมีชีวิตร่วมอยู่กับระบบนิเวศ เกิดการเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตจากการศึกษาระบบนิเวศ การสังเกตพฤติกรรมของสัตว์น้ำ เป็นฐานการคิดในการสร้างภูมิปัญญาในการผลิตเครื่องมือประมง เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตร่วม

และใช้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ให้เกิดความความยั่งยืน เรียนรู้ที่จะเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง แทนการล่าสัตว์น้ำ เรียนรู้ที่จะปลูกป่าทดแทนเมื่อใช้สอยไม้จากป่า หรือแม้แต่การท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่เน้นให้ชุมชนเป็นเจ้าของและกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมอัตลักษณ์ท้องถิ่น และเคารพต่อธรรมชาติและวิถีภูมิปัญญาชุมชน

บทเรียนจากเวทีถอดรหัสภูมิปัญญาพบว่าในขณะที่เราได้ค้นหาความรู้ผ่านการเล่าเรื่อง และสะท้อนประสบการณ์จากชีวิตจริงของเจ้าของความรู้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ที่ยังไม่ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็น “ความรู้ เพื่อ ยังชีพ” เป็นส่วนใหญ่นั้นหมายความว่า เป็นความรู้ที่สร้างมาจากแนวคิดที่จะอาศัยพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ แค่ว่าดำรงชีวิต ได้พอกิน เหลือแบ่งขาย หรือแลกเปลี่ยน อาจมองเป็นความรู้ที่ล้ำสมัย ไม่ทันการณ์ แต่นับเป็นรากฐานของความรู้ ที่อาจมีการพัฒนาตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ในขณะเดียวกันอีกมุมหนึ่งกลับสะท้อนให้เราพบว่า “ความรู้ใหม่” บางอย่างที่สร้างขึ้นจากแนวคิดเพื่อจับสัตว์น้ำให้ได้ปริมาณมากขึ้น เช่นพวกเครื่องมือประมงสมัยใหม่อย่าง “อ้ายโง่” ที่ทำให้สัตว์น้ำตัวเล็กตัวน้อยสูญพันธุ์ หรือ วิธีการจับหอยด้วยการสาดโซดาไฟ การใช้ความรู้เพื่อเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง รวมถึงการท่องเที่ยวในชุมชน กลับนำมาซึ่ง การแข่งขันกันตามกระแสนิยม ทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกแปรสภาพมาเป็นสินค้าเพื่อการท่องเที่ยว สัตว์น้ำที่เลี้ยง มีคุณค่าในเชิงธุรกิจ มากกว่าเพื่อการยังชีพ การขยายตัวของเมือง และการเติบโตทางการท่องเที่ยวอย่างก้าวกระโดด จะชักนำนายทุน และคนต่างถิ่น รุกเข้าทำมาหากินในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดมากขึ้น หากขาดการจัดการที่ดี และมีประสิทธิภาพ อาจส่งผลกระทบต่อชุมชนและระบบนิเวศทางธรรมชาติ

แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้ต่างๆ เหล่านี้ กลับเป็น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีคุณค่าควรแก่การเรียนรู้อย่างยิ่ง เป็นชุมชนทรัพยากรปัญญาที่จะนำพาให้ พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดเกิดความยั่งยืนทั้งระบบนิเวศทางธรรมชาติ และวิถีชีวิตชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นห้องเรียนธรรมชาติ การได้มีโอกาสรวบรวม และจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการวิจัยในครั้งนี้ จึงเป็นเสมือนการกลับมาค้นหาตัวตน ค้นหาความรู้ และสร้างคุณค่าให้กับ ภูมิปัญญา ที่บรรพบุรุษฝากไว้ ให้เป็นความภาคภูมิใจของชุมชน เป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์ และพัฒนาให้ยั่งยืนต่อไป

1.2 สรุปข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

ชาวบ้านในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม ดำรงชีวิตด้วยการเรียนรู้ระบบ และระเบียบของธรรมชาติ โดยการสร้างความรู้ในการดำรงชีวิตอยู่กับระบบนิเวศธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ด้วยการรู้จักสังเกต จดจำ ลองผิดลองถูกและการหาความรู้เพิ่มเติม ประสบการณ์จากการทำกิน หล่อหลอมเป็นความรู้ ความเชื่อ ความศรัทธาในความรู้เหล่านั้นว่า

สามารถใช้ดำรงชีพและถ่ายโอนเป็นมรดกทางปัญญาให้ลูกหลานรุ่นหลังได้ทำมาหากินได้ สามารถ
สรุปเป็นกลุ่มภูมิปัญญาต่างๆ ดังนี้

กลุ่มความรู้ภูมิปัญญา	ลักษณะความรู้ภูมิปัญญา	การใช้ความรู้ภูมิปัญญา	พื้นที่
1. ความรู้เรื่อง ปรากฏการณ์ ธรรมชาติ และ ระบบนิเวศทะเล	1. ความรู้เรื่องน้ำ ระบบนิเวศ 3 น้ำ 2. ความรู้เรื่องลมประจำถิ่น 3. ความรู้เรื่อง ลักษณะทาง กายภาพของนิเวศทะเลเช่น คลอง แพรก ลำปะโดง ลำ ราบ ร่อง ไซด ดอน ป่า	1. ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน 2. เลือกทำเลเพื่อประกอบ อาชีพ 3. การกำหนดช่วงเวลาทำ กิน	บางแก้ว,บางจะ เกร็ง,แหลมใหญ่ คลองโคน
2. ภูมิปัญญาเรื่อง การเดินเรือ และ วิถีประมง	1. การเคลื่อนไหวน้ำของน้ำทะเล บวกกับกระแสนลม 2. การดูคลื่น 3. การเดินเรือ 4. การสังเกตพฤติกรรมสัตว์ น้ำ	1. การประกอบอาชีพทำ ประมงชายฝั่ง 2. การผลิตเครื่องมือจับ สัตว์น้ำ 3. การทำโปะปลาทุ	บางแก้ว,บางจะ เกร็ง,แหลมใหญ่ คลองโคน
3. ความรู้เรื่องระบบ นิเวศสวนมะพร้าว	1. การจัดการดินตะกอนใน ร่องสวนมะพร้าว (ทำดิน) 2. การจัดระบบน้ำเข้าสวน มะพร้าว 3. การปาดตาลมะพร้าว 4. การเคี้ยวตาล	1. การทำสวนมะพร้าว 2. การทำน้ำตาลมะพร้าว 3. การทำนาในร่องสวน	บางแก้ว,แหลม ใหญ่ ,คลองโคน
4. ความรู้เรื่อง การจัดการและอนุรักษ์ ป่าชายเลน	1. การปลูกป่าชายเลนโดยไม่ เบิกน้ำ เช่น แสม ลำพู 2. การปักไม้ไผ่ทำแนวป้องกัน การกัดเซาะตลิ่ง 3. การเพาะชำกล้าไม้ป่าชาย เลน	1. การปลูกป่าทดแทน 2. การจัดตั้งโรงเรียน อนุรักษ์ป่าชายเลน 3. การจัดทำธนาคารกล้า ไม้	บางแก้ว,บางจะ เกร็ง,แหลมใหญ่ คลองโคน

กลุ่มความรู้ภูมิปัญญา	ลักษณะความรู้ภูมิปัญญา	การใช้ความรู้ภูมิปัญญา	พื้นที่
5. ความรู้เรื่องการใช้ ทรัพยากรในทะเล	1. ความรู้เรื่องนิเวศหาดเลน 2. ความรู้เรื่องระบบลม ระบบ น้ำประจำถิ่น 3. ความรู้เรื่องการผลิตและใช้ เครื่องมือหาหอยในดอน 4. ความรู้เรื่องการจัดและ ผลิตอาหารจาก “เคย” 5. ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ และใช้ทรัพยากรอย่าง ยั่งยืน	1. การหยอดหอยหลอด 2. การคราดหอยตลับ 3. การลั่นกระดานเลนเก็บ หอยแครง 4. การมหยอยกระปุก 5. การป้องเคย 6. การทำกะปิ 7. กำหนดกติกาในการใน การใช้ทรัพยากรในดอน หอยหลอด	บางแก้ว, บางจะ เกร็ง, แหลมใหญ่ คลองโคน
6. ความรู้เรื่องการ เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ	1. การสังเกตพฤติกรรมของ หอย 2. การอนุบาลเลี้ยงหอยแครง หอยแมลงภู่	1. ฟาร์มหอยแมลงภู่ 2. คอกหอยแครง	บางแก้ว, บางจะ เกร็ง, แหลมใหญ่ คลองโคน
7. ความรู้เรื่องนิเวศนา เกลือ	1. ความรู้เรื่องระบบลม ประจำถิ่น 2. ความรู้กระบวนการตังน้ำ ทะเล 3. การตรวจสอบระดับความ เค็มของน้ำ 4. การใช้แรงลมเพื่อวิดน้ำ 5. การแปรรูปผลิตภัณฑ์จาก นาเกลือ	1. การทำนาเกลือ 2. การเปิดโรงเรือนนาเกลือ 3. การทำแป้งเกลือจืด และ ผลิตภัณฑ์ต่างๆ จาก เกลือ	บางแก้ว

1.3 สรุปแนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนใน พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

กระบวนการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด
อาศัย โมเดลปลาทุ เป็นกรอบแนวคิดในการสร้างกระบวนการจัดการความรู้ โดย เริ่มจาก หัวปลา ที่
เป็นขั้นตอนการค้นหา ความรู้ และกำหนดทิศทางในการจัดการความรู้โดยมีเป้าหมายเพื่อรวบรวม

ข้อมูลความรู้ท้องถิ่นที่ซ่อนอยู่ในการประกอบอาชีพต่างๆ ของผู้คนในพื้นที่ และบูรณาการความรู้เหล่านั้นเพื่อให้ประโยชน์ในการจัดการการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งจากเวทีถอดรหัสภูมิปัญญาซึ่งนับเป็นขั้นตอน “ห้วปลา” ในโมเดลปลาทุ พบว่า ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนใหญ่ได้รับถ่ายทอดภูมิปัญญามาจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมาจากรุ่นต่อรุ่นภายในครอบครัวหรือการเรียนรู้จากผู้สูงอายุ ผู้นำชุมชนที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านต่างๆ โดยเฉพาะภูมิปัญญาในเรื่องระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนวิถีประมง ซึ่งเป็นการได้ความรู้มาจากการสังเกต จดจำ และเรียนรู้ระบบระเบียบของธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการแสวงหาความรู้จากภายนอกชุมชนที่เป็นความรู้ใหม่ มาใช้ในเรื่องของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่นในกรณีของความรู้เรื่องการอนุรักษ์ป่าชายเลน หรือ การป้องกันการกัดเซาะชายฝั่ง ของชาวชุมชนบ้านบางบ่อ ต.บางแก้ว

ในขั้นตอน “ตัวปลา” ที่เน้นให้เกิดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การได้สะท้อนเรื่องความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านเรื่องราวการประกอบอาชีพผ่านกระบวนการ AIC ที่เน้นให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้แสดงความคิดเห็น และสะท้อนปัญหาได้อย่างอิสระ ทุกคนได้พูด และ ได้ฟังเพื่อน เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสะท้อนสถานการณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มอาชีพ เพื่อนำไปสู่การค้นหามาตรการจัดเก็บองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นขั้นตอนความสำคัญที่จะทำให้ภูมิปัญญานั้นคงอยู่สืบต่อไป ซึ่ง ขั้นตอนดังกล่าว สะท้อนถึงปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่หรือสูญหายของความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้น เช่น เยาวชนรุ่นหลังไม่รู้สืกลักษณะภูมิปัญญาในอาชีพของบรรพบุรุษจึงไม่สนใจที่จะเรียนรู้วิชาทำกินเหมือนพ่อ-แม่ ตั้งเป้าหมายที่จะมีอาชีพอื่นที่ไม่ใช่อาชีพที่พ่อ-แม่ทำมาหาเลี้ยง หรือบทบาทหน้าที่ของภูมิปัญญาที่เปลี่ยนไปอย่างกังหันลมในนาเกลือ และโป๊ะปลาทุที่กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมท่องเที่ยว ตลอดจนการขยายตัวของสังคมเมืองที่ ที่นำถนนหนทาง อาคารพาณิชย์ โรงงานอุตสาหกรรม ห้างสรรพสินค้า เข้ามาแทนที่พื้นที่ทำกิน เช่น นาเกลือ ป่าชายเลน สวนมะพร้าว เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีภูมิปัญญาบางอย่างที่ได้รับการสืบทอด และพัฒนาต่อยอดขึ้น เช่น การพัฒนา และประดิษฐ์เครื่องมือประมงสมัยใหม่ หรือ ความรู้ในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำซึ่งกลายเป็นการดำเนินการในรูปแบบของธุรกิจครอบครัว สามารถสร้างรายได้ จึงยังมีการสืบทอดกันอยู่

และในขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการจัดการความรู้ตามโมเดลปลาทุ คือ “หางปลา” ซึ่งในขั้นตอนดังกล่าว ได้ร่วมกันกำหนดแนวทางการรวบรวม จัดเก็บ เป็นคลังความรู้ของชุมชน รวมถึงแนวทางการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาเหล่านั้นสู่ลูกหลานรุ่นหลัง ซึ่งจากการผลการวิจัยพบว่าส่วนใหญ่เกือบทุกชุมชนขาดการจัดเก็บองค์ความรู้ที่เป็นระบบ มีเพียงบางชุมชนและบางภูมิปัญญาเท่านั้นที่มีการบันทึกไว้ อาทิ การตั้งเป็นโรงเรียนนาเกลือ ของคุณบุญปลอด เจริญฤทธิ์ ชาวนาเกลือจาก ต.บางแก้ว หรือ โรงเรียนป่าชายเลน ของชาวบ้านบางบ่อ ต.บางแก้ว เป็นต้นซึ่งในเวทีการจัดการความรู้ชาวบ้านได้ร่วมกันเสนอแนวคิด และร่วมกันกำหนดแนวทางในการจัดเก็บ รวบรวมความรู้เหล่านั้น โดย

มองว่าภูมิปัญญาเป็นความรู้ของชุมชนท้องถิ่น เป็น อัตลักษณ์ และความภาคภูมิใจในภูมิรัฐของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ถอดบทเรียน และสามารถสรุปเป็นแนวทางในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนดังนี้

ภาพประกอบ 51 แสดงแนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

2. ข้อเสนอแนะแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในกิจกรรมท่องเที่ยวชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ของคนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์จากการดำเนินชีวิตของผู้คนทั้ง 4 ชุมชนที่ โดยอาศัยพึ่งพา ระบบนิเวศ และทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่หล่อหลอมเป็นองค์ความรู้ สร้างเป็นอาชีพในการดำรงชีวิต เช่น การเรียนรู้ระบบ ของ ลมและน้ำ ตลอดจนเรียนรู้ธรรมชาติของระบบนิเวศในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด เป็นความรู้พื้นฐานที่ชาวชุมชนใช้ตั้งถิ่นฐาน และประกอบอาชีพ เช่น การทำนาเกลือ การทำสวนมะพร้าว วิธีประมงพื้นบ้าน การหากินด้วยการเก็บหอยบนดอน การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ตลอดจนความรู้ในการอนุรักษ์ป่าชายเลน และ

ระบบนิเวศในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดเพื่อเป็นแหล่งอาหารที่มั่นคงและแหล่งอาศัยที่ยั่งยืน แต่ความรู้เหล่านี้ เป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง มีการพัฒนา ตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม และสังคมที่เปลี่ยนไป มีการถ่ายทอดสู่ลูกหลานตามวิถีของแต่ละอาชีพ แต่ส่วนใหญ่เป็นความรู้ฝังลึก ที่รอวันสูญหายไปพร้อมกับลมหายใจของเจ้าของความรู้

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน เพียงแต่ความรู้เหล่านี้ หากไม่ผ่านการจัดการ ก็เป็นเพียงแคสินค้าทางการท่องเที่ยวที่ถูกหยิบมาใช้เพียงผิวเผิน ไม่เกิดคุณค่าใด เป็นเพียงกิจกรรมที่เล่นเอาสนุกสนานเท่านั้น แต่การท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่เน้นชุมชน เป็นเจ้าของทั้งทรัพยากรท่องเที่ยว และการกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว ชุมชนได้จัดการความรู้ และใช้ความรู้ท้องถิ่นเหล่านั้นเป็นฐานคิดในการจัดการท่องเที่ยวชุมชน มากกว่าแค่เอาความรู้มา “โชว์” เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนภูมิปัญญา และวัฒนธรรม ที่ซ่อนอยู่บนเส้นทางท่องเที่ยว ภูมิปัญญาซึ่งเกิดจากการสร้างกระบวนการจัดการความรู้ สะท้อนให้เห็นแนวทางในการจัดการและสืบสานความรู้อันเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของผู้คนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอดซึ่งสามารถสรุปเป็นข้อเสนอแนะและเป็นแนวทางในการจัดการความรู้เพื่อจัดเก็บรวบรวม ถ่ายทอด เผยแพร่สู่ชุมชนรุ่นหลังตลอดจนสามารถบูรณาการใช้เป็นความรู้ในพัฒนาการรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ดังนี้

1. ควรมีการสร้างตำราท้องถิ่น โดยเปิดโอกาสให้ปราชญ์ชาวบ้าน และครูที่อยู่ในท้องถิ่น ช่วยกัน ออกแบบหลักสูตร และสร้างตำราจากความรู้ท้องถิ่นและใช้ท้องถิ่นของตน เป็นการเปิดศักยภาพของครูในท้องถิ่น ทำให้การศึกษาสอดคล้องกับท้องถิ่นมากขึ้น รวมถึงผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวต่างๆ เช่น มัคคุเทศก์ท้องถิ่นถ่ายทอดสู่นักท่องเที่ยวจากการนำท่องเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ของชุมชน

2. องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ประกอบการท่องเที่ยวในพื้นที่ และ เครือข่ายธุรกิจท่องเที่ยวชุมชน อาจมีการแบ่งผลประโยชน์จากกิจการท่องเที่ยว เพื่อจัดตั้งมูลนิธิ หรือสถาบันในรูปเอกชนเพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้แห่งแผ่นดินเกิด เป็นพิพิธภัณฑ์หรือศูนย์เรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

3. สถาบันการศึกษา ทั้งประถมศึกษา มัธยมศึกษา ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ควรทำหน้าที่ เป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาภูมิปัญญาชุมชน หาแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน คัดเลือกกิจกรรมหรือเนื้อหาสาระของภูมิปัญญาชาวบ้านที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นและผู้เรียน ในจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและการพัฒนาหลักสูตร ควรเชิญปราชญ์ชาวบ้านหรือเจ้าของภูมิปัญญาในด้านต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โรงเรียนควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมชุมชน โดยนำนักเรียน คณะครู เข้าร่วม

กิจกรรมต่างๆ ของท้องถิ่น ควรศึกษาและวิเคราะห์หลักสูตร และกำหนดแผนปฏิบัติงานของโรงเรียน ตลอดจนติดต่อประสานงาน เพื่อขอสนับสนุนจากหน่วยงานหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในการ ปรับปรุงหลักสูตรให้สามารถนำภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ามาใช้ พร้อมจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ติดตาม สนับสนุนการดำเนินงานและประเมินผลการปฏิบัติงานควบคู่กับการจัดทำเอกสารเผยแพร่และยกย่อง เชิดชูเกียรติเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านอีกด้วย

4. จัดกิจกรรมท่องเที่ยวชุมชน โดยเชื่อมโยงความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มอาชีพ เป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางภูมิปัญญา โดย กำหนดช่วงเวลาของการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวให้สอดคล้อง กับฤดูกาล และระบบระเบียบของธรรมชาติ

อย่างไรก็ตามในกระแสที่โลกร้อนขึ้น เพราะการทำลายสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ในขณะที่ พลังงานที่ได้จากธรรมชาติ ถูกใช้อย่างสิ้นเปลือง กิจกรรมการท่องเที่ยวอย่างไร้สำนึก และไม่เคารพใน วิถีของธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นยังปรากฏให้เห็นในกิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งชาวไทยเอง และ ชาวต่างประเทศที่ขาดความรู้ ความเข้าใจ เป็นบทเรียนให้เราตระหนักถึงการใช้อย่างเหมาะสมจากธรรมชาติ อย่างยั่งยืน“ความรู้” ที่เกิดจากการพยายามเอาชนะธรรมชาติ อาจเป็นความรู้สมัยใหม่ที่นำความ สะดวกสบายมาให้ แต่เมื่อต้องการหาประโยชน์จากธรรมชาติมากขึ้น บางครั้งความรู้เหล่านี้ อาจ กลายเป็นเครื่องมือทำลายโดยไม่รู้ตัว ในขณะที่ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จากการพึ่งพิงและอาศัย ธรรมชาติ แม้ถูกมองว่า เก่า ล้าช้า ไม่ทันสมัย แต่กลับเป็นความรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพิง อาศัย และเคารพในวิถี กติกา ของธรรมชาติซึ่งถึงวันหนึ่งเมื่อเราใช้พลังงานอย่างสิ้นเปลือง ต้นทุนการ ใช้พลังงานมีราคาสูงขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะกลายเป็นต้นทุนสำคัญ ที่มนุษย์จะหวนกลับมาใช้ในการ ดำรงชีวิตเพื่อ อยู่พึ่งพิง และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ รวมถึงการหารายได้จากการท่องเที่ยว ซึ่งการ จัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะเป็นกรอบแนวคิด และแนวทางให้ชุมชนจะใช้ความรู้เหล่านี้ อย่างมี ระบบ เพื่อเป็นต้นทุนในการดำรงชีพ และใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศ และธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- เกียรติสุดา ศรีสุข. (2552). *ระเบียบวิธีวิจัย*. เชียงใหม่: ครองช้าง.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2536). *ความหลากหลายทางชีวภาพ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา*. ใน
วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ (บรรณาธิการ) . *สิทธิชุมชนการกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร*.
กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2550). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง.
- ณพิศภัฏ จักรพิทักษ์. (2552). *ทฤษฎีการจัดการความรู้*. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- ธนพรธณ ธาณี. (2540). *การศึกษาชุมชน*. ขอนแก่น: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- นันทสาร สีสลับ. (2542). *ภูมิปัญญาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน.
- นิตา ชูโต. (2548). *การวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: พรินต์โพร .
- ปณิดา พันภัย. (2544). *การบริหารความรู้ (Knowledge Management: แนวคิดและกรณีศึกษา*.
กรุงเทพฯ: ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประกอบ ใจมั่น. (2539). *การศึกษาสภาพและความต้องการเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการ
เรียนการสอนในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานการ
ประถมศึกษาจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง*. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ประเวศ วะสี. (2536). *การศึกษาของชาติ กับภูมิปัญญาท้องถิ่น*. ใน เสรี พงศ์พิศ. (บรรณาธิการ) .
ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- พรชัย กาพันธ์. (2545). *ทฤษฎีการศึกษาด้วยภูมิปัญญาไทย*. วารสารวิชาการ.
- พรธิดา วิเชียรปัญญา. (2547). *การจัดการความรู้: พื้นฐานและการประยุกต์ใช้*. กรุงเทพฯ: ธรรมมล
การพิมพ์
- มาลินี สวycastleข้าว. (2538). *การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษาในโรงเรียน
มัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5*. กรุงเทพมหานคร: วิทยานิพนธ์ ค.ม.
กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์. (2537). *การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการศึกษานอกระบบโรงเรียนภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ*. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่าย
เอกสาร.

- รัตน์ บัณฑิต. (2535). *การศึกษาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง*. ปริญญาโท กศ.ม. (หลักสูตรและการสอน). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2551). *พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ อักษร A – L ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์
- รุ่ง แก้วแดง. (2543). *ปฏิบัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- วันเพ็ญ พวงพันธ์บุตร. (2542). *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. ลพบุรี: สถาบันราชภัฏเทพสตรี.
- วิจารณ์ พานิช. (2548). *การจัดการความรู้กับการบริหารราชการไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- ศิริพงษ์ นวลแก้ว. (2540). *การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการศึกษา จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2534). *ภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา.
- สามารถ จันทร์สุรย์. (2534). *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์; และกรรณิการ์ สุขเกษม. (2547). *วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ: การวิจัยปัญหาปัจจุบัน และการวิจัยอนาคตกาล*. กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า พริ้นติ้ง.
- สุภาวศ์ จันทรวานิช. (2548). *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมิตร สุวรรณ. (2552). *การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ*. สืบค้นเมื่อ 12 กรกฎาคม 2555, จาก <http://onzone.mutply.com>
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2534). *ภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา.
- สุจิต ชีรเวทย์. (2551). *คนแม่กลอง*. กรุงเทพฯ: ส.เอเชียเพรส (1989).
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2537). *แนวทางการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียนสังกัด สปช*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2534). *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- เสรี พงศ์พิศ. (2536). *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป แอนด์ พับลิชชิ่ง.

- ศุภวัณย์ พลายน้อย. (2549). *บทเรียนของการถอดบทเรียนในการจัดการความรู้ภาคประชาสังคม*. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อังกูล สมคะเนย์. (2535). *สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี*. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2548). *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- อุทุมพร จามรมาน. (2550). *แบบและเครื่องมือการวิจัยทางการศึกษา: การวิจัยรายกรณี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). *ภูมิปัญญาสี่ภาควิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- Davenport, T.H.; & Prusak, L. (1998). *Working knowledge: How organizations manage what they know*. Boston: Harvard Business School.
- Gupta, A.K.; & Govindarajan, V. (2000). *Knowledge flows within multinational corporations*. Strategic Management Journal.
- Hackbarth, G. (1998). *The Impact of Organizational Memory on IT Systems*, paper presented at the Fourth Americas Conference on Information Systems.
- Holzner, B.; & J.H. Marx. (1979). *Knowledge Application: The Knowledge System in Society*. Boston: Allyn and Bacon.
- Kemmis, S.; & Robin, M. (1990). *The action research planner*. Victoria: Deakin University press.
- Marquardt, M. (1996). *Building the Learning Organization*. New York: McGraw-Hill.
- Merriam, Sharan B. (1988). *Qualitative research and case study application in education*. California: Jossey-Bass.
- Nonaka, I. (1994, February). A dynamic theory of organizational knowledge creation. *Organization Science*. 5: 1.
- Nonaka, I.; & Takeuchi, H. (2000). *Classic work: Theory of Organizational Knowledge Creation*.

- Pentland, B.T. (1995). *Information systems and organizational learning: The social epistemology of organizational knowledge systems*. Accounting, Management and Information Technologies
- Tan; et al. (1999). *A semiempirical model of the infrared universe*.
- Stake, R. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Von Krogh. (1998). *Care in knowledge creation*. California Management Review. v40

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แผนการดำเนินการวิจัย

แผนการดำเนินการวิจัย ปริญญาโท

เรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด จังหวัดสมุทรสงคราม
ผู้ดำเนินการวิจัย นายณพเวช บุญมี (หลักสูตร ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขา การจัดการกีฬา นันทนาการและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คณะพลศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร รหัสนิต 53199150096.

ช่วงเวลา ดำเนินการ	ขั้นตอนการวิจัย	ผลที่ต้องการ	แหล่งข้อมูล /พื้นที่ ดำเนินการ/กลุ่มเป้าหมาย	วิธีการดำเนินการ	เครื่องมือที่ใช้
ธ.ค. 56 – ก.พ. 57	1. การสำรวจและเก็บ รวบรวมข้อมูล 1.1 ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ จากเอกสารวิชาการ เอกสารทางราชการ	1. ทราบข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้ง 4 ชุมชน 2. ทราบข้อมูลเรื่องระบบนิเวศทาง ธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำดอน หอยหลอด 3. ทราบข้อมูล เรื่องภูมิปัญญา และวัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่ ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	1. ฝ่ายพัฒนาชุมชน ศาลากลาง จังหวัดสมุทรสงคราม 2. สำนักงานสิ่งแวดล้อมจังหวัด สมุทรสงคราม 3. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สมุทรสงคราม 4. เอกสารงานวิจัยจากเครือข่าย มหาวิทยาลัยภูมิปัญญา ท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม	ติดต่อขอเอกสาร ข้อมูล จากหน่วยงาน ต่างๆ ทั้ง 4 หน่วยงาน	แบบบันทึกข้อมูล / แฟ้ม เอกสาร

ช่วงเวลา ดำเนินการ	ขั้นตอนการวิจัย	ผลที่ต้องการ	แหล่งข้อมูล /พื้นที่ ดำเนินการ/กลุ่มเป้าหมาย	วิธีการดำเนินการ	เครื่องมือที่ใช้
ธ.ค. 56 – ก.พ. 57	1.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation)	ทราบถึงแนวคิดและวิธีการดำเนินงานของชุมชน ในการอนุรักษ์ และพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด	ห้องประชุม ศาลากลางจังหวัดสมุทรสงคราม และ ที่ทำการมหาวิทยาลัยภูมิปัญญาท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม	ร่วมสังเกตการณ์ในการประชุม และสัมภาษณ์ของเครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด และกลุ่มมหาวิทยาลัยภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม	แบบบันทึกข้อมูล /อุปกรณ์บันทึกภาพ
ก.พ. – เม.ย. 57	1.3 สืบค้นข้อมูลในพื้นที่จริง จาก การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth qualitative-interview)	ทราบข้อมูลเชิงลึกทั้งเรื่องระบบนิเวศ และวัฒนธรรมชุมชน ในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ตลอดจนปัญหา ที่เกิดขึ้นจากพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด	1. ผู้นำและกรรมการชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด 4ชุมชน 2. นักวิจัย และผู้ประสานวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ในพื้นที่ จ.สมุทรสงคราม 3. ประชาชนท้องถิ่น จ.สมุทรสงคราม	ลงพื้นที่สัมภาษณ์ โดยมีกรอบแนวคิดในการศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์ แบ่งเป็นหมวด ดังนี้คือ หมวดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น / หมวดระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน / หมวดภูมิปัญญาท้องถิ่น	แบบสัมภาษณ์ ไม่มีโครงสร้างหรือแบบปลายเปิด (Unstructured or Open – ended interviews) /อุปกรณ์บันทึกเสียง และบันทึกภาพ

ช่วงเวลา ดำเนินการ	ขั้นตอนการวิจัย	ผลที่ต้องการ	แหล่งข้อมูล /พื้นที่ ดำเนินการ/กลุ่มเป้าหมาย	วิธีการดำเนินการ	เครื่องมือที่ใช้
พ.ศ. 57	2. วิเคราะห์ข้อมูล และ ศึกษาความเป็นไปได้ใน การสร้างกระบวนการ จัดการความรู้ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ร่วมกับชุมชน	ได้ข้อมูลที่แท้จริง และสามารถ แบ่งกลุ่มข้อมูลและประเภทของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด ตลอดจนเกิด แนวทาง ในการดำเนินการเพื่อ จัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน	ห้องประชุมองค์การบริหารส่วน ตำบลแหลมใหญ่ ผู้ร่วมสนทนา กลุ่ม 12 ท่าน ประกอบด้วย 1. นักวิจัยชุมชน /ปราชญ์ ชาวบ้าน 4 ท่าน 2. ตัวแทน สมาชิกเครือข่ายชุมชน อนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอย หลอด 4 ท่าน 3. ตัวแทนกลุ่มผู้ประกอบการ ท่องเที่ยวในชุมชน 4 ท่าน 4. กลุ่มตัวแทนคณะกรรมการ หมู่บ้าน ตัวแทนเยาวชน / ตัวแทนกลุ่มสตรี รวม 4 ท่าน	การจัดสนทนากลุ่ม (Interview & Focus Group) ในรูปแบบของเวที เสวนา และการทำแผนที่ ความคิด (mind mapping)	แบบบันทึกข้อมูลสนทนา การกลุ่ม /วิทยากร กระบวนการในการจัด สนทนากลุ่ม /บอร์ด / ปากกาเมจิก /เทป บันทึกเสียง /กล้อง บันทึกภาพ
พ.ศ. 57	3. กระบวนการจัดการ ความรู้ เรื่องภูมิปัญญา ท้องถิ่นร่วมกับชุมชน โดย กระบวนการ PAOR 3.1 ขั้นตอน P วางแผน (Planning)	1. ทราบสถานการณ์ของภูมิ ปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับ ระบบนิเวศของชุมชนใน ปัจจุบัน	ห้องประชุม องค์การบริหารส่วน ตำบลบางจะเกร็ง โดยมีตัวแทนชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด ทั้ง 4ชุมชน ได้แก่ ชุมชน ต.คลองโคน /ต.บางแก้ว /ต. บางจะเกร็ง/ต.แหลมใหญ่ โดยม แบ่งตามลักษณะการตั้งถิ่นฐาน	จัดประชุมประชุมเชิง ปฏิบัติการ (Work Shop) ในพื้นที่ชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำ ดอนหอยหลอด ทั้ง 4 ชุมชน โดยใช้เทคนิคการ ที่ เรียกว่า AIC	แบบบันทึกข้อมูล /อุปกรณ์ บันทึกภาพและเสียง / วิทยากรกระบวนการในการ จัดประชุมเชิงปฏิบัติการ / บอร์ด /ปากกาเมจิก

ช่วงเวลา ดำเนินการ	ขั้นตอนการวิจัย	ผลที่ต้องการ	แหล่งข้อมูล /พื้นที่ ดำเนินการ/กลุ่มเป้าหมาย	วิธีการดำเนินการ	เครื่องมือที่ใช้
		2. วิธีการจัดการความรู้เรื่องภูมิ ปัญญาท้องถิ่นของแต่ละ ชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอย หลอด 3. แผนปฏิบัติการ (Action Plan) ในการจัดการความรู้ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นเพื่อการ ท่องเที่ยวโดยชุมชน	และการประกอบอาชีพได้แก่ 1.กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและ ประมงชายฝั่ง 2.นาเกลือ และ เกษตรกรรม 3. ผลิตภัณฑ์แปรรูป อาหาร 4. ช่างฝีมือ และงาน หัตถกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบ นิเวศ		
พ.ค. 57	3.2 ขั้นตอน A การปฏิบัติ (Action)	ชุมชนสามารถจัดการ และบูรณา การความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ ในกิจกรรมการท่องเที่ยวของแต่ละ ชุมชน	ชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้ง 4ชุมชน	ดำเนินการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการ ท่องเที่ยวโดยชุมชน ตาม แผนปฏิบัติการในชั้น วางแผน	แบบบันทึกข้อมูล อุปกรณ์ บันทึกภาพและเสียง
พ.ค. 57	3.3 ขั้นตอน O การสังเกต (Observation)	เห็นวิธีการดำเนินการ ปัญหา และ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจาก กระบวนการจัดการความรู้ของแต่ละ ชุมชน	ชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้ง 4ชุมชน	สังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant observation)	แบบบันทึกข้อมูล อุปกรณ์ บันทึกภาพและเสียง

ช่วงเวลา ดำเนินการ	ขั้นตอนการวิจัย	ผลที่ต้องการ	แหล่งข้อมูล /พื้นที่ ดำเนินการ/กลุ่มเป้าหมาย	วิธีการดำเนินการ	เครื่องมือที่ใช้
พ.ศ. – ม.ย. 57	3.4 ขั้นตอน R การสะท้อน ผล (Reflection)	สรุปผลการดำเนินงาน และเกิด การเรียนรู้ เพื่อจัดการปัญหาและ การวางแผนการปฏิบัติต่อไป	ชุมชนพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด ทั้ง 4ชุมชน	จัดสนทนากลุ่มเพื่อถอด บทเรียนจากการ ดำเนินการจัดการความรู้ โดยกระบวนการวิเคราะห์ หลังปฏิบัติ (After Action Review: AAR)	แบบประเมินผลโครงการ / แบบบันทึกข้อมูล อุปกรณ์ บันทึกภาพและเสียง
ม.ย. 57	4. สรุปผลการวิจัย	1. ผลและบทเรียนที่เกิดขึ้นจาก กระบวนการวิจัย 2. ผลที่เกิดจากการพัฒนา เช่น ฐานข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น และการเผยแพร่แนวคิดในการ จัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อ การท่องเที่ยวโดยชุมชน	ผู้วิจัย	สรุปผลจากข้อมูล และ กระบวนการวิจัยโดย กระบวนการวิเคราะห์หลัง ปฏิบัติการ (After Action Review: AAR)	
ม.ย. – ก.ค. 2557	5. จัดทำรายงานฉบับ สมบูรณ์				

เครื่องมือในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชุมชน

1. แผนที่เดินเท้า

หมายถึง การเดินสำรวจดูด้วยตาและจดบันทึกทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมของชุมชนและสิ่งต่างๆ ที่พบเห็น เพื่อเข้าใจถึงความหมายทางสังคม (Social Meaning) และหน้าที่ทางสังคม (Social Function) ของพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) เป็นเครื่องมือชิ้นแรกที่สำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจชุมชน โดยมีเป้าหมาย เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของชุมชนได้ครบถ้วน ได้ข้อมูลมากและละเอียด ในระยะเวลาสั้น ได้ข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือมากกว่า เพราะได้จากการสังเกตด้วยตนเอง และนำไปสู่ความเข้าใจในมิติอื่นๆ

2. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

การทำความเข้าใจประวัติความเป็นมาของชุมชนเพื่อให้เราทราบถึงที่มาที่ไปของปรากฏการณ์ และปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนในแต่ละช่วง ทราบถึงประสบการณ์ร่วมกันของชุมชนที่มีส่วนในการกำหนดความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านได้ รวมถึงเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำสำคัญๆ ความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ ลดความอคติส่วนตัวที่จะตัดสินเรื่องราวและการกระทำต่างๆ ของชาวบ้าน รวมถึงศึกษาประวัติชีวิตบุคคลในชุมชน เพื่อให้เห็นรายละเอียดวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจเรื่องราวชีวิตของชาวบ้าน เพิ่มมุมมองมิติความเป็นมนุษย์ของชาวบ้านมากขึ้น

3. แนวทางในการสัมภาษณ์ พูดคุย หรือเก็บข้อมูลจากชาวบ้าน

1. ประวัติชีวิต เรื่องราว (Story) จากรูปธรรมชีวิตของชาวบ้านมากกว่าข้อเท็จจริง (Fact)
2. เป็นคำถามปลายเปิดเพื่อถามถึงความเคลื่อนไหว / การเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน
3. สังเกตสภาพแวดล้อมและบรรยากาศการพูดคุยเพื่อประเมินสถานการณ์ และหาประเด็นที่จะเริ่มพูดคุยได้อย่างเหมาะสม
4. มองหาจุดเด่น ความสามารถพิเศษ หรือสิ่งที่เราประทับใจในตัวผู้ให้ข้อมูลก่อน เพื่อเป็นหัวข้อเริ่มการสนทนา
5. หลีกเลี่ยงคำถามหรือข้อมูลที่จะโยงไปสู่ความขัดแย้งและกระทบกระเทือนความรู้สึกของชาวบ้าน
6. ระมัดระวังการใช้เครื่องอัดเสียงในการเก็บข้อมูลในประเด็นที่อ่อนไหว เพราะผู้ให้ข้อมูลอาจจะไม่กล้าให้ข้อมูลได้

ประเด็นในการรวบรวมข้อมูลชุมชน

วันที่สัมภาษณ์ สัมภาษณ์และเก็บข้อมูลภาคสนาม

.....

ประวัติความเป็นมาของชุมชน เพื่อทำความรู้จักชุมชน

1. ประวัติความเป็นมาของการก่อตั้งชุมชน

1.1 ชื่อของชุมชนมีความเป็นมาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

NOTE: ผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อสังเกต อุปสรรคที่พบ และวิธีการแก้ไข

.....

.....

.....

.....

1.2 ประวัติศาสตร์ ทั้งประวัติศาสตร์บอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ และประวัติศาสตร์ที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่อย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

NOTE: ผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อสังเกต อุปสรรคที่พบ และวิธีการแก้ไข

.....

.....

.....

.....

1.3 มีเรื่องเล่าหรือบันทึกเอาไว้หรือไม่ว่าใครเป็นคนแรกหรือพวกแรกที่เข้ามาก่อตั้งชุมชน

.....

.....

.....

.....

NOTE: ผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อสังเกต อุปสรรคที่พบ และวิธีการแก้ไข

.....

.....

.....

2. ตำแหน่งที่ตั้งของชุมชน/หมู่บ้าน/ตำบล/จังหวัดใกล้เคียง หรืออาณาเขตติดต่อชุมชน
ติดต่อกับที่โน่นบ้าง

.....

.....

.....

.....

NOTE: ผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อสังเกต อุปสรรคที่พบ และวิธีการแก้ไข

.....

.....

.....

แบบบันทึกข้อมูลชุมชน

พื้นที่ศึกษา	ข้อมูลพื้นฐาน	ระบบนิเวศ	แหล่งท่องเที่ยว และกิจกรรม ท่องเที่ยวโดยชุมชน
1. ชุมชน ต.บางแก้ว (แหล่งข้อมูล : อบต.บางแก้ว)			
2. ชุมชนต.บางจะเกร็ง			
3. ชุมชน ต.คลองโคน			
4. ชุมชน ต.แหลมใหญ่			

ภาคผนวก ข

แบบบันทึกข้อมูล

แบบบันทึกข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม (ถอดรหัสภูมิปัญญา)

พื้นที่ศึกษา	ภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่ เกี่ยวข้องกับ ระบบนิเวศ	ภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่ เกี่ยวข้องกับวิถี เกษตร และ ประมง	ภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่ เกี่ยวข้องกับ อาหารและ สมุนไพร	ภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่ เกี่ยวข้องกับจารีต/ ความเชื่อ/ วัฒนธรรมชุมชน	แหล่งข้อมูล
1.ชุมชน ต.บางแก้ว					
2.ชุมชน ต.บางจะเกร็ง					
3. ชุมชน ต.คลองโคน					
4.ชุมชน ต.แหลมใหญ่					

แบบบันทึกข้อมูลสนทนากลุ่ม (กระบวนการจัดการความรู้)

พื้นที่	ความรู้	การเก็บรวบรวม ความรู้	การเผยแพร่ ความรู้	การนำความรู้ไป ใช้ในการท่องเที่ยว
1. ชุมชน ต.บางแก้ว	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....
2. ชุมชน ต.บางจะเกร็ง	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....
3. ชุมชน ต.คลองโคน	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....
4. ชุมชน ต.แหลมใหญ่	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....	1..... 2..... 3.....

ภาคผนวก ค

ประมวลภาพการลงพื้นที่วิจัย

การเก็บข้อมูล และสำรวจระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

1. พื้นที่นาเกลือและป่าชายเลน ต.บางแก้ว

2. พื้นที่สันดอนปากแม่น้ำในพื้นที่ ต.บางจะเกร็ง

3. พื้นที่ปากอ่าวและ สวนมะพร้าวชาวแหลมใหญ่

4. พื้นที่ชายฝั่งทะเล และป่าชายเลน ต.คลองโคน

การสำรวจชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำดอนหอยหลอด

1. ชุมชนใน ต.บางแก้ว

2. ชุมชน ต.บางจะเกร็ง

3. ชุมชน ต.แหลมใหญ่

4. ชุมชน ต. คลองโคน

การสนทนากลุ่มเพื่อถอดรหัสภูมิปัญญา

การสนทนากลุ่มเพื่อร่วมกันหาแนวทางจัดการความรู้

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อบุคคล / ชื่อสกุล

นายณพเวช บุญมี

วัน เดือน ปีเกิด

29 พฤศจิกายน 2515

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

63/20 แขวงทรายกองดินใต้ เขตคลองสามวา กรุงเทพฯ

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2535

ผู้สื่อข่าวสารคดีเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว

นสพ.STUDENT TIMES

พ.ศ. 2541

ครีเอทีฟรายการจิ๋วแจ๋วเจาะโลก (ช่อง 3)

พ.ศ. 2549

อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ (สาขาการท่องเที่ยว)

มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี /

ผู้ช่วยคณบดี ฝ่ายกิจการนักศึกษา คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี)

พ.ศ.2555

ผู้อำนวยการพิเศษ ประจำ โครงการ True Leadership

School บริษัท ทู คอรัปชั่น จำกัด (มหาชน)

ปัจจุบัน

นักวิจัยและวิทยากรกระบวนการอิสระ

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2545

ศิลปศาสตร์บัณฑิต (รัฐศาสตร์ การเมืองการปกครอง)

จาก มหาวิทยาลัยรามคำแหง

พ.ศ.2548

ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (บริหารงานวัฒนธรรม)

จาก วิทยาลัยนวัตกรรมการอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ.2559

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต การจัดการกีฬา นันทนาการ

และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ